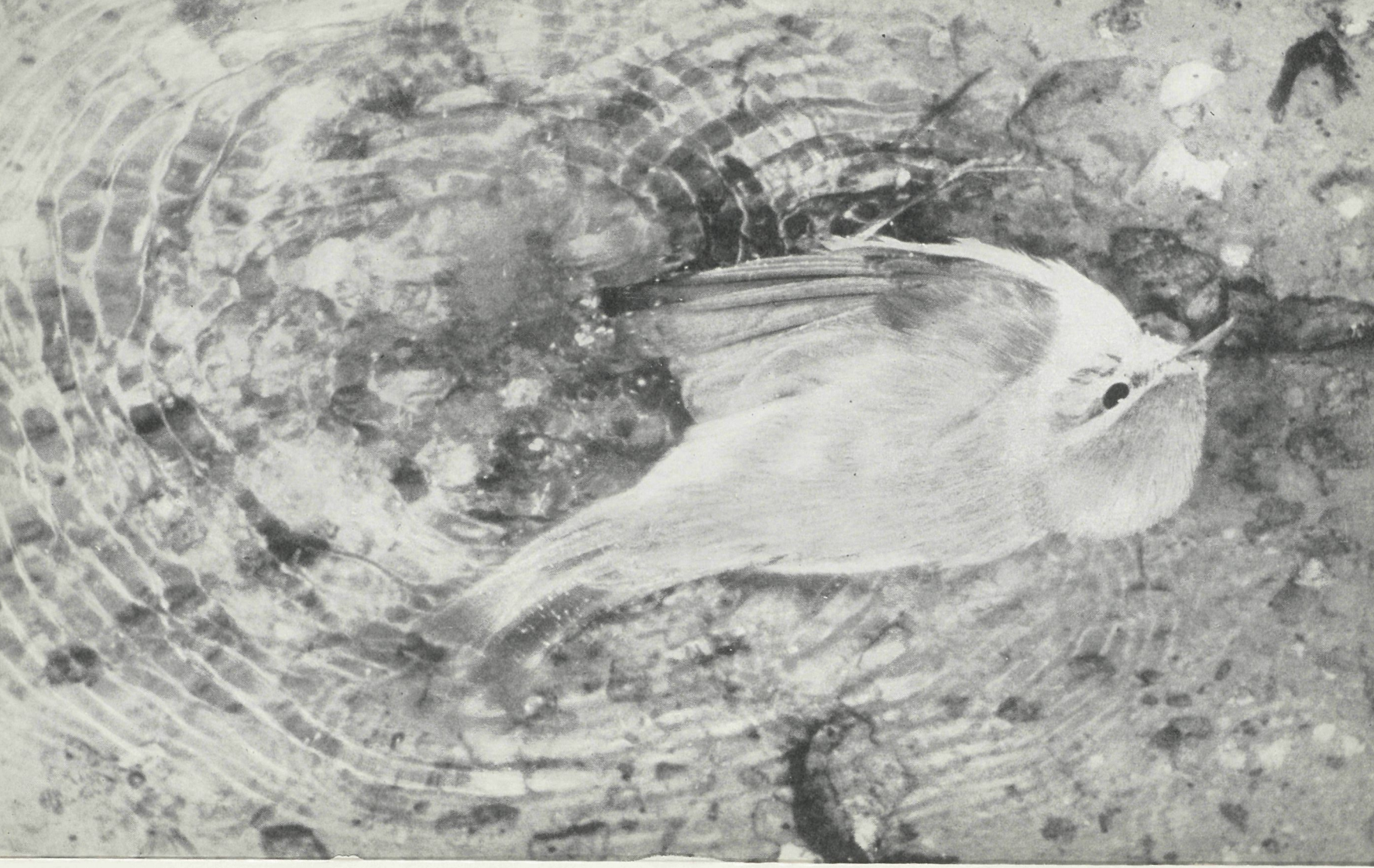

BULLETIN 1967

De Belgische Natuur- en Vogelreservaten

BULLETIN 1967

De Belgische Natuur- en Vogelreservaten

v.z.w. onder de hoge bescherming van wijlen H.M. Koningin Elisabeth

Uitgegeven met de steun van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Kultuur

Secretariaat:
Vautierstraat 31 - Brussel 4
tel. Brussel (02)48.37.46

Bijdragen:

Studerend lid (tot 21 jaar)	25 F	Steunend lid	350 F
Werkend lid	200 F	Beschermend lid	1.000 F

Lid voor het leven: 20.000 F

Verrekening:
De Belgische Natuur- en Vogelreservaten
31, Vautierstraat - Brussel 4 - P.C.R. 834.31
of

Generale Bankmaatschappij
48, Meir - Antwerpen
P.C.R. 214 - Onze rekening nr. 3668

De ondertekende teksten verschijnen onder verantwoordelijkheid van hun auteurs

---

Omslag:
Het reservaat van Hofstade op een ijzige winterdag. (Foto A. Flausch)

Hiernaast:
Een fitis (Phylloscopus trochilus) *verkwikt zich in het bad.* (Foto J.C. Maes)

Het doel van de vereniging is de bescherming van de natuurlijke landschappen van België, waarvan de bewaring zich opdringt voor de natuurwetenschappen in het algemeen en de ornithologie in het bijzonder.

De vereniging tracht haar doel te bereiken door huur of aankoop van deze gebieden.

BEHEERRAAD

HH.

Graaf LIPPENS	erevoorzitter
J. CUYPERS	voorzitter
C. VERLINDEN	ondervoorzitter
E. KESTELOOT	beheerder secretaris generaal
W. SUETENS	beheerder schatbewaarder

Mevr. Y.M. ROBERT

MM.

A. FLAUSCH	A. ROWIES
L. GENDEBIEN	P. SIMON
L. LAMBRECHTS	S. TIJS
Dr. NEVEN	J.P. VAN DE WEGHE
B. PÉTREMENT	R. VERHEYEN
L. ROMBAUT	

Directie comité

J. CUYPERS	P. SIMON
E. KESTELOOT	W. SUETENS
A. FLAUSCH	R. VERHEYEN

Redactie comité

A. FLAUSCH	J.P. VAN DE WEGHE
P. SLOSSE	P. VAN GROENENDAEL

Secretariaat

G. DE CREM	Juffr. R. SNIEDERS

Beëdigde agenten

P. HOUWEN, Blankaart, Woumen, Tel. (051) 44 262
P. TORDOIR, 164, Rue des Cayats, Marcinelle (07) 36 73 50
H. WYNANTS, Platte Weierstraat 10, Genk

Nestkastoperatie

P. SIMON, Ferme de Graux, Gaurain Ramecroix

INHOUD

Editoriaal 5

Aktiviteitsverslag van de Vereniging in 1967
E. KESTELOOT 7

De vogels van de overstroomde Hongaarse vlakte
Prof.Dr. BERETZK 11

De Europese dagroofvogels met verdwijning bedreigd
W. SUETENS en P. VAN GROENENDAEL . 17

Het moeras van Harchies: ornithologisch kalender
P. SIMON, P. DACHY en M. LOISON . . 43

Het moeras van Harchies in gevaar
P. SIMON 51

Het wettelijk statuut van de dagprooivogels in West-Europa
S. TIJS 37

De monding van de IJzer
P. HOUWEN 54

Verslagen van de conservators:

Snepkensvijver en de Heide	J. CUYPERS . .	57
De Ronde Put	R. VERHOEVEN . .	63
Genk	E. RIJCKALTS . .	67
Het Zwin	Graaf Léon LIPPENS .	69
Het moeras van Vance	J. NOËL . . .	73
Het domein van Tintange	M. ORTS . . .	75
Damme: overwinteringsgebied van de ganzen	E. KUYKEN . .	79
De nestkasten-operatie in 1967	H. WILLE . . .	85
Ornithologisch nieuws	J.P. VAN DE WEGHE .	95

Bruine Kiekendief (Circus aeruginosus) (Tekening J.P. Van de Weghe)

Editoriaal

Het lezen van dit Bulletin 1967 zal U misschien een gevoel van moedeloosheid nalaten: alarmkreten stijgen van alle kanten op, overal stellen zich dezelfde problemen: de aangroei van de bevolking, de stijging van het levensniveau, de technische verbeteringen veroveren langzamerhand de „ongerepte" oppervlakten of deze worden gewoonweg verwaarloosd. De dieren- en plantensoorten die deze oppervlakten bewonen verdwijnen en sterven stilaan uit.

En toch denken wij dat de strijd die wij voeren niet tevergeefs is.

Wij zijn ervan overtuigd dat de drie bovengenoemde faktoren verenigbaar zijn met het idee dat wij verdedigen. Onvermoeibaar moeten wij aan de officiële instanties, aan de financiële machten, aan het publiek „vervangingsmiddelen" voorstellen, die enerzijds „de vooruitgang niet belemmeren" (men kan de autowegen niet afschaffen, de landbouwopbrengst moet uitgebreid worden, de stedelingen wensen zich te ontspannen), maar anderzijds de vernietiging niet veroorzaken van de karakteristieke biotopen en de verdwijning van zeldzame dieren. Zij maken nochtans deel uit van het „aktief" van ons land en hun verdwijning betekent een vermindering van het nationaal patrimonium.

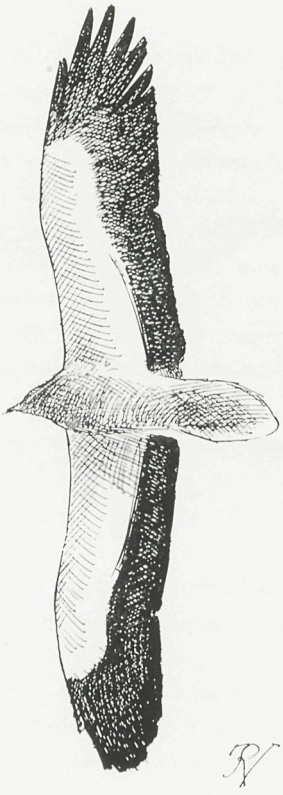
Het plan van de algemene bestanddelen van onze aktie achterwege latend en het meer individueel domein bekeken dat met de eigen mogelijkheden van onze leden in de schoot van het Ornithologisch en Natuurlijk Reservaat van België zo belangrijk is.

Wat kan het ideale lid doen om onze pogingen te steunen?

Vanzelfsprekend eerst zijn bijdrage betalen, ten laatste bij ontvangst van ons Bulletin en, indien mogelijk, vroeger nog. Maar wat nog belangrijker is, dat hij zijn omgeving, zijn familie, zijn werkmilieu interesseert in de problemen van de bescherming. Onze bijzondere erkentelijkheid gaat tegenover hem uit indien hij ieder jaar één of twee leden aanwerft!

Deze rol van proseliet vergt buiten entoesiasme een kleine dosis natuurkennis: de inrichtende bezoeken in onze Reservaten vormen een uitstekende inleiding en het plaatsen van nestkastjes, alsook de observatie van het nestelen veroorloven aan veel liefhebbers een zekere kennis te verwerven (Men moet niet over 100 ha bos beschikken om nestkastjes te plaatsen, een met houtgewas beplante tuin volstaat).

Dat de leden niet aarzelen zich tot onze diensten te wenden wanneer zij verdere inlichtingen verlangen aangaande de beschermingsproblemen. De aktieve Vennootschap die wij wensen te zijn moet een duidelijke politiek hebben maar kan slechts haar doel bereiken steunend op haar talrijke en aktieve leden.

De aasgier (Neophron percnopterus). (Tekening van J.P. Van de Weghe)

Aktiviteitsverslag van de Vereniging 1967

door E. KESTELOOT

Algemene Secretaris

I. 1967 is voor de vereniging een zeer moeilijk, doch tevens nuttig, zoniet beslissend jaar geweest. De uiterst snelle en enigszins chaotische ontwikkeling die wij de laatste jaren hebben gekend, dreigde onze basis aan het wankelen te brengen, en daarom hebben wij het raadzaam geacht onze stellingen te verstevigen en een grondige reorganisatie door te voeren.

Inderdaad, terwijl onze financiële middelen min of meer ongewijzigd bleven, hebben zich de uitgaven in verband met onze opdracht in enkele jaren verviervoudigd. De vereniging beheert thans 18 natuurreservaten, die een totale oppervlakte van 2.475 ha bestrijken. Daardoor zijn wij gedwongen het hoofd te bieden aan talloze verplichtingen en aan een stijgend aantal onkosten van diverse aard, o.m. huurgelden, bewakingspremies, omrasterings- en onderhoudsonkosten enz.

Meer dan 402 vrije reservaten vergen onze bestendige aandacht en veelvuldige tussenkomst. De nestkast-operatie breidt zich uit over een enorme oppervlakte staats- en privébossen. Vanzelfsprekend dienen onze bescheiden financiële middelen in de eerste plaats aangewend te worden ten bate van het doel dat wij nastreven, de reden van bestaan van de vereniging, nl. het vrijwaren van natuurgebieden in ons land, en vooral deze waarvan het behoud dient verzekerd te worden in het belang van de vogelbescherming.

Deze belangrijke en verreikende opdracht heeft zich in twee wel omlijnde fasen ontwikkeld. De eerste periode is hoofdzakelijk gericht op prospectie, onderhandelingen, en de eigenlijke oprichting van natuurreservaten.

De Heer Harold Herberigs is de bezieler geweest van deze periode, die wij als heldhaftig kunnen bestempelen. Hij heeft zich met geestdrift en talent aan deze opdracht gewijd. Hij prospecteerde bijna alle natuurmiddens die als reservaat in aanmerking konden komen, en ook het aanknopen en afhandelen van de lange en steeds delicate onderhandelingen waren zijn werk.

Deze eerste fase is nu omzeggens afgesloten, en een tweede periode tekent zich af, verreweg de belangrijkste, want zij is in zekere zin beslissend: want zij omvat de organisatie, het beheer en het bestuur van onze natuurreservaten.

Deze nieuwe richting vergt andere talenten, een andere vorming, en voortaan zal het secretariaat, bijgestaan door onze technische medewerkers zich van deze zaak kwijten.

Afgezien van de reorganisatie, is ook een grondige financiële hervorming noodzakelijk gebleken om tot het tweede stadium te kunnen overgaan. Dit heeft de Beheerraad ertoe aangezet krachtdadig in te grijpen en zelfs

uiterste middelen te gebruiken ten einde alle uitgaven te drukken die niet rechtstreeks het hoofddoel van de vereniging dienen. Om deze reden werd het personeel tot een minimum herleid, en het secretariaat heringericht met het oog op de nieuwe oriëntatie van onze werkzaamheden.

Aan het mandaat van de Bestuurder en van zijn Adjunct werd een einde gesteld; hun taak was immers volbracht en kon nu overgenomen worden door het secretariaat en onze medewerkers, die nu onder het rechtstreeks toezicht van de Beheerraad werden geplaatst.

De vooruitzichten voor de toekomst zien er reeds veel rooskleuriger uit, maar laten wij niet vooruitlopen en inbreuk maken op het verslag van volgend jaar.

II. Welke belangrijke resultaten werden in 1967 geboekt? Het ledenaantal neemt bestendig toe, en dank zij haar prachtige reservaten, haar nestkast-operatie, haar gemeentelijk handvest en haar jaarbulletins, heeft de vereniging een prestige verworven dat onze meest doelmatige publiciteit blijkt te zijn.

III. In zijn zitting van 16.4.1968 heeft de Gemeenteraad van Zonhoven ons het beheer overgedragen van de bekende Tenhaegdoornheide, die aldus met haar 200 ha het statuut van natuurreservaat verwerft. Dit golvend heidelandschap op de rand van het Kempisch plateau biedt een rijke schakering van alle vormen van levensgemeenschappen, vanaf de droge Calluna-begroeiing tot de vochtige Erica tetralix heide, afgewisseld met Utricularia en veenmosplasjes. Dit landschap vormt één der mooiste reservaten van onze Kempen.

IV. Een ander natuurreservaat is in wording in het noorden van Charleroi, en zal waarschijnlijk in de loop van 1968 definitief worden opgericht.

V. Vele vrije reservaten zijn de reeds zo indrukwekkende lijst komen aanvullen. Zij bevinden zich in Fayt-les-Veneurs, Offagne, Girsch, Tilff, Erpion, Remagne, Beaufays, Assenois, Habay-la-Neuve, Brasschaat en 's Gravenwezel. En onze actie die de uitrusting van de vrije reservaten beoogt, o.m. door het plaatsen van nestkasten, gaat onverpoosd verder.

In uitvoering van de beslissing van de Kabinetsraad van 8 mei 1964 over te gaan tot de oprichting van een domaniaal natuurreservaat in de Kalmthoutse Heide, heeft onze Beheerraad ingestemd met de overdracht aan het Ministerie van Landbouw van de overeenkomst gesloten tussen onze vereniging en de gemeente Kalmthout. Verdere onderhandelingen moeten nog een klare situatie scheppen inzake een doelmatig beheer en de waarborg voor strenge beschermingsmaatregelen om de unieke fauna en flora van de Kalmthoutse Heide voor goed te vrijwaren.

VI. Vergeten wij vooral ook onze opvoedkundige campagne niet, die een groeiende belangstelling kent. Talrijke geleide bezoeken hebben het natuur-

minnend publiek in contact gebracht met vrijwel al onze reservaten en met andere ornithologische natuurlandschappen.

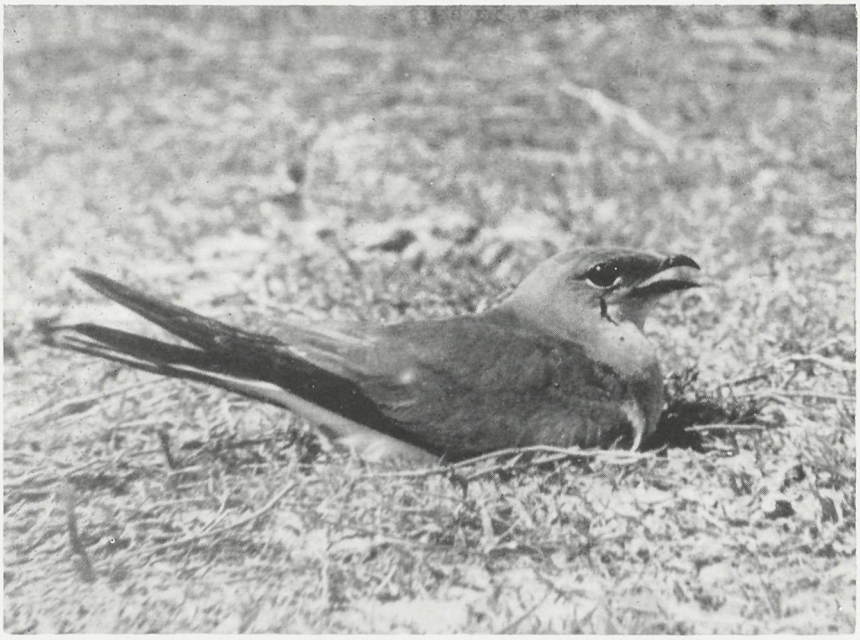
De „Natuur-weekeinden" in de Blankaart kennen een stijgend sukses, vooral dank zij het dynamisme en de bekwame medewerking van Paul Houwen.

Een belangrijk scouts-kamp gewijd aan de natuurbescherming werd ingericht te Buzenol. De werkzaamheden van deze jongeren stonden onder toezicht van Paul Tordoir, wiens aanstekelijke geestdrift het jeugdig publiek voor de problemen van het natuurbehoud heeft kunnen winnen. Het belangrijk opvoedkundig aspekt van dergelijke kampen ligt voor de hand, want zij zijn voor deze jongeren meestal een eerste inwijding in de principes van natuurbehoud.

Onder impuls van Eerwaarde Heer Attout, Algemeen Aalmoezenier van de Scouts, werden in Buzenol en omstreken een duizendtal nestkasten voor holtebewonende vogels vervaardigd. De toeristische inrichting van deze streek ter bevordering van de natuur- en vogelbescherming werd tot stand gebracht in samenwerking met de gemeentelijke overheid en het « syndicat d'initiative ». Ten behoeve van het publiek werden op de meest geschikte plaatsen borden aangebracht.

De opvoedkundige kursussen voor de jongeren om hen de begrippen van natuur- en vogelbescherming bij te brengen, werden aangevuld met practische lessen over vogelwaarneming en uiteenzettingen over het ringwerk door de heer Michel Ittelet. Een openluchttentoonstelling kon ter plaatse ingericht worden dank zij het materiaal dat door het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen ter onzer beschikking werd gesteld. De toewijding van de Conservator van het reservaat te Vance, de heer Julien Noël, en van de heer Jacques Ruol, hebben het deze geestdriftige monitoren mogelijk gemaakt bij vele jongeren belangstelling voor de natuurbeschermingsproblemen te wekken.

VII. Met de meest oprechte spijt zullen onze leden vernemen dat Graaf Leon Lippens ertoe besloten heeft om gezondheidsredenen van het voorzitterschap onzer vereniging af te zien. Al de leden zullen zich van harte aansluiten bij de woorden van dank welke wij bij deze gelegenheid richten, niet alleen tot de vooraanstaande ornitholoog, maar tevens tot de figuur die wij als pionier van het natuurbehoud in ons land de grootste dank verschuldigd zijn. Dank zij zijn onverpoosd streven kwamen belangrijke reservaten tot stand, en hierbij denken wij vanzelfsprekend in de eerste plaats aan het Zwin, dat als één der modelreservaten van Europa mag worden beschouwd. Onze voormalige Voorzitter heeft steeds met de meeste offervaardigheid het beste zijner krachten ingezet voor het welgelukken van ons streven. Het verheugt ons derhalve te weten dat Graaf Leon Lippens in de toekomst een belangrijke rol zal blijven vervullen in de schoot van onze Beheerraad, waarin hij verder als Beheerder zal zetelen.

In Hertobagy vindt men nog wel enkele koppels vorkstaartplevieren (Glareola pratincola). *Zij broeden bij voorkeur op rundermest en voeden zich met sprinkhanen.*

De zwartkopmeeuw (Larus melanocephalus) *strekt haar broedgebied verder naar het noorden uit; sedert 1957 heeft zij zich in Hongarije gevestigd.*

De Vogels van de overstroomde Hongaarse Vlakte

door Prof. Dr. Peter BERETZK

Voor dat de Donau en de Tisza geregulariseerd werden, was het grootste gedeelte van de Hongaarse vlakte ingenomen door tijdelijke en permanente moerassen. Hongarije was toen in gans Europa bekend om haar rijkdom aan waterwild. In de loop van de vorige eeuw werden echter deze grote rivieren in hun bedding vastgelegd en de plassen gedraineerd. De moerassen werden in landbouwgronden omgevormd.

Tussen Donau en Tisza vormen de voor- en najaarsregens talrijke overstromingsplaatsen. De rivieren kunnen dit water niet opslorpen omdat hun bedding zelf zeer hoog ligt ten opzichte van de omliggende vlakte. Het Hongaarse klimaat kent daarbij uiterste tegenstellingen: opeenvolgende jaren van regen wisselen af met jaren van droogte. De winters zijn zeer koud, de zomers zeer heet. De plassen drogen dan uit maar de broedsels van de moerasvogels zijn reeds voldoende gevorderd om de streek te kunnen verlaten. Door de herhaalde indampingen krijgen deze plassen een uitgesproken zout karakter (door concentratie van natuurcarbonaat en natriumsulfaat vooral). Bij volledige verdamping „bloeit" de bodem van deze tijdelijke plassen op, wanneer het blakende zonlicht weerkaatst op deze schitterende witte bodem. Deze „witte plassen" zijn niet vruchtbaar, daar de alkalische zouten de zuurtegraad van de bodems te veel verhogen.

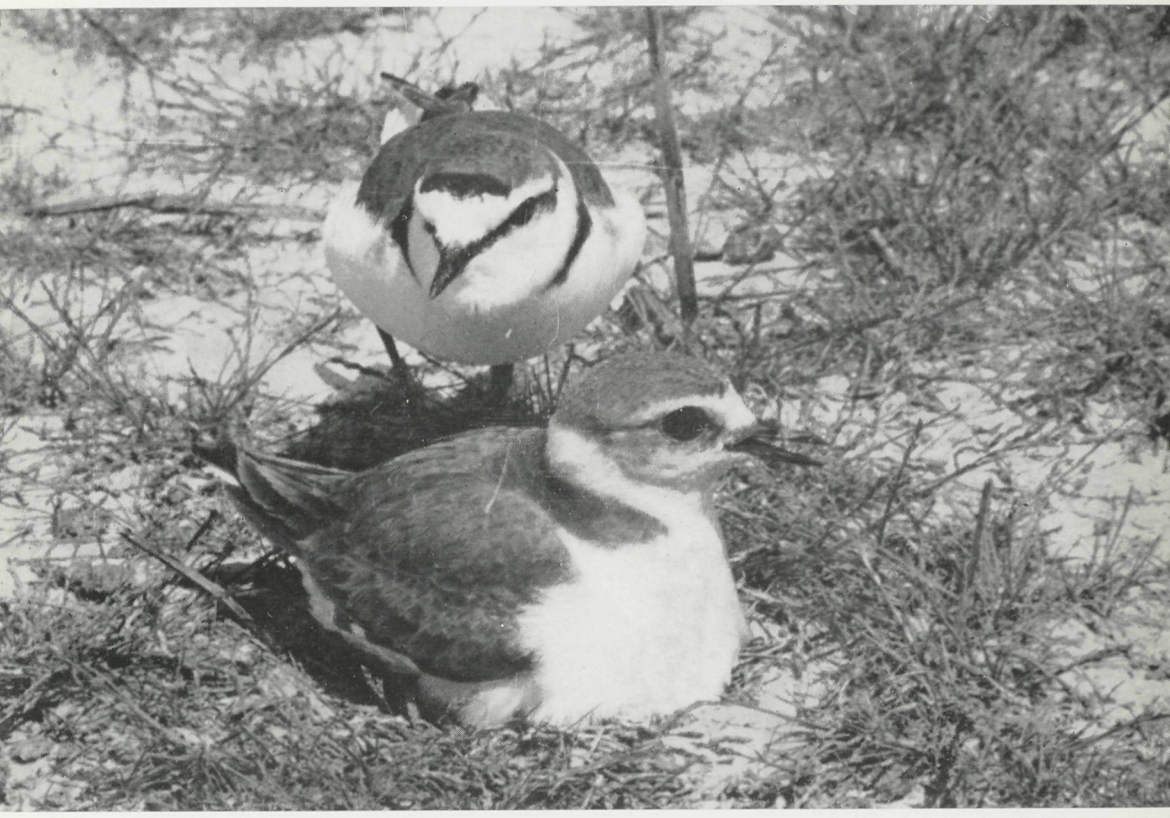
De laatste jaren is men er echter toch in geslaagd sommige rijstvariëteiten in deze zoutgebieden in te planten. Deze acclimatisatie is zo goed geslaagd dat de oogstopbrengst nu vergelijkbaar is met deze van de grote vreemde rijstproducteurs.

De plassen die niet geschikt zijn voor rijstcultuur worden uiteindelijk in visvijvers omgevormd. Zij ontvangen hun water via de rijstvelden en beslaan voor het ogenblik een oppervlakte van 20.000 ha. Zij bevatten hoofdzakelijk karpers. Tussen Donau en Tisza en langs de Tisza blijven echter nog uitgestrekte terreinen die regelmatig overstroomd worden en niet in cultuur gebracht werden. Vele vogels broeden er nog met sukses, terwijl op de „gecultiveerde" wateren het broeden meestal verstoord wordt. In de zoute schorren groeien uitsluitend halofiele planten en het landschap heeft er het aspekt van een vlakke steppe met korte begroeiing (Bulboschoenus maritimus, Camphorosma e.a.). De vogels broeden op de bodem; hun eieren zijn homochroom. De jongen vertrouwen op hun mimetisme om aan de predatoren te ontsnappen.

Sedert de laatste oorlog hebben de ontwateringswerken steeds een groter aantal van die vochtige terreinen en moerassen in cultuurland omgezet, zodat de planten en dieren van de primitieve biotopen met verdwijning bedreigd zijn. De schepping van natuurreservaten is een noodzaak geworden. Het oudste en belangrijkste is dat van het Fehértó (Witte Meer) te Szeged, alhoewel het gebruikt wordt voor viskweek. Daarnaast heeft men nog het meer van Kardoskùt, van Pusztaszer, de Dinnyer nabij het Velence meer.

De kluut (Recurvirostra avosetta) *die einde maart uit Afrika terugkeert, broedt haar legsel op de grond of in een uitholing die zij met droog gras belegd.*

Een mooie opname van de strandplevier (Charadrius alexandrinus). *Het wijfje wordt tijdens het broeden door haar partner afgelost.*

Deze geïsoleerde steppen-meren behoren tot een keten vanaf het zuiden van Azie tot het Neusiedlermeer, dat tegenwoordig bijna volledig in Oostenrijk ligt. Het plantaardig en dierlijk plankton van deze meren is vergelijkbaar met dat van de zeeën. De aanwezigheid van deze voeding heeft ertoe bijgedragen de vestiging in Hongarije mogelijk te maken van vogels der Aziatische meren en kusten.

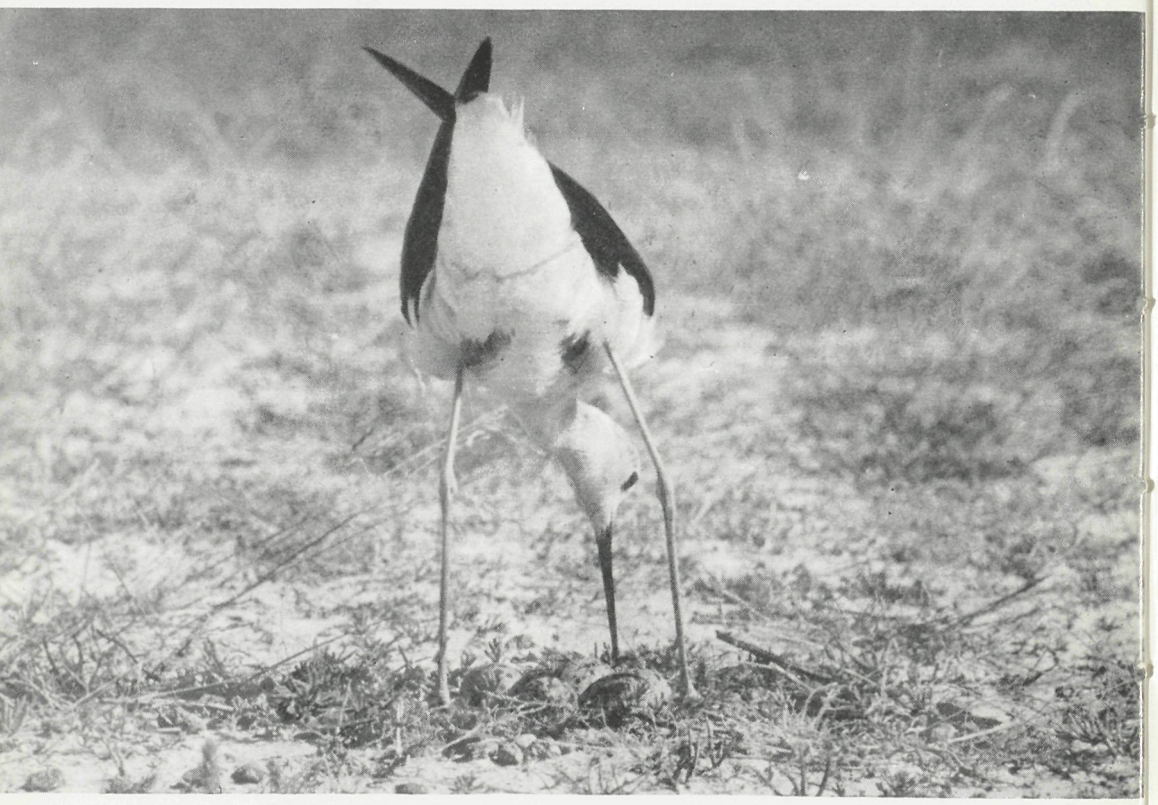
De andere grote meren van Hongarije, Balaton en Velenceitó zijn zoetwatermeren en hun avifauna is totaal verschillend.

Zoals overal elders in Europa is ook in Hongarije het waterwild in sterke achteruitgang. Daarom zijn alle watervogels beschermd, met uitzondering van de eenden en de ganzen. Kleine broedkolonies van grauwe ganzen (anser anser) zijn echter ook beschermd.

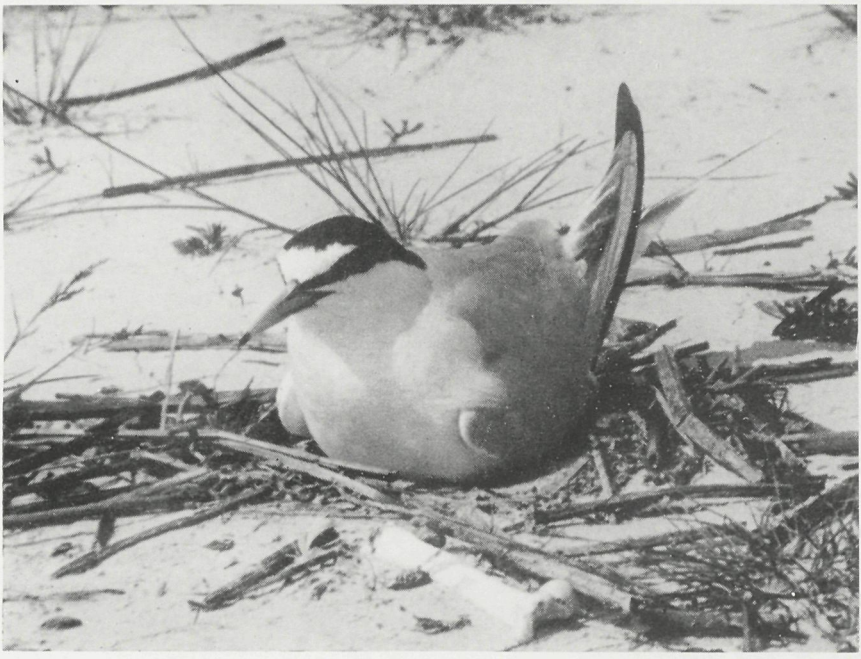
Op de visvijvers mogen de visetende vogels gejaagd worden, maar de avifauna van de zoute gebieden krijgt volledige rust.

Een overzicht van de voornaamste soorten kan beginnen met de *kluut* (recurvirosta avosetta). Deze soort heeft haar oorsprong aan de Middellandse Zee. Zij komt einde maart vanuit Afrika en broedt meestal in kleine kolonies van minstens 2 à 3 paren. De 4 eieren worden op de bodem gelegd tussen de vegetatie of in een kuiltje omringd met droge grassen. In 1958 broedden er nog 150 paren aan het Fehértó. In 1938 hadden we er echter 5 à 600 geteld. Voor het vertrek in het najaar ontstaan indrukwekkende verzamelingen. Op de andere meren is de kluut minder talrijk.

De *strandplevier* (charadrius alexandrinus) is de karakteristieke vogel van de zoutsteppe. Buiten Hongarije vinden we deze soort aan zeekusten en aan de rand van zoutmeren in Azië en Afrika. Eieren en jongen zijn nauwelijks te onderscheiden in hun omgeving. Vroeger waren er verschillende honderden paren rondom het Fehértó te Szeged. Men vindt de strandplevier ook te Dinnyer, Pusztaszer en Kardoskút. In dezelfde zoutsteppen was ook de *vorkstaartplevier* (Glareola pratincola) en talrijke broedvogels. Thans vinden we slechts nog enkele kolonies in de Hortobágy.

Ook de steltkluut (Himantopus himantopus) *neemt in Hongarije bestendig af.*

Door de tegenwoordigheid van de mensen verstoord, broedt de dwergstern (Sterna albifrons) *niet meer in Hongarije.*

De eieren worden op de grond gelegd, dikwijls op uitgedroogde runderuitwerpselen. Nabij het Fehértó zagen we deze soort vooral in augustus voor het vertrek naar de overwinteringsgebieden. De vorkstaartplevier voedt zich hoofdzakelijk met sprinkhanen.

Ook de status van de *Steltkluut* (Himantopus himantopus) is niet zeer schitterend. De laatste jaren waren er nog een twintigtal nesten nabij het Fehértó. Broedpogingen op onbeschermde terreinen mislukten steeds door vertrapping der nesten door runderen. Te Pusztaszer waren er in 1967 nog 15 paren.

De *dwergstern* (Sterna albifrons) is geen oorspronkelijke vogel van de zoutsteppe. Gedurende de laatste jaren hadden zich echter kleine kolonies gevestigd vooral nabij oude visvijvers. Menselijke activiteiten hebben deze uiterst kieskeurige soort opnieuw verjaagd. Sedert verschillende jaren broedt zij dan ook niet meer in Hongarije.

Een andere „indringer" die we nog moeten vermelden is de *zwartkopmeeuw* (Larus melanocephalus). Deze vogel van Z.W.-Azië en de Middellandse Zee heeft zijn broedgebied naar het noorden uitgebreidt en heeft omstreeks 1957 voor het eerst in Hongarije gebroed. In 1966 waren er vijf broedparen in de

Zeekraal

kolonies van duizenden kapmeeuwen (Larus ridibundus) nabij Szeged. Andere nesten werden gevonden te Bugac en aan het Fertötó (Neusiedlersee).

Deze typische soorten worden natuurlijk vergezeld van minder gespecialiseerde, zoals de *kievit* (Vanellus vanellus), de *tureluur* (Tringa totanus) en de *grutto* (Limosa limosa). De *rietzangers* en *karekieten* (Acrocephalus spec.) en de *wouwaapjes* (Ixobrychus minutus) broeden in de grote rietvelden. Al deze vogels zijn echter eveneens in sterke achteruitgang.

In de trekperioden kennen de grote vochtige vlakten een grote drukte. De limicolen verzamelen er zich in grote troepen. Hongarije bekleedt immers een centrale plaats en dient als waar kruispunt tussen de grote trekbanen van noord naar zuid en oost naar west.

De Hongaarse landschappen wijzigen zich echter snel, zodat zeldzame dieren en planten moeten beschermd worden.

Het Nationaal Bureel voor Natuurbescherming heeft met veel aktiviteit het behoud van flora en fauna ter hand genomen en reservaten opgericht overal waar het nodig was.

(vertaling J.P. Van de Weghe)

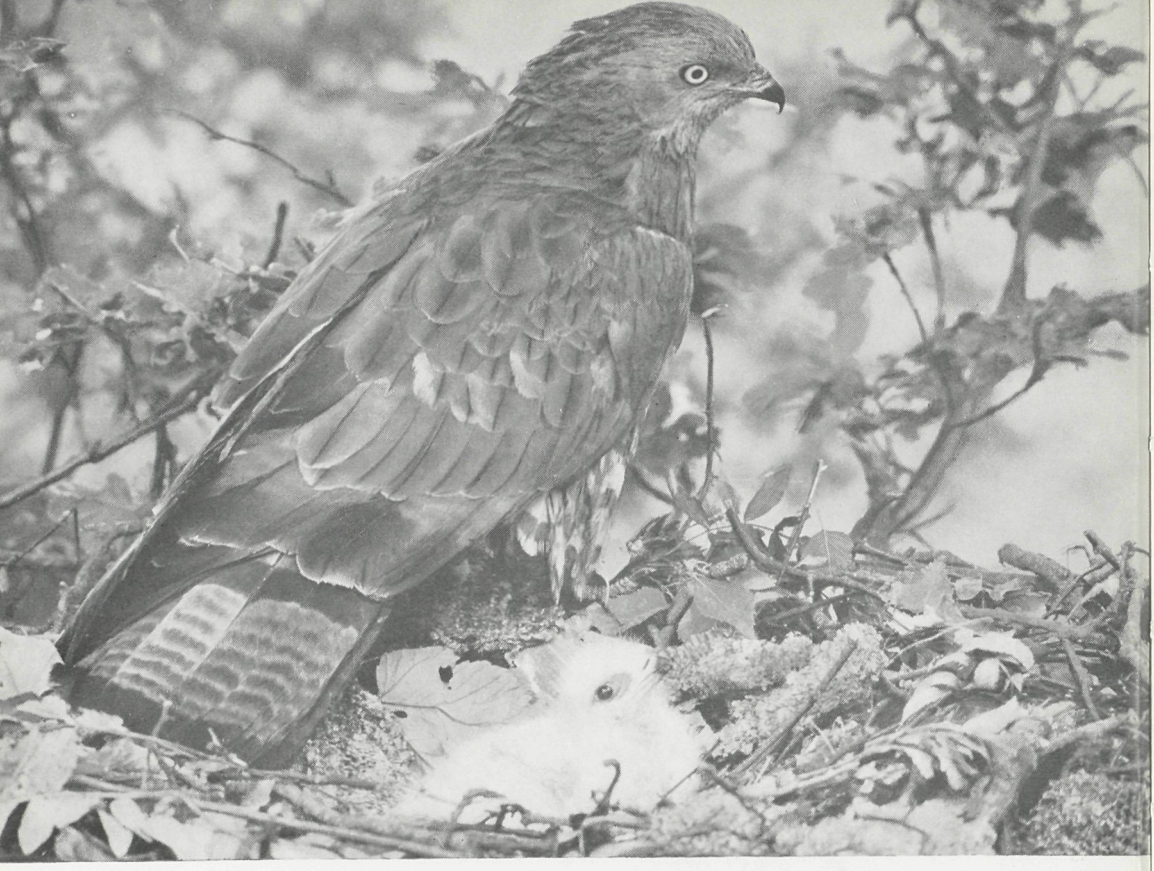

Vale gier
De vale gier wordt fel bedreigd door het drenken van de schapenhuiden met DDT-derivaten (Frankrijk, 1962).

De Europese dagroofvogels: met verdwijning bedreigd

door W. SUETENS en P. VAN GROENENDAEL
(met foto's door de auteurs)

De snelle verbetering en de grote verspreiding van de vuurwapens heeft in de tweede helft van de negentiende en gedurende de twintigste eeuw geleid tot een dramatische vermindering van de roofvogels in de verschillende Europese landen. De steeds zwaarder wordende jachtdruk, de verstoring en ontginning van voedsel- en broedterritoria, het afschot van roofvogels voor verzamelingen en het collecteren van hun legsels heeft uiteindelijk de mening doen veld winnen dat absolute wettelijke bescherming hoogstdringend gewor-

Wespendief
De verspreiding van de wespendief in België is, proportioneel, nog een der beste in West-Europa (België, 1963).

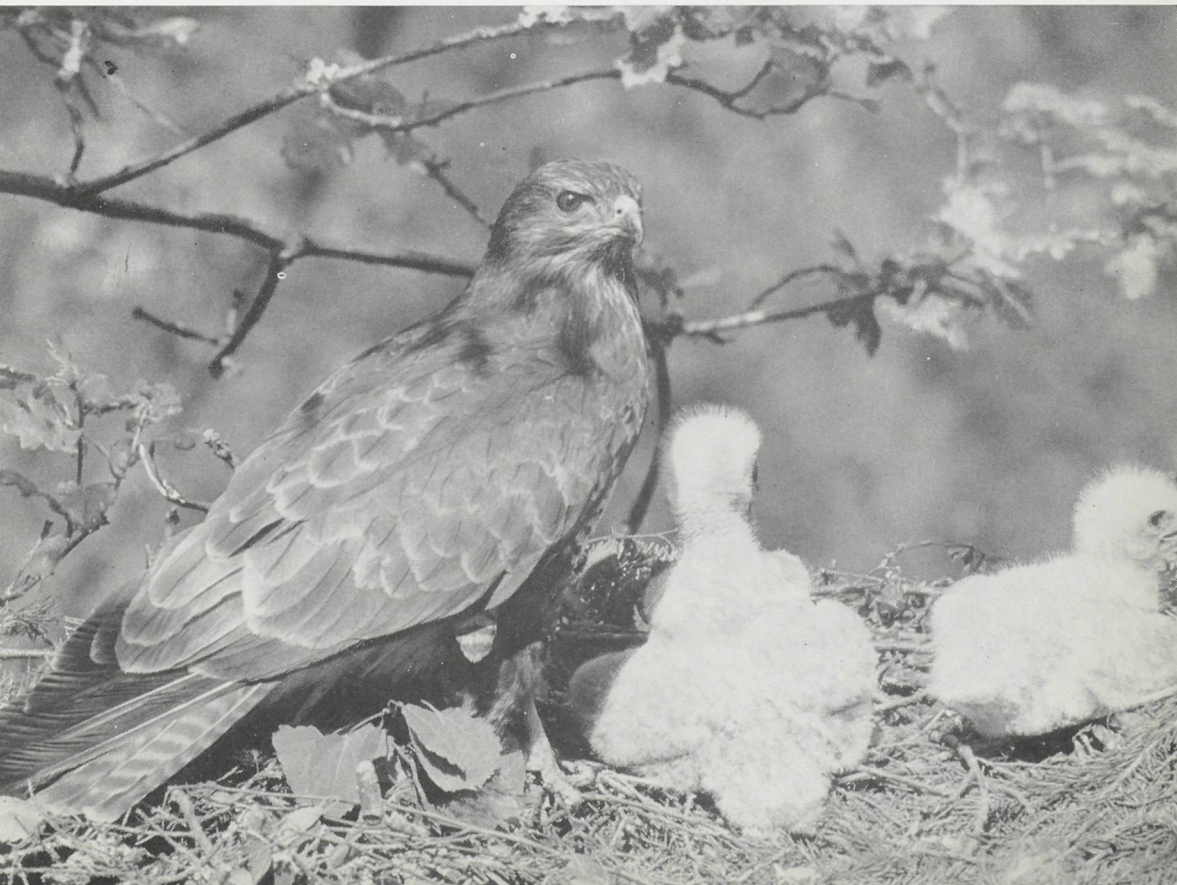
den was. In sommige landen werd reeds vóór de tweede wereldoorlog, in andere slechts de allerlaatste jaren, een volledige of gedeeltelijke bescherming afgekondigd. Deze wettelijke interventie in het voordeel van de prooivogels wordt echter niet klakkeloos door de bevolking, en meer bepaald door de jagers en jachtopzieners, aanvaard: er is een grote weerstand te overwinnen, een overgangsperiode tijdens dewelke de inertie in de mentaliteit van de mensen geleidelijk door propaganda en controle moet worden weggewerkt. Sommige landen, zoals Groot-Brittannië, Nederland en Zweden, hebben deze overgangsperiode reeds grotendeels achter de rug. Andere, waar de bescherming slechts onlangs werd bekomen, zoals België en Spanje, of waar ze slechts gedeeltelijk is, zoals Duitsland en Denemarken, vangen eigenlijk pas met deze overgangsperiode aan: de wet is er nog veelal een dode letter, de mentaliteit van jager, jachtopziener en verzamelaar begint pas traag te veranderen in gunstige zin. Ten slotte is er een derde groep landen, zoals Frankrijk, Italië, Portugal, Griekenland, waar de wettelijke bescherming nog steeds een streefdoel blijft. Het laattijdig verwerven van de wettelijke bescherming en de lange

daaropvolgende overgangsperiode van wijziging in de stemming tegenover de prooivogel hebben de europese roofvogelstand in een kritische, marginale positie gebracht.

En nauwelijks was in de meest vooruitstrevende landen, zoals Groot-Brittannië, in de vijftiger jaren, een eerste schuchtere kentering ten goede vastgesteld, of er is een nieuwe faktor opgetreden, vrijwel zeker de meest fatale van allemaal: het fel gestegen verbruik van chemische vergiften in land-, tuin- en bosbouw.

Chemische produkten zijn in de landbouw generaties lang aangewend zonder enige schade voor de wild en vogelstand. Het is slechts door de invoer en het fel uitgebreide gebruik, vanaf het einde der vijftiger jaren, van hooggiftige en duurzame chemische insektendodende middelen voornamelijk van de reeks van de gechloreerde koolwaterstoffen, als aldrine, dieldrine, lindaan (B.H.C.), heptachloor, D.D.T., D.D.E., chlordane, endrine, dat zich fatale gevolgen hebben voorgedaan. Een andere schadelijke categorie zijn de in gift (fosforgiften zoals parathion) gedrenkte zaden en graankorrels ter bestrijding van muizen- en vogelschade. Al deze vergiften komen uiteindelijk bij de predatoren,

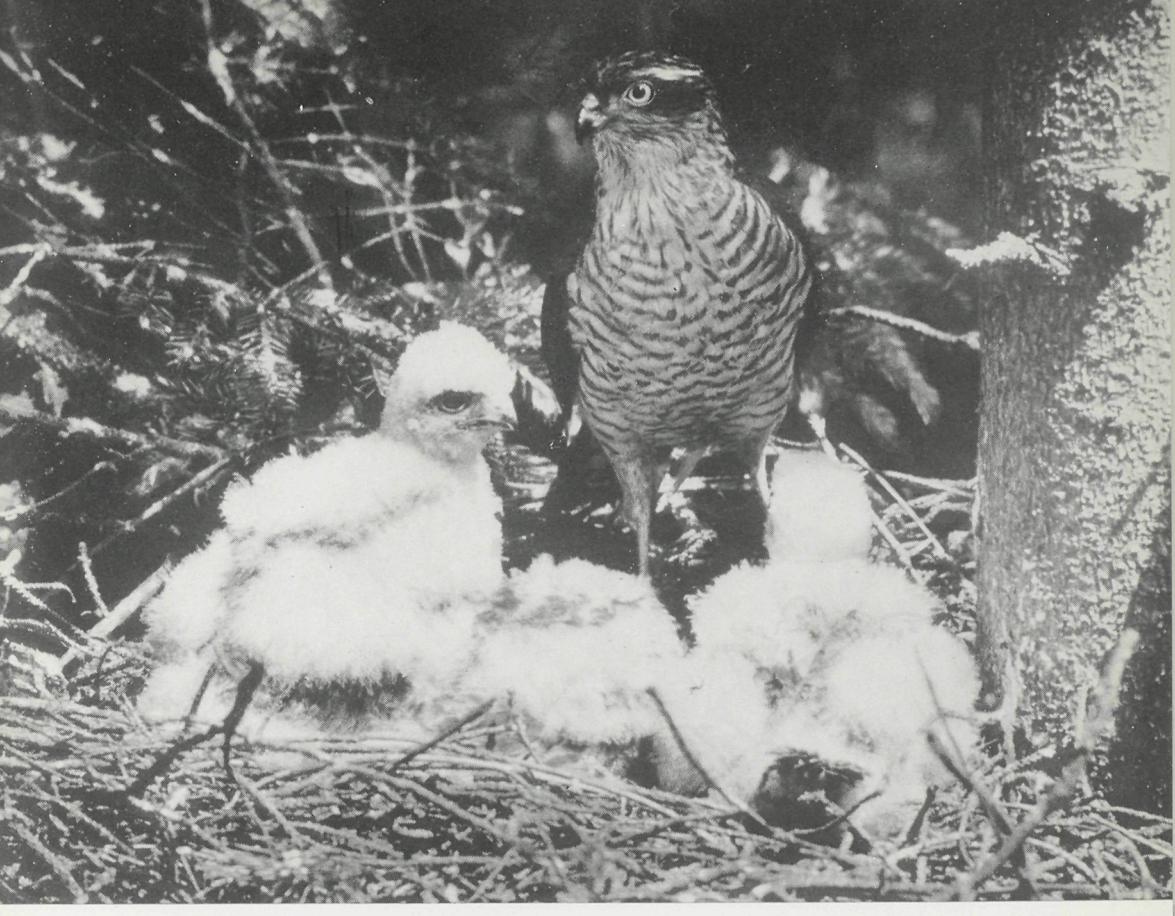
Buizerd
De vruchtbaarheid is bij de buizerd sterk verminderd, tengevolge van de pesticiden (België, 1967).

Havik

De havik is in België nog vrij goed vertegenwoordigd; zijn drastische vermindering in naburige landen noopt tot grote waakzaamheid en absolute bescherming (België, 1962).

Sperwer
De sperwer is in geheel West-Europa een der soorten die het meest onder de pesticiden geleden heeft (België, 1965).

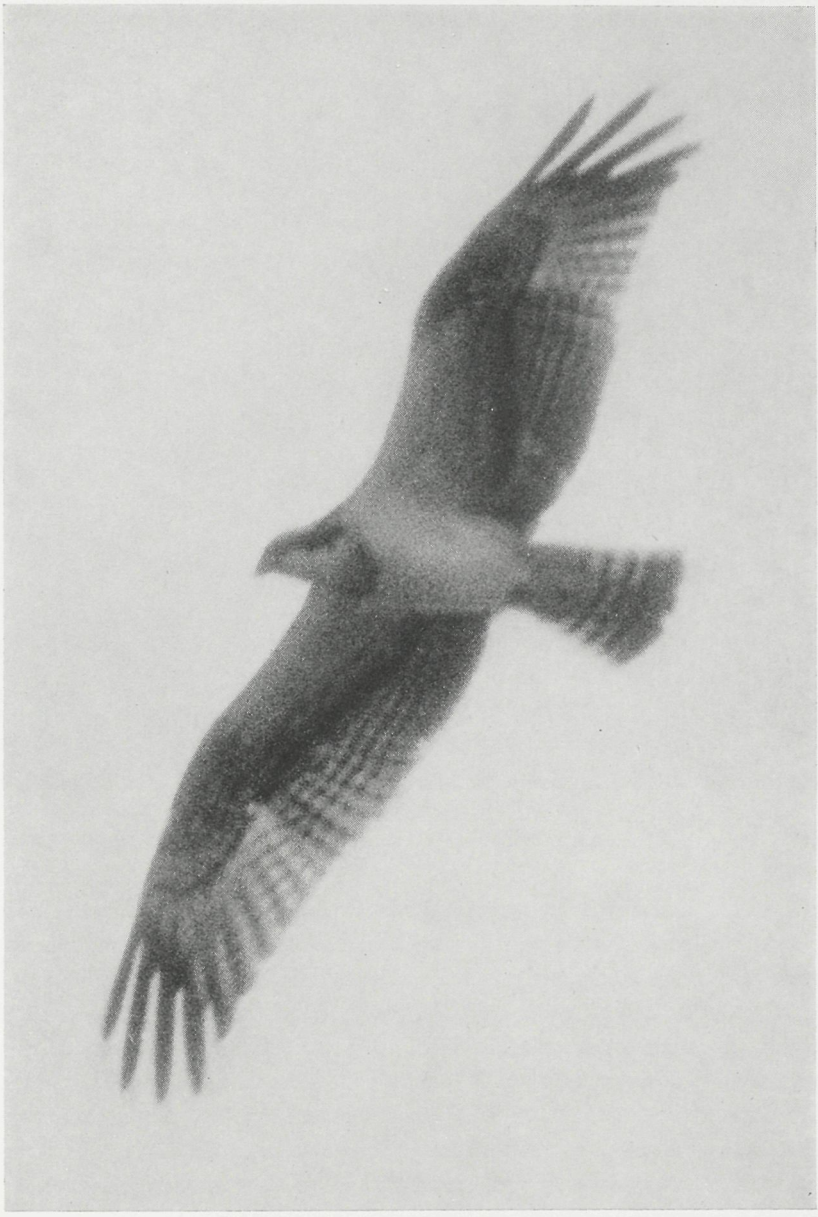
o.m. bij de roofvogels terecht, via één of meer tussenschakels: de torenvalk en buizerd door het eten van vergiftigde muizen; de sperwer door het grijpen van insecticiden-bevattende zangvogels: de boomvalk door het jagen op de sterk door insecticiden aangegrepen zwaluwen; de steenarend en de gieren door het verzamelen in hun lichaam van giftstoffen bij het opruimen van de kadavers van dode schapen; de zee- en visarend door het vangen van vergiftigde vissen. Deze pesticiden worden niet door het organisme afgebroken en uitgescheiden; zij worden integendeel in de lever en de vetweefsels opgestapeld. Deze vergiften brengen bij de volwassen vogels gedragstoornissen teweeg, zoals het breken van het eigen legsel, en, vooraleer zij totale steriliteit verwekken, worden zij op het ei overgedragen. Zo werd bijvoorbeeld het dieldrinegehalte van onvruchtbare eieren van Schotse steenarenden onderzocht (Lockie en Ratcliffe, 1964) en weergegeven in volgende tabel:

Horst.		Recent overzicht van broedsucces	Dieldrinegehalte in het ei (1963) (delen per miljoen)
1	1962	eieren gebroken door de arend	
	1963	één ei gebroken door de arend; het andere weggenomen voor analyse	6,90
2	1962	geen jongen grootgebracht	
	1963	één ei gebroken door de arend en de andere twee, die niet kipten, weggenomen voor analyse	1,30 1,58
3	1962	met succes gebroed	
	1963	één ei genomen voor analyse, het andere kwam niet tot kippen	1,11
4	1962	onbekend	
	1963	één jong grootgebracht en één beschadigd ei weggenomen voor analyse	(0,68)
5	1961	broedde met succes	
	1962	eieren gebroken	
	1963	één ei genomen voor analyse, het andere ei werd later uit het nest geworpen en eveneens verzameld	0,37 0,17
6	1961	eieren in het horst einde april	
	1962	onbekend	0,32
	1963	beide eieren genomen voor analyse	0,29
7	1962	onbekend	
	1963	één jong grootgebracht en één beschadigd ei weggenomen voor analyse.	0,04

Vergelijking van deze gegevens met experimentele studies toont aan dat in tenminste enkele van deze gevallen de pesticide concentratie fataal is geweest: De Witt en George (1959) bewezen dat bij Colinus virginianus de eieren niet meer kipten en/of de donsjongen stierven wanneer hun een dieet werd verschaft dat 1 deel per millioen dieldrine ofwel 10 d.p.m. heptachloor, ofwel 25 d.p.m. lindaan ofwel 200 d.p.m. D.D.T. bevatte. Al deze pesticiden komen voor in de eieren van de Schotse steenarenden. Na 4 dagen dieet met 4 tot 8 d.p.m. dieldrine bij de Fazant hield de eileg op en atrofieerden de eileiders.

Het breken van de eieren door de adulte vogels, als gevolg van cerebrale stoornissen verwekt door de pesticiden, alsmede het door deze stoffen teweeggebrachte niet kippen van de eieren en het ophouden met leggen, hebben het broedsukses van de West-Schotse steenarenden op dramatische wijze aangetast (Rocke en Ratcliffe), zoals blijkt uit volgende vergelijking tussen de perioden 1937-60 en 1961-63.

Jaren	Totaal aantal broedparen	Aantal en % van niet broedende paren	Aantal geroofde legsels	Aantal en % van nesten met gebroken eieren	Aantal van nesten met eieren, waarvan broedresultaat onbekend	Aantal en % van nesten met jongen
1937-60	40	1 (3 %)	4	5 (14 %)	4	26 (72 %)
1961-63	39	16 (41 %)	1	8 (26 %)	4	10 (29 %)

Visarend
Verdwenen als broedvogel uit continentaal Frankrijk, Zwitserland, België en Nederland, houdt de visarend nog stand in Noord-Duitsland en Scandinavië (België, 1961).

Meer bepaald in 1963 waren, volgens dezelfde bron, van 9 onderzochte horsten er 5 (56 %) met gebroken eieren!

Torenvalk, wijfje *(België, 1968)*

Dezelfde verschijnselen, vooral veroorzaakt door gechloreerde waterstoffen en in mindere mate door andere vergiften, breken der eieren, niet kippende eieren, ophouden met eileg, werden vastgesteld bij de torenvalk, de sperwer (Prestt, 1965, Cramp, 1963), de slechtvalk (Ratcliffe, 1958, 1960, 1963), de buizerd en het smelleken (Ratcliffe, 1965). Hoe sterk de vermindering bij voorbeeld bij de sperwer is, blijkt uit de vaststelling dat gedurende de decade 1955-64 slechts 1/5 tot 1/10 werd grootgebracht van het aantal jonge sperwers dat in elk van de twee vorige decaden was uitgevlogen.

In de landbouwdistricten van Oost-Engeland is de sperwer op enkele jaren tijd bijna volledig uitgeroeid. Bij de slechtvalk ving de terugloop aan in 1955, in Zuid-Engeland, en nam in het begin der zestiger jaren een dramatische wending: in 1961 bleek dat ongeveer twee vijfden van de vooroorlogse populatie van ongeveer 650 paar verdwenen waren; in gans Groot-Brittannië brachten slechts 82 paar jongen groot in 1961, en slechts 68 paar in 1962. Verdere vermindering volgde in 1963 en 1964. In Ierland viel de populatie van 190 paar in 1950 tot minder dan 70 in 1965 (Ruttledge 1966). Om de

drastische vermindering van een andere soort, het smelleken, te onderlijnen, moge het volstaan te vermelden dat op een eiland in Shetland in 1964 slechts één broedpaar jongen groot bracht, vergeleken met 10 tot 12 paar rond 1955.

Tot zover enkele kenschetsende gegevens over een land, waar de roofvogels een volledige wettelijke bescherming genieten, en waar deze bescherming geen dode letter is (zie o.m. de prachtige beschermingsmaatregelen bij het enige, nu bij twee visarendhorsten in Schotland). Ook andere gevorderde landen op gebied van natuur- en roofvogelbescherming zien, ondanks de geboden protectie, de roofvogelstand op alarmerende wijze verminderen.

Zo in continentaal Europa, Zweden: spijts algehele bescherming wat afschot betreft, hebben de overheden niet tijdig het fatale gevaar van de pesticiden ingezien: in november 1963 heeft de Zweedse Vereniging voor Natuurbescherming een colloquium over de pesticiden georganiseerd, waar afdoende bewijzen werden voorgelegd dat duizenden vogels waren vergiftigd geworden door pesticiden. Hierop had de directeur van het „Agriculture Plant Protection Institute" geantwoord dat de voorgelegde gevallen toevallig waren en hij ze niet aanvaarden kon als afdoende bewijs voor de schadelijkheid van de chemische vergiften!

Voor overweldigend bewijsmateriaal dienden de autoriteiten ten slotte de waarheid onder ogen te zien en op 1 januari 1964 werd een controlecommissie opgericht, wat enkele maanden later geleid heeft tot het verbod op aldrine, dieldrine en fosfor. Dit belette echter niet een verdere dramatische vermindering van de slechtvalk en recente analysen in Zweden hebben aangetoond dat, buiten de gechloreerde koolwaterstoffen en fosforvergiften, ook de organomercuurvergiften een blijvende toxische werking hebben. (Curry Lindahl, Moore, 1967).

Nederland heeft, spijts alle beschermingsmaatregelen t.a.v. afschot, een dramatische vermindering van de torenvalk, de sperwer, de bruine kiekendief en de havik moeten vaststellen (Rooth en Mörzer Bruijns, 1964; Slijper, 1963; Voous, 1964; Bijleveld, 1966): de torenvalkpopulatie daalde van een niveau van vele duizenden paren tot 2000-4000 broedparen, de sperwerpopulatie werd op 8 jaar tijd gehalveerd van 500 tot 250 paar, de bruine kiekendief — en Nederland is steeds de centrale zone van deze soort geweest in West-Europa! — verminderde van 200-300 tot 100-200 broedparen. Wat ten slotte de havik betreft deze werd op 80-100 paar geschat in 1959-60, verminderde tot 20 paar in 1963. Het uitzetten van veertig uit Duitsland afkomstige haviken gedurende het winterhalfjaar 1963-64, vermocht slechts een tijdelijke verbetering te geven: 22 bezette horsten in 1964, waarbij 11 met broedsukses, 18 bewoonde horsten in 1965, waarvan 9 met uitgevlogen jongen. In 1966 en 1967 liepen de aantallen verder terug.

Zo in Amerika, waar de droevige geschiedenis van de Witkopzeearend en de Visarend welbekend is: in de jaren vóór en tijdens de oorlog kwamen er,

in Florida, ca. 150 jonge arenden op 125 nesten groot. Kort na de oorlog, in 1947, toen de toepassing van duurzame giftstoffen in de natuur ter hand was genomen, begon de achteruitgang. Deze zette zich via een stadium waarin de arenden wel eieren legden maar geen jongen groot brachten zo ver voort, dat in 1958 nog slechts 10 van het aanvankelijk getal van 125 nesten bewoond waren; en vanal deze tien nesten vlogen slechts enkele jongen uit. Thans is de situatie nog slechter!

De geschiedenis van de Visarenden in het dal van de Connecticut Rivier in het noordoosten van de Verenigde Staten is een vrijwel woordelijke herhaling van die van de Witkopzeearenden. Beide soorten arenden hebben hun dodelijke hoeveelheid giftstoffen gekregen via het eten van grote vissen. Deze kregen giftstoffen van kleine vissen en deze weer van waterinsekten en insektenlarven. Soms kwam het gift direkt uit het water dat vergiftigd werd door de kleine rivieren uit het binnenland, waar de regen of het grondwater het gift dat over bossen of velden op grote schaal werd uitgestrooid, in deed stromen. Het verschil bestaat hierin, dat de Witkopzeearenden overwegend de dood aangespoelde vissen eten, dus zeer grote doses gelijktijdig naar binnen krijgen, terwijl de Visarenden alleen levende of hoogstens zwak bedwelmde vissen eten, dus de giftstoffen in een veel geringer dosis opnemen.

Daardoor was het effekt van het uitsterven bij de Witkopzeearend eerder bemerkbaar, dan bij de Visarend, waar men pas in 1962 en 1963 ernstig gealarmeerd werd. Van 62 nesten in 1962 vloog maar één jong uit: alle andere nesten bevatten wel eieren, maar deze kwamen niet uit! (Voous, 1964).

Overgedragen op Europa, kan men niet anders dan bevreesd zijn over de slechte broedresultaten van de Europese Zeearend, o.m. in Zweden en Duitsland (Oost en West), en de meest pessimistische vooruitzichten koesteren aangaande de Europese visarenden, die zich voorlopig nog vrij goed handhaven in Skandinavië.

De VIIIste Internationale conferentie van de Europese sektie van de Internationale Raad voor Vogelbescherming (1964), hoofdzakelijk gewijd aan het gevaar van de pesticiden, heeft nadrukkelijk onderlijnd dat „het reeds bewezen werd dat de in het water levende vertebraten, vooral de vissen, uiterst snel kleine hoeveelheden giftstoffen opnemen en dat deze giftstoffen nadien overgedragen werden op en weergevonden in de weefsels van de visetende prooidieren".

In Joegoslavië worden pesticiden per vliegtuig verspreid in de Donau- en Savavalleien. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de Zeearendpopulatie, die er zich uitsluitend met vissen voedt, en in het begin der vijftiger jaren op ongeveer 80 paren werd geraamd, tot ongeveer één vierde van dit getal is teruggelopen. Van 34 horsten, gecontroleerd in 1964 en 1967, waren er slechts 12 bezet; van deze 12 bevatten er 2 eieren noch jongen. Bij de paren die zich nog voortplanten is de vruchtbaarheid gereduceerd: waar vroeger twee jongen

een gewoon verschijnsel waren, werd op de hierboven vermelde gevallen slechts één enkel nest met 2 jongen vastgesteld.

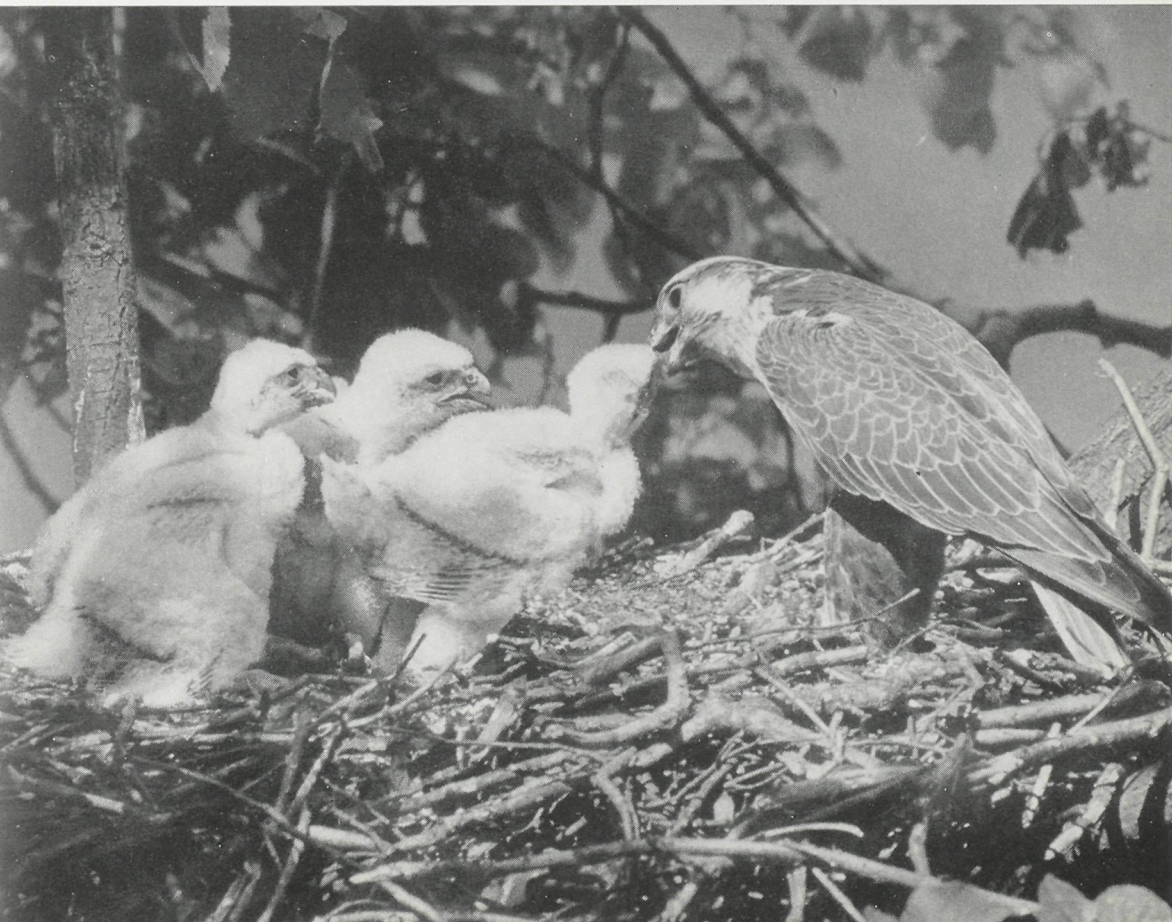
Van 3 horsten van de keizersarend bleken in twee gevallen de eieren steriel, terwijl in het derde geval het wijfje zat te „broeden" op een leeg nest. Een keizersarend werd afgeschoten in 1966, waarvan de voortplantingsorganen aangetast waren. Twee onlangs in Slovakije verzamelde keizersarenden vertoonden eveneens geatrofieerde voortplantingsorganen.

Ver doorgedreven ontginning maakt in Oost-Joegoslavië een ander gevaar uit voor de grotere dagroofvogels: door het verdwijnen van uitgestrekte en rustige wouden worden de Schreeuwarend en de Sakervalk onmiddellijk bedreigd.

Bezoekers aan de Neder-Donau zijn allen getroffen door het zeldzaam voorkomen (op sommige plaatsen zelfs totaal ontbreken) van roofvogels in Bulgarije en Roemenië.

Indien reeds in de landen met afdoende bescherming zulke sterke teruggang wordt genoteerd, dan hoeft het geen betoog dat in de andere landen, waar de roofvogels niet alleen aan de pesticiden maar ook aan afschot, vangst en eierroof blootstaan de toestand nog slechter evolueert.

Sakervalk
Broedvogel van uitgestrekte wouden, wijkt de Sakervalk voor de ontginningen (Joegoslavië, 1967).

Monniksgier
De monniksgier staat in West-Europa op het punt te verdwijnen (Spanje, 1965).

Vooreerst zijn er landen zoals Duitsland, Spanje en België, waar de wettelijke bescherming wel theoretisch bestaat, maar niet afdoende wordt gecontroleerd en evenmin door de bevolking toegepast. Zo meldt Wendland (1964) voor Duitsland dat hoewel de slechtvalk uiterst schaars is geworden, jongelui die bij het uithalen van een nest waren betrapt, niet vervolgd werden. De Zeearend geniet op papier volledige bescherming, maar tussen 1946 en 1958 werden er in Mecklenburg en Brandenburg 104 vernietigd! Bovendien is ook hier het voortplantingssucces van deze soort de laatste jaren fel verminderd: in 1962 brachten 38 paren slechs 8 jongen groot! Ook de visarendstand (ongeveer 60 paren) evolueert ongunstig.

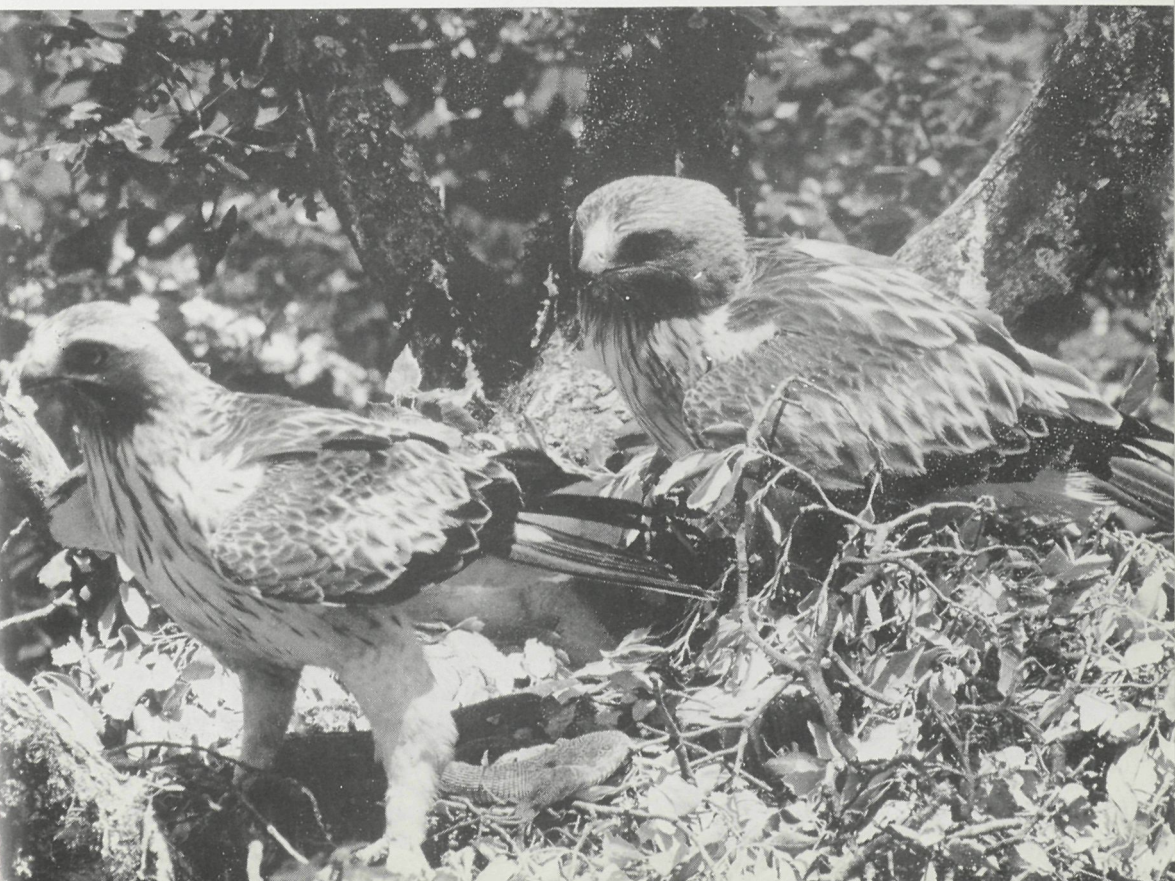
In Spanje dient de onlangs bekomen totale bescherming nog door voorlichting en controle tot iets meer dan een dode letter gemaakt. De toestand van de Spaanse Keizersarend is bijna hopeloos geworden: de Spaanse populatie

telt nog slechts ongeveer 100 vogels, en uit Noord-Afrika, hoewel misschien nog enkele paren onverleven, werd sinds 20 jaar geen enkel broedgeval meer gemeld. Op klassieke broedplaatsen in Extremadura wordt de verdwenen partner uit een broedpaar niet meer aangevuld, en de duinen van de Coto Donana, de kernzone van de soort, worden nu met toerisme en ontginning bedreigd! De populatie monniksgieren is de laatste jaren drastisch teruggelopen: zones waar heden 6-10 paren verblijven, bevatten er dertig jaren geleden 20-30. Plaatsen waar rond 1900 60 broedparen voorkwamen, zijn nu verlaten. Bernis (1966) raamt de huidige Spaanse broedpopulatie van de monniksgier op 200 paren.

Voor de Lammergier zou de volledige populatie van Frankrijk en Spanje samen 50 adulte, broedrijpe vogels niet overtreffen.

Een groot latent gevaar voor de Monniksgieren, Vele Gieren, Lammergieren, Keizers- en Steenarenden ligt in de zeer recente evolutie in de schapenteelt, waarbij nu ook in dit land aangevangen wordt de vacht van deze dieren met pesticiden te behandelen.

Dwergarend
Afgeschoten, door eierverzamelaars bedreigd, is de dwergarend uiterst zeldzaam geworden in West-Europa (Spanje, 1966).

Boomvalk
De boomvalk, predator van zwaluwen en grote insekten, wordt door de insecticiden ernstig bedreigd (België, 1965).

België heeft zowel met pesticiden, als met vangst en afschot af te rekenen. Zo wordt met steeds grotere regelmatigheid steriliteit bij de sperwer (o.m. in de provincie Namen) en zelfs bij de havik (o.m. in het Hertogenwald) vastgesteld. Indien reeds in 1962 2 van de 4 ons nog resterende slechtvalkenparen onvruchtbaar geworden waren, gelukte in 1966 en 1967 nog slechts één enkel paar erin één jong groot te brengen (Demaret, 1967). De populatie Bruine en Grauwe Kiekendieven van de Kempen is praktisch weggevaagd, en de bedreiging die op andere biotopen in Henegouwen en Luxemburg weegt, zou de laatste broedparen kiekendieven van ons land doen verdwijnen!

Spijts de officiële bescherming, en mede dank zij een schuldige lankmoedigheid van de rechterlijke macht, worden nog talloze dagroofvogels door de vogelvangers afgevangen en door bekrompen jachtopzieners afgeschoten.

Een laatste groep landen is deze waar de dagroofvogel nog steeds vogelvrij is verklaard en onbeperkt mag vernietigd worden. De roofvogelstand in deze landen is onderworpen aan de gezamenlijke tol van de pesticiden en van het afschot. Deze dramatische toestand belangt niet enkel de betrokken landen aan, maar geheel Europa, en dit niet enkel omdat de van elders afkomstige trekkende roofvogels er worden gedood, maar ook omdat deze landen zulke belangrijke, eigen roofvogelpopulatie bezitten: in Italië broeden 24 soorten dagroofvogels, in Portugal 23, in Frankrijk 22, in Noorwegen 15.

Noorwegen is het kerngebied voor de Westeuropese Steen- en Zeearenden, hun aantal wordt er op respectievelijk 250 en 340 broedparen geraamd, maar tussen 1953 en 1963 werden er per jaar 198 arenden gedood en Willgohs, die een uitgebreid onderzoek over de Zeearend heeft uitgevoerd, voorspelt een snelle vermindering, met totale uitroeiing in de zuidelijke districten.

In IJsland is het aantal paren van de Zeearend van 150 paren rond 1890 op minder dan 20 teruggevallen.

Indien over Frankrijk ontzettende feiten worden weergegeven, dan is dit geenszins een bewijs dat de toestand in dit land slechter zou zijn dan bijvoorbeeld in Italië, of Portugal, wel integendeel: in Frankrijk is de laatste decade een sterke natuurbeschermingsbeweging gegroeid, die, vechtend met woord en daad, reeds merkwaardige resultaten heeft geboekt. Over Italië en Portugal wordt gezwegen omdat, buiten enkele algemeenheden, over de afslachtingen in die landen niets bekend is.

Terrasse (1965) wijdt de hecatombe der roofvogels in Frankrijk aan de volgende faktoren:

— de ontzettende jachtdruk, waaraan jaarlijks 100.000 roofvogels zouden ten offer vallen! Speciale melding verdienen de lokale en regionale wedstrijden tot verdelging van de „schadelijke dieren", ingericht doorheen gans Frankrijk door de syndicaten der wapenhandelaars, met een zuiver commercieel doel, maar aan de jagers voorgesteld als een operatie van openbaar nut! De jacht

met netten in het Zuidwesten van het land is bijzonder moordend voor de kleinere roofvogels.

— het roven voor rekening van private dierentuinen;
— het eierroven;
— het roven door valkeniers;
— de pesticiden;
— de ontginningen, het leggen van hoogspanningskabels, het autoverkeer;
— het afschot met de bedoeling de vogels te naturalizeren (bij één enkel opzetter werden tijdens het jachtseizoen 1963-64 binnengebracht: 1 bastaardarend, 15 buizerds, 1 wespenbuizerd, 4 haviken, 12 sperwers, 2 rode wouwen, 1 grauwe kiekendief, 5 blauwe kiekendieven, 1 bruine kiekendief, 4 slechtvalken, 6 boomvalken, 22 torenvalken!).

De tragische vermindering blijkt uit volgende voorbeelden: de vale gier is verdwenen uit de Alpen, uit Provence en uit het Massif Central; er blijven slechts een vijftigtal paren in de Pyreneeën over; De lammergier is, Corsika inbegrepen, herleid tot 9-12 paren; van de aasgier blijven slechts een vijftigtal

Bruine Kiekendief
In ons land tot vijf broedparen herleid en nog worden zijn broedplaatsen niet beschermd: de bruine kiekendief (Harchies, België, 1962).

Grauwe Kiekendief
Verdwenen uit de Antwerpse Kempen, herleid tot een enkel paar in de Limburgse Kempen, wordt de kleine populatie van grauwe kiekendieven in Belgisch Lotharingen bedreigd door het onverantwoord droogleggen van hun allerlaatste broedplaatsen (Frankrijk, 1963).

paren over; de steenarend en de havikarend zijn drastisch verminderd: voor deze laatste soort van 120-150 tot ongeveer 30 paren! de dwergarend was eertijds in alle Franse wouden aanwezig: de populatie is op een paar tientallen koppels teruggevallen; de populaties van de havik, de sperwer, de rode wouw, zouden gedurende de laatste 30 jaren met meer dan 60 % zijn verminderd. De Zeearend, waarvan in 1939 nog ongeveer 6 koppels op Corsika broedden, is sinds 1959 uitgeroeid; de slangenarend is op 30 jaren op één vierde van zijn vroegere getalsterkte teruggevallen. De slechtvalk is, sinds het einde van de oorlog, van 500 tot 150 paren verminderd.

Besluit:

Dit fragmentarische overzicht van de toestand der dagroofvogels in West-Europa illustreert het besluit van Prof. Voous:

„Het verdwijnen van natuurlijke broedplaatsen en jachtterreinen, overmatig afschot door geweerdragers en grote sterfte ten gevolge van het eten van prooidieren die door landbouwgiften en chemische bestrijdingsmiddelen vergiftigd en gedood zijn, hebben in vele delen van Europa de roofvogels dusdanig in aantal doen verminderen, dat van een noodtoestand moet worden gesproken".

Het is onze plicht de dringende aandacht der Autoriteiten te vestigen op de besluiten van de Europese Werkconferentie over Roofvogels (Caen, april 1964):

1. Roofvogels en uilen mogen niet voorkomen op lijsten van zogenaamde schadelijke vogels.

Aasgier
De aasgier is, zoals de andere gieren, fel blootgesteld aan vergiftiging (Spanje, 1961).

2. Roofvogels en uilen behoren het gehele jaar, doch tenminste gedurende de broedtijd en tijdens de voorjaars- en najaarstrek bescherming te genieten.

3. De vervaardiging, opslag, invoer, uitvoer, groot- en kleinhandel van chemische vergiften en het gebruik daarvan in land-, tuin- en bosbouw gehoren nauwkeurig gereglementeerd te zijn en grondig onderzoek van deze stoffen dient te zijn verricht, vooral ten aanzien van hun onmiddellijke werking en hun invloed bij langdurig gebruik op natuurlijke levensgemeenschappen, alvorens zij voor gebruik door boeren, tuinders en bosbouwers worden vrijgegeven. Het gebruik van de gevaarlijkste gechloreerde koolwaterstoffen dient onmiddellijk te worden verboden, terwijl het gebruik van de overige dient te worden gestaakt zodra zij kunnen worden vervangen door pesticiden die minder duurzaam en daardoor minder gevaarlijk zijn, waarbij dient te worden gestreefd naar volledige afschaffing van het gebruik van de duurzame gechloreerde koolwaterstoffen.

4. Het vervaardigen, verkopen of onder zich hebben van paalklemmen en het gebruik ervan, waar en op welk tijdstip ook, dient verboden te zijn.

5. Afschot met gebruik van een levende, opgezette of nagemaakte Oehoe als lokvogel behoort geheel verboden te zijn.

6. Het dient verboden te zijn premies beschikbaar te stellen voor het doden van roofvogels en uilen.

7. Wettelijke bescherming behoort gepaard te gaan met voorlichting over roofvogels en uilen, vooral bij het onderwijs en aan landbouwers en jagers.

8. Het prepareren van roofvogels en uilen, alsmede de handel in opgezette exemplaren, hun balgen of huiden, dienen te worden gereglementeerd, evenals de handel in en ruil van hun eieren.

9. Nationale Wetgeving ter bescherming van roofvogels en uilen mag van deze regels slechts afwijken nadat het advies van aan onderzoekingsinstituten verbonden deskundigen is ingewonnen.

Meer bepaald voor *België* dienen de Nationale Autoriteiten gewezen op hun grote verantwoordelijkheid betreffende:

1. Het beschermen van de laatste gebieden die voor sommige roofvogels, zoals de kiekendieven, in ons land nog overblijven. Door rechtstreekse interventie van het Ministerie van Landbouw, autoriteit in België belast met de bescherming van de roofvogels, zijn de twee voornaamste broedplaatsen van de kiekendieven in ons land met drooglegging en verdwijning bedreigd! Het is hoogdringend dat aan deze onverantwoorde politiek een einde wordt gesteld.

2. Het afschaffen van de vogelvangst, waaraan jaarlijks nog duizenden roofvogels ten offer vallen. Aangezien het jammer genoeg de laatste jaren bewezen is geweest dat geen discipline aan de vogelvangers kan worden bijgebracht, en dat de uitgeoefende controle door Rijkswacht en Politie zeer onvoldoende is gebleken, is de totale afschaffing van de vogelvangst, ook op gebied van roofvogelbescherming, de enige oplossing.

3. De controle op de uitvoering van de wetteksten dient systematisch te worden georganizeerd. Door het ingebreke blijven van de bestaande controle-instanties, mede ten gevolge enerzijds van overbelasting en anderzijds onvoldoende kennis op dit domein, dient een nieuwe categorie van agenten van gerechtelijke politie in het leven geroepen, met een bevoegdheid beperkt tot de controle op de eerbiediging van de jacht- en natuurbeschermingswetgeving.

4. Vooraleer een jachtvergunning wordt uitgereikt of hernieuwd, zou de kandidaat dienen te slagen in een examen over natuurkennis en bescherming. Dezelfde maatregel zou moeten voorzien worden voor de huidige en toekomstige jacht- en boswachters. Een jager of opziener die betrapt wordt op het afschieten van een roofvogel, zou automatisch en definitief zijn vergunning dienen te verliezen.

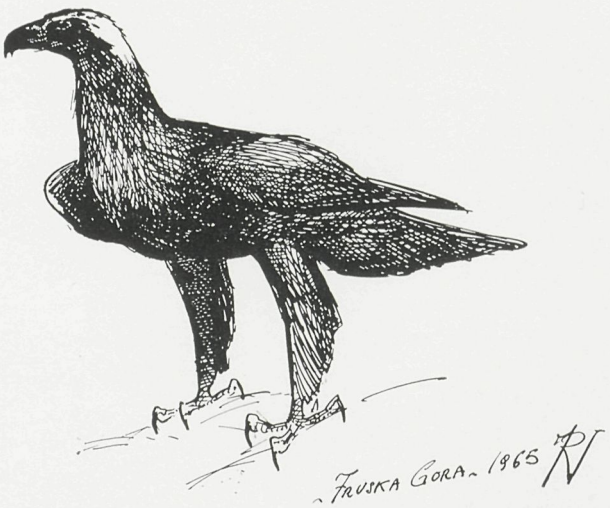
5. Nationaal en internationaal dient

a) de reglementering op de toegelaten pesticiden verstrengd, in het licht van de resoluties van het congres van Caen;

b) de praktische controle op het gebruik der pesticiden verscherpt.

6. De opvoeders is een taak van voorlichting en vorming op gebied van natuur- en roofvogelbescherming weggelegd. Teksten en dokumentatiemateriaal dienen te worden verspreid en hun gebruik voorgeschreven.

N.B.: Zopas (maart 1968) is door de vereniging „AVES" een bijzonder nummer gepubliceerd, waarin door internationale specialisten uitgebreid over het schrikwekkend probleem van de pesticiden wordt gehandeld: een zeer interessant referentiewerk voor al wie zich op dit domein meer diepgaand wenst te dokumenteren.

Keizerarend (Aquila Heliaca) (tekening J.P. Van de Weghe)

Het wettelijk statuut der Dagprooivogels in West-Europa

door S. TIJS

Ingenieur van waters en bossen

In bijna alle Westeuropese landen heeft het wettelijk statuut der dagprooivogels tijdens de laatste jaren verscheidene wijzigingen ondergaan.

Daar de prooivogelpopulaties van deze landen elkaar in zekere mate beïnvloeden is het niet van belang ontbloot de thans bestaande specifieke wettelijke beschermingsmaatregelen even onder de loepe te nemen en ze te toetsen aan de Belgische reglementering terzake.

1. *De reglementering in onze buurlanden*

a) *Duitse Bondsrepubliek*

Deze bondsstaat groepeert verschillende „Länder".

Binnen het raam van de algemene jachtwet van de Bondsrepubliek, het zg. „Bundesjagdgesetz", bezit ieder „Land" een zekere vrijheid bij het opstellen van zijn eigen jachtreglementering.

Het „Bundesjagdgesetz" klasseert de dieren waarop mag gejaagd worden in verscheidene groepen. De dagprooivogels worden ingedeeld bij het pluimwild. Zij mogen dan ook alleen bemachtigd worden met naleving van de algemene bepalingen inzake de jacht (jachtverlof, jachtveld, openingsdata, enz...).

Een algemene verordering bepaalt de openings- en sluitingsdata van de jacht op de wildsoorten waarop mag gejaagd worden. De aldus bepaalde jacht periodes mogen door de verschillende „Länder" wel ingekort, echter niet verlengd worden.

De meest recente verordening stelt alleen openings- en sluitingsdata vast voor de jacht op de buizerd, de ruigpootbuizerd, de havik en de sperwer (1 november-28 februari). De jacht op de overige dagprooivogels is gans het jaar gesloten.

De bevoegde autoriteiten kunnen echter het uithalen van jonge haviken en sperwers toestaan bestemd voor de vogeljacht.

Hoewel de handel in en het vervoer van levende prooivogels door de verschillende „Länder" kan gereglementeerd worden, heeft geen enkel „Land" dit gedaan. Het onder zich hebben van die vogels evenals het opzetten ervan zijn ook niet gereglementeerd.

Het uitloven of het ontvangen van premies voor het doden van dagprooivogels is verboden, uitgezonderd wanneer dit gebeurt door de bevoegde

autoriteiten of door personen belast met de bescherming van de jacht of de visserij die een vergunning van de openbare macht hebben bekomen.

De wetsbepalingen die betrekking hebben op de prooivogelbescherming hebben dus eerder een beperkte draagwijdte.

Daartegenover staat echter dat de doorsneebewoner van de Bondsrepubliek uiteraard tamelijk gedisciplineerd is.

Bovendien wordt in het onderwijs veel aandacht besteed aan natuurbescherming.

Belangrijk is ook het feit dat het bekomen van een jachtverlof afhankelijk is van het slagen voor een examen, de zg. „Jägerprüfung", dat onder meer een ondervraging over de levenswijze en het herkennen van het wild omvat.

b) *Frankrijk*

In dit land dient inzake prooivogelbescherming volgend onderscheid gemaakt:

1. *Arenden (geslachten Aquila en Hieraaëtus), zeearend, visarend, slangenarend en gieren*

De jacht op deze vogels (met vuurwapens of met netten) is verboden.

Het is eveneens verboden deze vogels te koop te stellen, te verkopen, te kopen, te vervoeren of rond te venten.

Hun nesten mogen niet weggenomen worden en het vangen, vernielen, verhandelen, vervoeren of uitvoeren van hun eieren of jongen is eveneens verboden.

De reglementering bevat geen uitdrukkelijke bepalingen betreffende opgezette vogels, maar de bevoegde autoriteiten menen dat voormeld vervoerverbod het opzetten van deze soorten in de praktijk verhindert.

2. In enkele departementen wordt een *zeker aantal dagprooivogels,* die niet tot de voormelde soorten behoren, door de departementale reglementering op de lijst der schadelijke dieren gebracht.

Nochtans stelt het centrale gezag pogingen in het werk om de meest bedreigde soorten zoals havik, buizerden, wouwen en valken van deze lijsten te doen schrappen. De in een departement als schadelijk geklasseerde prooivogels mogen worden verdelgd gedurende de perioden en met de middelen toegestaan door de departementale reglementering.

In dit verband mag worden onderstreept dat men streeft naar een beperking of zelfs naar het verbod van het gebruik van de paalklem voor de vangst van deze prooivogels. De handel in en het vervoer van deze groep dagprooivogels is niet beperkt.

3. De dagprooivogels die niet behoren tot de bovenvermelde soorten of tot de in een gegeven departement als schadelijk geklasseerde soorten worden als wild beschouwd.

Deze vogels mogen enkel gedurende de open jachttijd worden geschoten, vervoerd en verhandeld.

Bovendien kan het jaarlijks openingsbesluit van de jacht het schieten van zekere soorten zoals havik, torenvalk, slechtvalk, wouwen en buizerden in zekere departementen verbieden, waar ze plaatselijk sterk verminderd zijn.

In dit laatste geval genieten zij, evenals hun jongen en hun nesten, gans het jaar dezelfde bescherming als de soorten bedoeld onder 1.

De gecompliceerde reglementering, de sterke jachtpassie en het uitgesproken gebrek aan enige biologische kennis van de doorsnee Franse jager zijn ernstige hinderpalen voor een gezonde prooivogelbescherming.

Men kan echter vaststellen dat de centrale autoriteiten zich daarvan bewust zijn en pogingen doen om de reglementering aan te passen en te verbeteren.

c) *Groot-Brittannië*

Het is verboden dagprooivogels te doden, te vangen of pogingen daartoe aan te wenden.

De in gebruik zijnde nesten van deze vogels mogen niet worden weggenomen, verstoord of vernield.

Hun eieren (inclusief eierschalen) mogen eveneens niet weggenomen, vernield, verkocht of voor de verkoop onder zich gehouden worden.

Tenzij men de wettige herkomst ervan kan aantonen, is het onder zich hebben van pas gevangen of gedode prooivogels of het verhandelen van opgezette exemplaren verboden.

De eigenlijke arenden, de sperwer, de bruine, de blauwe en de grauwe kiekendief, het smelleken, de boomvalk, de slechtvalk, de rode wouw en de visarend komen voor op de z.g. „lijst 1". Dit betekent dat overtreding van vorenbedoelde verbodsbepalingen t.o.v. deze soorten met een speciale, zwaardere straf wordt gestraft.

Het gebruik van een ganse reeks tuigen, zoals netten, strikken en dgl., is eveneens uitdrukkelijk verboden.

De bevoegde autoriteiten mogen in het belang van de wetenschap, van de opvoeding of van de valkerij afwijkingen toestaan van deze verbodsbepalingen.

De Engelse reglementering verbiedt niet alle handelingen die nadeel kunnen berokkenen aan de prooivogelstand, doch het land beschikt over een grote menigte van vogelkenners en vogelbeschermers, wat ongetwijfeld de juiste toepassing van de wetsbepalingen in de hand werkt en een gunstige stroming teweegbrengt bij de publieke opinie.

De verzamelwoede van zekere Britten is nochtans een gevaar voor de zeldzame broedvogels van dit land.

d) *Het Groothertogdom Luxemburg*

In dit land zijn de dagprooivogels sinds verleden jaar volledig beschermd.

Het vangen of doden van alle soorten, het wegnemen der nesten of eieren en het vangen of doden der jongen evenals het vervoer en de handel in deze soorten zijn verboden.

Ook pogingen daartoe kunnen worden gestraft.

Nesten geplaatst tegen huizen of gebouwen mogen buiten de periode van 1 maart tot 31 september worden verwijderd.

Het probleem der opgezette dagprooivogels wordt door de reglementering echter niet opgelost.

De bevoegde autoriteiten mogen in het belang van de wetenschap of van het uitzetten van dieren afwijkingen toestaan.

e) *Nederland*

Alle dagprooivogels zijn sinds lang volledig beschermd

Het is verboden deze vogels (inclusief hun balgen) te doden, te vangen, onder zich te hebben, te vervoeren, door te voeren of in de handel te brengen, hun eieren (inclusief eierschalen) of nesten te verstoren of deze te vervoeren of te verhandelen.

Ook pogingen daartoe worden gestraft.

Met het oog op de valkerij is het echter toegelaten haviken of slechtvalken onder zich te hebben voor zover deze vogels levend en onverminkt zijn.

Tevens kan in het belang van de vogelstand, van de oogsten, van de wetenschap en van de opvoeding vergunning verleend worden zekere soorten te vangen of te doden.

De nesten tegen gebouwen mogen door de gebruikers van deze gebouwen worden verwijderd.

Onder de Westeuropese landen beschikt Nederland ongetwijfeld over de oudste en degelijkste reglementering terzake.

Het in praktijk brengen van deze laatste wordt bovendien vergemakkelijkt door de intense progapanda voor natuurbescherming die op de scholen wordt gevoerd.

2. *De Belgische reglementering*

In ons land is het verboden dagprooivogels behorende tot de Accipitridae, de Falconidae en de Pandionidae te doden, te vangen of te verdelgen, te vervoeren, te kopen of te verkopen, in-, uit-, of door te voeren, of zelfs gewoon maar in bezit te hebben.

Deze verbodsbepalingen gelden zowel voor de levende als voor de dode vogels evenals voor hun eieren en jongen.

Balgen, pluimen en eierschalen van deze vogels mogen, op twee uitzonderingen na, niet vervoerd, verhandeld of onder zich worden gehouden.

De uitzonderingen hebben betrekking op:

— de onderwijsinstellingen en de openbare onderzoeksinrichtingen, die niet onder dit verbod vallen ;

— de balgen die drie maanden na het van kracht worden van de reglementering in het bezit van partikulieren waren, op voorwaarde dat zij ingeschreven werden op een inventaris die moest geviseerd worden door de burgemeester en waarvan een afschrift moest worden neergelegd op de griffie van de politierechtbank van het kanton.

De Minister van Landbouw kan ten bate van het wetenschappelijk onderzoek of ingevolge gewestelijke of plaatselijke wet, afwijkingen toestaan (voor de valkerij b.v.).

De door de wet opgelegde straffen zijn echter gering, vooral dan als men ze vergelijkt met de zwaarte der straffen gesteld voor andere jachtinbreuken of met de straffen gesteld in de andere Westeuropese landen.

Het toezicht op de naleving der verbodsbepalingen laat veel te wensen over, terwijl in vele onderwijsmilieus nog te weinig aandacht wordt besteed aan het bijbrengen van een degelijke kennis van de natuur.

3. *Besluit*

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat de openbare macht in West-Europa zich bewust geworden is van de noodzaak van een degelijke reglementering inzake roofvogelbescherming.

Deze bescherming moet in de eerste plaats stoelen op een reeks duidelijk geformuleerde verbodsbepalingen, die alle mogelijke nadelige handelingen moeten bestraffen.

Deze bestraffing moet ernstig en regelmatig zijn.

Om misbruiken te kunnen beteugelen moeten de autoriteiten beschikken over voldoende bekwaam en wel omkaderd personeel, dat niet alleen repressief maar ook preventief dient op te treden.

De met het toezicht belaste agenten van de openbare macht zijn: de rijkswacht, de politie, de veldwachters, de beambten van waters en bossen en de private wachters.

De aktie van deze personen is echter tot mislukken gedoemd zo zij niet kan steunen op de aktieve en vrijwillige medewerking van het publiek. Zonder deze medewerking blijft elk reglement een dode letter.

De vorming van de publieke opinie is dan ook een belangrijke taak van de onderwijssektor. Daarmee dient reeds begonnen tijdens de laatste jaren van het lager onderwijs.

We kunnen inderdaad dagelijks vaststellen dat inzake prooivogelbescherming nog steeds de leuze geldt: „Onbekend maakt onbemind".

Het moeras van Harchies

Het Moeras van Harchies

door Paul SIMON (*), Paul DACHY (**) en Marius LOISON (***)

Ornithologische Kalender

Gelegen aan de rand van het Henegouwse laagland, op het grondgebied van de gemeenten Bernissart-Harchies, Hensies en Pommerœul, is het moeras van Harchies het meest uitgestrekte en het meest grootse van België.

Zijn schoonheid wordt beklemtoond door een verscheidenheid in samenstelling, waardoor het een geheel vormt dat enig is in zijn soort. De verschillende ongerepte delen, die met hun specifieke waarde dat geheel vormen, wedijveren onderling om van het moeras van Harchies één der rijkste biologische plaatsen van ons land te maken. Deze rijkdom hangt af: enerzijds van de nabijheid van een uitgestrekte oppervlakte open water en grote rietvelden, palend aan een struikgewasbegroeiing met diverse soorten, waarvan typisch zijn de struikwilgen en de elzen en anderzijds door een penetratie in het moeras van onveruchtbare elementen, gevormd door zandsteen en koolachtige leisteen, verspreid over platte heuvels.

Bezet door een aangebrachte plantengroei en een specifieke fauna, bieden deze heuvels een even vreemd als interessant aspekt van „Woestijn", „Steppe" of „begroeide Savanna".

Het moeras van Harchies is omgeven door populieren, velden, hooi- en weilanden, en omzoomd door overblijfselen van verouderde hagen die op vroegere verbrokkelingen duiden.

Het evenwicht tussen deze biotopen en hun beschermingszones heeft de ontwikkeling van een fauna en flora van onvergelijkbare waarde bewerkt, die nog zou verhoogd worden indien de plaats rustiger kon zijn.

* * *

Water, aarde en lucht: een drieledige levenspyramide is ontstaan. De veelvuldige fauna der ongewervelde en de uitgebreide flora zijn de voedselbronnen voor steeds meer gespecialiseerde verbruikers: van planteters tot prooivissen, van knaagdieren tot kleine roofdieren, en van zangvogels tot prooivogels. De heuvelkoppen worden bezet door de Otter (Lutra lutra), de Bunzing (Putorius putorius) en de Bruine Kiekendief (Circus aeruginosus). Zij handhaven in dit gebied, dat hen voortplantingskansen biedt, een gunstig biologisch evenwicht.

(*) Conservator van het Natuur- en Historisch Museum van Doornik.
Conservator van het Reservaat van Harchies.
(**) Voorzitter van de Vereniging voor Ornithologische studies AVES.
(***) Medewerker aan het Koninklijk Natuurwetenschappelijk Instituut van België.

Reeds meer dan de helft van het totaal aantal vogelsoorten dat de Belgische fauna vormt is waargenomen in de verschillende biotopen van het moeras van Harchies. Meer dan tachtig soorten broeden er; dit vertegenwoordigt eveneens de helft van het aantal broedende soorten in België.

Vermelden wij hier enkele der meest merkwaardige broedgevallen:

— Twee koppels Bruine Kiekendieven bezetten regelmatig het biotoop. Over gans België noteert men slechts drie à vier koppels.

— De Roerdomp (Botaurus stellatus) is er een regelmatige gast en de moerassen waar hij met eenzelfde regelmaat voorkomt zijn zeldzaam in ons land.

— De Cetti's Zanger (Cettia cetti): het moeras van Harchies is tot op heden de enige plaats in België, waar de Cetti's Zanger, na er zich gevestigd te hebben, zich er heeft uitgebreid; men mag er nog een aangroei van verwachten, zodat weldra hun aantal een tiental koppels zou kunnen bereiken.

— Het is tevens één der zeldzame broedplaatsen in Wallonië van de Tafeleend (Aythya ferina), waarvan er de laatste jaren een aangroei is vastgesteld.

— Het moeras telt ongeveer de helft van de in ons land broedende Futen (Podiceps cristatus). Wij telden er negentien koppels in 1967.

— Voegen wij hier nog aan toe: de IJsvogel (Alcedo atthys), de Hop (Upupa epops), de Draaihals (Jynx torquilla), de Klapekster (Lanius excubitor) en de Grauwe Klauwier (Lanius collurio).

— De dichtheid der specifieke kleine moeraszangvogels bereikt er een van de hoogste graden van het land.

— De in de omgeving broedende Boomvalken (Falco subbuteo) jagen er op hun geliefkoosde prooi, de waterjuffers.

De aantrekkingskracht van het open water en van de dichte rietvelden maakt van het moeras van Harchies een internationaal belangrijke „Trekpleisterplaats" voor de eendachtige en moerasvogels en een geschikte slaapplaats voor de trekkende zangvogels waarvan er sommige nachten meer dan dertigduizend een beschutting zoeken, waaronder zwaluwen, piepers en kwikstaarten.

Door het ringen van de Kleine Karekiet (Acrocephalus scirpaceus) is het bewijs geleverd dat het moeras van Harchies één der voornaamste doortochtplaatsen in België van deze trekker is.

Stippen wij nog aan dat de vergelijking met andere plaatsen het uitzonderlijk belang van Harchies als trekpleisterplaats heeft aangetoond voor de insektenetende moerasvogels: een groep die men moet beschermen daar zij met uitroeiing bedreigd zijn, indien hun biotopen aan het huidige ritme blijven verdwijnen in Europa.

De verschillende soorten hebben vrij verschillende biologische behoeften die het broeden spreiden of die hun verblijf in onze streken bepalen. De meest gehaaste hebben soms hun voortplantingscyclus reeds beëindigd en

vatten de terugtocht al aan, wanneer de mindergehaaste of treuzelaars in hetzelfde zoölogisch midden aankomen.

Het klimaat van de verschillende voortplantingsplaatsen is ook bepalend voor de periode en de duur van het oponthoud der trekvogels. Zo kan men de doortocht waarnemen van bewoners van de meer noordelijke streken, tijdens de volle broedperiode van dezelfde soort in ons klimaat.

Dit wil zeggen dat de grote perioden van de vogeltrek zich over bijna het ganse jaar spreiden; waarbij het hoogtepunt van de zomer het dode punt tussen de trek naar de broedplaatsen en de terugtocht naar de overwinteringsplaatsen vormt.

Wanneer de dagen korten, verlaten de Wilde Eenden (Anas platythynchos) het moeras waar zij geboren zijn en trekken naar de kust. Deze trek verloopt progressief en vrij onopgemerkt. Hij wordt verdoezeld door de aankomst van andere eenden, met dezelfde bestemming, die van het moeras een rustplaats maken en zo de plaats van de eersten innemen.

In juli is de trek zeer waarneembaar bij de kleine zangvogels, die in het riet wonen; o.a. de Bosrietzangers (Acrocephalus palustris), de Kleine Karekieten (Acrocephalus scirpaceus), de Grote Karekieten (Acrocephalus arundinaceus), de Rietzangers (Acrocephalus schoenobaenus), de Snorren (Locustella luscinioides), de Rietgorzen (Emberiza schoeniclus), maar ook de Tuinfluiters (Sylvia borin), de Grasmussen (Sylvia communis), de Braamsluipers (Sylvia curruca), de Fitissen (Phylloscopus trochilus) en de Spotvogels (Hypolaïs icterina). Deze laatste drie soorten zijn geboren in een ander biotoop dan het dichte riet, waaraan de vorige soorten gebonden zijn. Zij vinden in het moeras van Harchies geschikte voorwaarden voor een aangenaam leven en pleisteren er soms vrij lang.

Het is eveneens in juli dat de Oeverlopers (Tringa hypoleucos), de Kemphanen (Phylomachus pugnax), de Witgatjes (Tringa ochropus) en de Bosruiters (Tringa glareola) verschijnen. Zij verdwijnen gewoonlijk vóór eind oktober.

De trek der Watersnippen (Capella gallinago) gebeurt in twee vrij gescheiden fazen. De eerste vogels die in augustus aankomen zijn overwegend de jongen uit het eerste broedsel. De talrijkste groep, de tweede, bestaat uit de volwassenen en de jongen uit het tweede broedsel.

De grootste trekintensiteit van deze laatste golf heeft plaats in oktober.

De herfsttrek van het Bokje (Limmocryptus minimus) en van de Goudplevier (Pluvialis apricaria) gebeurt in september.

Tijdens deze maand verschijnen eveneens de eerste Tafeleenden op trek, gevolgd in oktober door de Wintertalingen (Anas crecca) en in november door de Kuifeenden (Aythya fuligula).

Tijdens de winter, als het moeras niet toegevroren is, veranderen hun effektieven door de aankomst of het vertrek van talrijke of minder talrijke

groepen. Deze drie soorten verdwijnen in maart om hun meer noordelijke broedplaatsen op te zoeken.

In april verlaten ons de Smienten (Anas penelope) en de Pijlstaarten (Anas acuta), waargenomen sinds november en december.

Halen we nog aan als min of meer regelmatige waarnemingen gedurende de winter, de volgende soorten: de Brilduiker (Bucephala clangula), de Grote Zeeëend (Melanitta fusca), de Zwarte Zeeëend (Melanitta nigra), de Toppereend (Aythya marila), de Geoorde Fuut (Podiceps nigricollis), de Kuifduiker (Podiceps auritus) enz...

De Krakeenden wier aanwezigheid minder regelmatig is, worden voornamelijk gezien wanneer de mannetjes in bruidstooi zijn.

De overwintering wordt voornamelijk beïnvloed door de strengheid van de winters. Na de gewone trekkers zeer snel te hebben zien verdwijnen, zo verschenen in 1955-56 en in 1962-63, gejaagd door de koude, andere vogelsoorten in onze gewesten, onder meer: de Grote Zaagbek (Mergus merganser), de Middelste Zaagbek (Mergus serrator) en het Nonnetje (Mergus albellus), de Wilde Zwaan (Cygnus cygnus) en de Kleine Zwaan (Cygnus columbianus).

Vervolgens werd het moeras verlaten door bijna alle gasten. Gezien de levensomstandigheden niet meer draaglijk waren, bleven er de vogels slechts twee mogelijkheden, naar betere oorden trekken of sterven van honger, dorst of koude... Het moeras van Harchies geleek toen op een grote witte en koude woestijn. Slechts kleinere groepjes Sijzen (Carduelis spinus) vonden er nog overvloedig voedsel in de elzen.

Zulke winters brengen ook de komst van de Grauwe Ganzen (Anser anser), de Kolganzen (Anser albifrons), de Rietganzen (Anser fabalis), en uitzonderlijk zelfs de Kleine Rietganzen (Anser brachyrynchus) die in de rustige en beschutte weiden verblijven. Sommige zachte winters bevorderen het pleisteren onder ons klimaat van vogels die gemakkelijker blijven, zoals Watersnippen (Capella gallinago), Kievitten (Vanellus vanellus), Tureluren (Tringa totanus) en soms zelfs Kemphanen (Philomachus pugnax).

Roerdompen (Botaurus stellaris), Dodaarsen (Pocideps ruficollis), een uitzonderlijke Fuut, Waterrallen (Rallus aquaticus) en talrijke Waterhoenen (Gallinula chloropus) vinden in het moeras hun bestaan voor de winter. De tellingen der laatste jaren, in het raam van de algemene telling der in België overwinterende vogels, hebben aangetoond dat het onze Henegouwse moerassen zijn die de grootste concentraties van Meerkoeten (Fulica atra) herbergen.

Een nieuwe overwinteraar is verschenen: het Baardmannetje (Panurus biarmicus). Twee of drie stuks in 1965-66, sindsdien groeit hun aantal ieder jaar aan en in 1967-68 zijn er een twintigtal geteld.

Voedsel ontbreekt ook niet voor de talrijke zangvogels; wij vermelden enkel de Oeverpieper (Anthus spinoletta), de Rietgors, de Klapekster enz. De prooivogels zoas de Buizerd (Buteo buteo), de Sperwer (Accipiter n'sus) en de Blauwe Kiekendief (Circus cyaneus), waarvan het aantal zowat overal achteruit gaat, worden spijtig genoeg niet even regelmatig waargenomen.

* * *

De aanwezigheid van moerasvogels is opvallender tijdens de lentetrek dan tijdens de herfsttrek. Dit is te verklaren door de grotere rust in het moeras door het jachtverbod in die periode.

Reeds in maart komen de Kievit, de Goudplevier en de Zilverplevier (Pluvialis squatarola) aan. Zij worden in april-mei gevolgd door alle ruiters en Strandlopers voornamelijk de Bonte Strandloper (Calidris alpina), verder de Kleine Plevier (Charadrius dubius) en soms de Bontbekplevier (Charadrius hiaticula), de Kluut (Recurvirostra avosetta) en de Regenwulp (Numenius phaeophus).

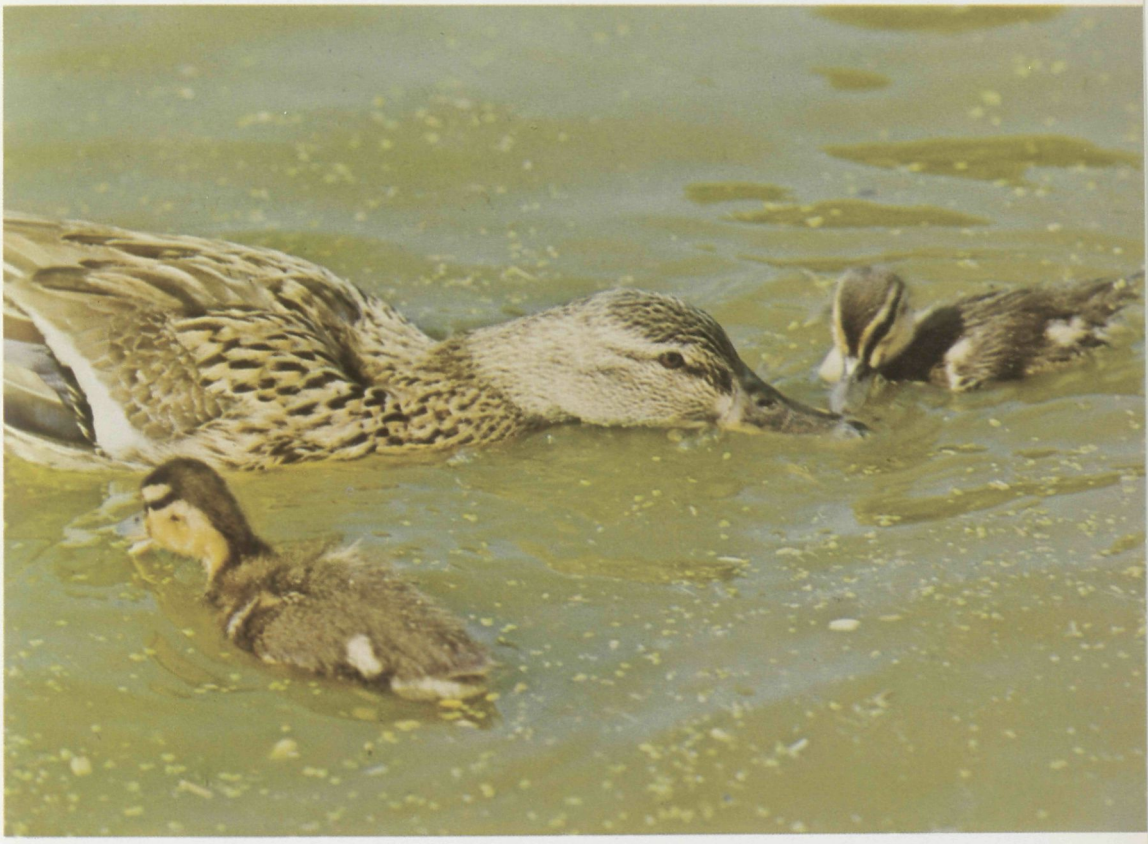
* * *

Wij halen hier enkele opmerkelijke waarnemingen aan:

— Een broedpoging in mei 1954 van een koppel Steltkluten (Himantopus himantopus).

— De aanwezigheid in juni 1957 en mei 1959 van enkele Witwangsternen.

— Waarnemingen van een Dwergmeeuw (Larus minutus) op 18 maart 1957, van de Purperrreiger (Ardea purpurea) op 29 oktober 1961, van een Poelsnip (Capella media) op 20 april 1964, van Amerikaanse Wintertalingen (Anas crecca carolinensis) op 26 april 1964 en 28 maart 1965, van een Kroon-eend (Netta Rufina) op 17 april 1965, van een Roodhalsfuut (Poniceps Griseigena) in maart 1966, van een Roodkeelduiker (Gavia stellata) in januari 1967 enz.

Een blokeenden familie (anas platyrynchos).

— Het kortere verblijf van de Bergeenden (Tadorna tadorna) in februari 1966, april en december 1967 en van de Aalscholvers (Phalacrocorax carbo), regelmatiger waargenomen in april en oktober.

— De minder regelmatige gasten zoals de Zilvermeeuw (Larus argentatus) of de Stormmeeuw (Larus canus), het Visdiefje (Sterna hirundo) of de Dwergstern (Sterna albifrons).

* * *

De lente heeft het moeras zijn veelvuldige gasten teruggeschonken. Vanuit het riet stijgen de baltsvluchten omhoog en klinken de scherpe of schorre liefdeszangen van deze gevleugelde fauna. Op zulke tijden geeft men er zich beter rekenschap van welk een verbazend aantal vogels een plaats als deze herbergt.

Alle vogels waarvan het broeden waargenomen is in het moeras van Harchies, werden vermeld in een studie verschenen in „Parcs Nationaux" uitgegeven door „Ardenne et Gaume".

* * *

Niet broedende zomergasten betrekken soms het moeras van Harchies, het zijn gewoonlijk jonge zwervende exemplaren, of pioniers van een soort in volle expansie, op zoek naar een nieuw biotoop.

Bij de eerste kunnen we rangschikken:

— De Visarend (Pandion haliaetus), waarvan soms een specimen in de zomer aanwezig is (juni 1966) buiten de normale lente- of herfttrek van deze soort.

— De Blauwe Reiger (Ardea cinerea), welke men in volle zomerseizoen toevallig bij zijn visvangst kan verrassen.

— De Zwarte Stern (Chlidonias niger) die regelmatig van april tot september opgemerkt wordt, zonder dat we de laatste jaren zekerheid hebben verkregen dat hij er zou broeden.

Voor het tweede geval kunnen we vermelden:

— De Zwarte Wouw (Milvus migrans) verbleef in 1967 gedurende enkele maanden te Harchies.

— De twee mannetjes en het wijfje van de Kuifeend, waargenomen op 13 juni 1967.

— De Porseleinhoenen (porzana porzana) meermaals gezien van mei tot september gedurende verschillende jaren.

* * *

De reeks waarnemingen van meer dan 15 jaar heeft ons toegelaten deze ornithologische kalender te verwezenlijken, waarbij de nadruk gelegd werd op de rijkdom van het moeras van Harchies en zijn waarde als „trekschakel", onmisbaar voor de internationale fauna.

Iedere aanslag op de ongereptheid van deze plaats is een ongehoorde misdaad, die ons biologisch patrimonium zou schaden, nadeel zou berokkenen aan de Europese gemeenschap, en eens te meer een nieuwe en nutteloze vernieling van de „Natuur" zou veroorzaken.

Het Moeras van Harchies in gevaar

door Paul SIMON

Conservator

Onze Vereniging heeft in 1955 een akkoord afgesloten met de Beheerraad van de Kolenmijnen van Bernissart, om in de moerassen van Harchies zekere vogelsoorten die met uitroeiing bedreigd waren te beschermen. Ter gelegenheid van de „Dag van het Water", ingericht door de vereniging I.D.E.A. te Bergen in april 1965, hebben wij een verslag voorgelegd, dat het belang van het gebied van Harchies aantoonde en hebben wij eveneens voorgesteld het Moeras van Harchies op te richten tot Integraal Natuurreservaat.

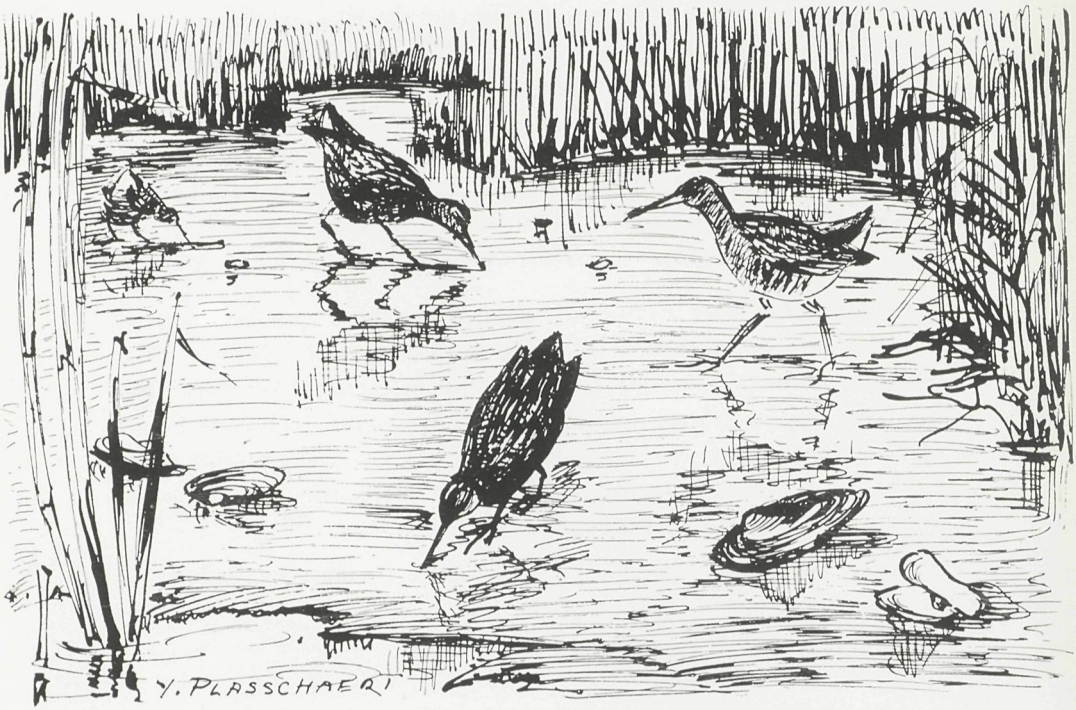
Na lezing van het verslag, heeft de heer Jacques Duvigneaud, Professor in de Biologie, de aandacht van de Koninklijke Commissie voor Natuur- en Stedebouw gevestigd op de waarde van het Moeras van Harchies. Hij kreeg opdracht het klasseringsdossier van dit gebied voor te dragen aan het Comité voor Henegouwen, van genoemde commissie, die het met gunstig advies heeft doorgegeven aan de Commissie te Brussel.

Deze aanvraag werd besproken op de algemene vergadering van de Koninklijke Commissie voor Natuur- en Stedebouw in juni 1967, maar deze zou verplicht zijn trapsgewijze te handelen, daar de tot klasseren voorgestelde oppervlakte, naar het schijnt, te groot is.

Professor Mayne, Voorzitter van de Wetenschappelijke Commissie bij de Commissie tot klasseren van gebieden, is ter plaatse geweest en meent dat: „De Moerassen van Harchies opmerkelijk zijn en dat het geheel zeker waard is overgenomen te worden door de Staat, om een derde Nationaal Domaniaal Reservaat te vormen".

Vermits het moeilijk bleek een klasseringsbesluit voor het ganse Moeras te bekomen, is onze Vereniging tussenbeide gekomen om aan de Minister van Landbouw voor te stellen het Domanialiseren van het gebied aanhangig te maken aan de Hoge Raad der Natuur- en Domaniale Reservaten.

Professor Mayne die eveneens Voorzitter is van de vereniging „Ardenne et Gaume", en lid van de Hoge Raad der Reservaten, onze aktie steunende, heeft op de dagorde van een vergadering van deze Hoge Raad het onderzoek van de huidige stand van zaken en van het gevaar dat het Moeras van Harchies bedreigt, laten voorkomen.

Anderzijds hebben de „Natuur- en Vogelreservaten van België" de aandacht gevestigd van de Minister van Landbouw, die de natuurbescherming onder zijn bevoegdheid heeft, op de gevaren die zijn departement het gebied van Harchies doen lopen.

De Watering van Bernissart is opgericht onder de auspiciën van het Ministerie van Landbouw om de landbouwterreinen te beschermen en om te trachten er andere bij te winnen door het droogleggen van het moeras. De plannen zijn bestudeerd door de diensten van Bergen en de werken werden gesubsidieerd door het Ministerie van Landbouw zelf. Het betreft hier de plaatsing van een aquaduct om het water van het moeras naar de Schelde te voeren.

Deze verwezenlijking vormt een ernstige bedreiging voor één der voornaamste Belgische Moerassen, indien men blijft vasthouden aan de gedachte het kost wat kost droog te leggen en er zijn biologische rijkdom van te vernietigen.

Zij kan nochtans een bron van verrijking zijn, indien ze oordeelkundig in het raam van een wetenschappelijk beleid wordt aangewend.

Het aquaduct zou als overloop kunnen dienen voor het moeras in perioden dit zou de werken ten volle verantwoorden.

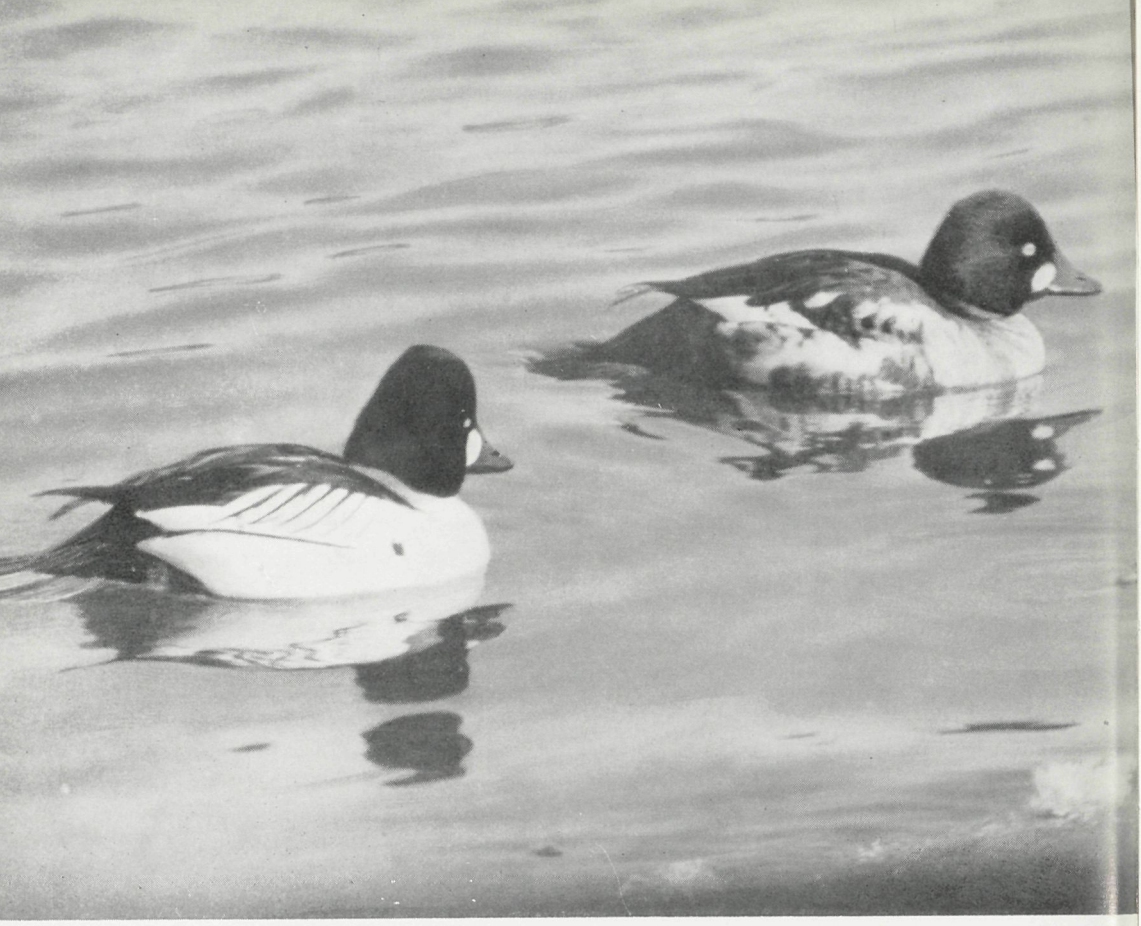
Maar het lijkt ons ondenkbaar dat men volhardt in de vergissing wanneer men bemerkt ze te hebben begaan. NIETS kan ter verontschuldiging voor het droogleggen en het vernielen van deze biologische rijkdom aangevoerd worden, die een internationaal erfgoed van onschatbare waarde is en die niet vergeleken kan worden met de enkele hectaren landbouwgronden met weinig toekomst, die men hoopt te winnen.

De eerste resultaten van deze werken zijn nu een daling van het waterpeil, waardoor enkele modderpoelen uitdrogen en de zoetwatermosselen bloot liggen.

Deze modderpoelen zullen een aantrekkingspunt zijn voor de massa trekkende steltlopers.

Het is volstrekt noodzakelijk binnen de kortst mogelijke tijd een stopzetting van het afvoeren der moeraswateren te bekomen. Indien dit niet gebeurt, zal het gebied in enkele maanden zijn waarde verliezen, die de natuur op bijna een halve eeuw had opgebouwd.

2 mannelijke brilduikers (Bucephala clangula). *Links een volwassen vogel.*
(Foto P. Didier)

De IJzermonding

door P. HOUWEN

Aan het einde van het Tertiaire tijdvak na het terugtrekken van de pliocene transgressie, werden door de IJzer en zijn zijrivieren diepe geulen uitgeschuurd in de Ieperiaanse klei. In het begin van het kwartair werden deze dalen gedeeltelijk opgevuld met zandige tot lemige sedimenten. De daarop volgende preboriale tijd, gekenmerkt door het intreden van een warmer klimaat, veroorzaakte het afsmelten en het terugschrijden van de gletsjers. Ook de zeebodem daalde zodat tijdens de volgende periode (Boreale Tijd: ca. 7500-5000 v. Chr.) de tijdens het begin van het Kwartair neergezette sedimenten opnieuw werden weggevoerd.

Tijdens de Flandriaanse transgressie, die omstreeks 5000 v. Chr. haar hoogtepunt bereikte, scheurde Engeland van het vasteland af en werd de gehele IJzervlakte, alsmede een deel van Laag-België door de zee overstroomd. In die tijd werd door een samenspel van zand, klei, water en wind een strandwal met haf gevormd dat in West-Europa een waddenzee met duinreep vormde van Noord-Frankrijk tot het huidige Jutland.

De zeeregressie die nadien de Flandriaanse zee deed drooglopen gaf in het gebied dat nu polder is aanleiding tot zoetwatermoerasvorming.

De IJzer vervulde opnieuw zijn afwateringstaak. Dit uitgestrekt moeraslandschap in allerlei overgangstypes, dat bewoond werd door de Morini, spreekt tot de verbeelding van elke botanist en ornitoloog. Het roept beelden op die aan de Donauoevers van Oost-Europa herinneren. De huidige polders die de IJzer omringen werden gevormd tijdens de beslissende tweede Duinkerkse transgressie (4de eeuw tot ± 840), die het gehele moeraslandschap onder water zette en alles overdekte met een relatief dikke sliblaag.

Toen de zee zich in de 12de eeuw definitief terugtrok, werd het gebied opnieuw bewoond en begon de verovering en het in kultuur brengen van de uitgestrekte slikken en schorren die de IJzer omringden.

Reeds in 1500 werd op de oude IJzer in de omgeving van Nieuwpoort een sluis gebouwd, die het zeewater belette in het binnenland door te dringen en een scheepvaart, onafhankelijk van het tij, mogelijk maakte.

Momenteel blijft van de vroegere slikken en schorren maar weinig over. Toch zijn ze nog uiterst belangrijk.

De IJzermonding is immers de enige stroommonding in ons land.

De amplitudo der getijen bedraagt 4,5 m, waardoor krachtige stromingen ontstaan die toelaten alle stadia van erosie en sedimentatie te bestuderen. De verscheidenheid aan mikrobiotopen en de strakke plantenzonatie zijn er uniek. Men treft er alle mogelijke overgangsstadia aan van halofiele-plantenassociaties naar typische duinvegetatie. Elders aan onze kust vindt men nog wel hier en daar zoutminnende flora maar aan de IJzermonding zijn deze planten het rijkst vertegenwoordigd dank zij de vruchtbare kleibodem en de voortdurende inwerking van het zoute water.

Uit de onderzoekingen in de Nederlandse Waddenzee is gebleken dat de makrobodemfauna er op de rijkste plaatsen meer dan 20.000 eksemplaren per m^2 omvat. Dit verklaart meteen het driekwart miljoen vogels dat er zijn gading vindt in de laatste decade van augustus, wanneer de najaarstrek van de waadvogels hoogtij viert.

Het is wel belangrijk aan te stippen dat de slikken van de IJzermonding kwalitatief minstens even belangrijk zijn als de Waddenzee. De Waddenzee

is ongeveer 300.000 ha groot. De IJzermonding is nagenoeg duizendmaal kleiner maar het aantal vogels ligt relatief zelfs iets hoger. Misschien is de bodemfauna van de IJzermonding nog rijker dan in de Waddenzee. Enkel de eendachtigen zijn aan de IJzermonding weinig talrijk. Dit houdt zeker verband met het feit dat eenden schuwe vogels zijn die een drukke scheepvaart in de nogal smalle watergang niet verdragen.

De IJzermonding is voor botanici en ornitologen steeds een trekpleister geweest. Dit bewijzen de overvloedige publikaties die eens te meer de biologische belangrijkheid van het gebied onderstrepen. Wat minder is gekend is het feit dat de IJzermonding in de eerste decade van deze eeuw ook het onderwerp uitmaakte van grondige onderzoekingen op het gebied van het brakwaterplankton. K. Loppens heeft voor het eerst in België een duidelijk verband gelegd tussen het zoutgehalte en het voorkomen, zowel kwalitatief als kwantitatief, van het mikroplankton. Niet alleen heeft hij verscheidene soorten, nieuw voor België, ontdekt maar hij interesseerde zich vooral aan de jaarcyclus en de ecologische faktoren die het voorkomen van het brakwaterplankton bepalen. Uit de studie van K. Loppens en anderen die zich interesseerden voor het brakwateronderzoek is gebleken dat het brakwater, waar zoet en zout mekaar ontmoeten, een ongemeen rijk milieu is dat wijde perspektieven opent voor het wetenschappelijk onderzoek. Het is dan ook betreurenswaardig dat de brakke wateren door de Belgische wet over één kam worden geschoren met de zwaar bezoedelde industriewateren, alleen maar omwille van het feit dat het momenteel ekonomisch onverantwoord is brakwater te ontzouten ten behoeve van o.a. de drinkwatervoorziening. Uit de bestaande wetgeving volgt dat brakke wateren als het ware naar willekeur mogen bezoedeld worden zodat de verstoring van het natuurlijk evenwicht in dit rijk milieu en het bemoeilijken van het wetenschappelijk onderzoek toelaatbaar worden.

Ondanks zijn geringe oppervlakte is de IJzermonding met zijn slikken, schorren en ruigten van enorme betekenis. Tientallen wetenschapsmensen kunnen het afdoende bewijzen en duizenden bezoekers kunnen getuigen er kennis te hebben gemaakt met een nog natuurlijk landschap waar een unieke flora en fauna voorkomt. De IJzermonding is één van de belangrijkste reservaten in het land.

Elke inspanning om het gebied te behouden, te beschermen of te valoriseren is volkomen gewettigd.

De Heide (Het Platgoor). (Foto A. Flausch)

Vogelleven op „Snepkensvijver" en „De Heide" in 1967

door J. CUYPERS

Conservator

Koude en sneeuw, regen en wind zijn bijzaak geworden wanneer we ganzen en zaagbekken er ook zien doorheen trekken. Aan doorstane hitte en dorst wordt niet meer teruggedacht, wanneer we daaraan het onvergetelijke beeld van slenterende porseleinhoentjes of een nest vol jonge torenvalkjes kunnen vastkoppelen.

Van zodra voor de vogelmannen het jaar voorbij is zijn ze toch tevreden, niet omdat het er weeral af is tot en met het laatste kalenderblaadje, maar

veeleer omdat onuitwisbaar mooie herinneringen hen terug voor de geest komen en daaraan verbonden blijven.

Natuurliefhebbers hebben dit voordeel dat ze nog wel eens gelukkig kunnen zijn.

Daartoe heeft De Snepkensvijver in 1967 ook voor ons het zijne bijgebracht.

Met onderweg het blij galmende lied van een grote lijster en het weemoedig doe-koe--doe-geroep van een turkse tortel, als twee nieuwjaarswensen tegelijk aangeboden, staan wij in de fris-mooie morgen van die eerste dag in de buurt van De Snepkensvijver.

We gaan er nooit op uit om uitzonderlijke dingen te zien. Die krijgen we er nu en dan slechts onverwacht eens bij. Zo was het vandaag ook. We wisten dat ze'r waren die gewone klanten. Mooie vogels die 400 wilde eenden en die 80 zonbeschenen wintertalingen! Vanuit zijn vertrouwde oude vliegden, kort bij zijn voederplaats, vertrekt weer diezelfde zeer donkere buizerd boven het dak van de stille bossen, waarin goudhaantjes, mezen allerlei en boomkruipertjes, groepsgewijs in volkomen gezelligheid hun dagelijks rondvluchtje maken. Van de reeën de prenten en van de zwarte specht de spaanders. Allemaal gewone dingen, maar toch...

Met de korte wintergril rond half januari werd 't weerom een stukje ellendige tijd — ook voor 't vogelvolkje.

Van de ene dag in de andere geen enkele eendvogel meer, nog slechts een zwarte kraai, een gaai, wat hongerige mezen, een paar armzalige merels. De buizerd, nog steeds die donkere, had geen zorgen bij zijn gevilde muskusratten.

Gelukkig, naar einde januari toe heeft zich alles volledig hersteld, het weder was van de partij en al wat bij stem was liet zich horen. De spechten in hun territorium, de holenduiven bij hun holen, de mezen bij hun nestkastjes.

Op 18 februari in de voormiddag krijgen we de eerste kokmeeuw op bezoek. Ze is helemaal alleen, gedurende een kwartiertje maar. Een enkele hoge schreeuw, herhaald vertraagde-film vleugelslagen boven de broedplaats... en ze rept zich weer recht het Zuid-Westen in.

De volgende dag, in de voormiddag, moesten we dus op post zijn. Laat kokmeeuwen in sommige gevallen ietwat lastige klanten zijn, ach ja, maar het zijn toch altijd mooie vogels en ze kunnen ons zo boeien met het overweldigend vertoon van hun uitbundig en spontane leven.

En inderdaad, zoals verwacht, zij waren er ook die voormiddag. Eerst een groepje van vijf en een half uurke daarna een groepje van acht. Ze waren uitermate zwijgzaam, maar voldoende om ons aan te tonen dat de oude broedplaats hun nog steeds welgevallig was. Ze zullen dus dit jaar ook weer komen, met duizenden. De invasie van het jaar 1967 was dus wel degelijk ingezet.

Tijdens onze terugweg, want het werd noen, op de plaats gekomen waar in

het jaar 1945 op zijn horst de laatste broedende sperwer van het domein „De Heide", buiten mijn weten, door een primair werd weggeschoten, kregen we een fijn kluifje cadeau. Hoog boven ons (±200 m) zeilt kringend een roodbruine wouw, van dichtbij vergezeld van een sperwerwijfje, het Noord-Oosten in. We hadden meeval die dag. 't Was netjes.

Einde februari. Kievit, wulp, torenvalk, dodaarsjes en spechten vertellen elkaar de keuze van hun territorium. Zelfs de ransuil kan overdag zijn paarroepen niet bedwingen.

Vanaf 5 maart zijn er pijlstaarten. Nu de wilde eenden toch allemaal aan de leg zijn, krijgen zij, en met reden, onze belangstelling. Hun paarsgewijze grondelen, zo echt thuis, belooft weer voor de broedtijd. Trouwens, broedende pijlstaarten zijn in onze Kempen nog wel zeldzaam, maar al niet meer zo uitzonderlijk. Onze reservaten zijn daar wel voor iets tussen.

Op 25 maart komen de eerste twee paar slobeenden van 1967 ook hun plaatske in het broedgebied opeisen.

Schoon muziek van de tuinfluiter op 1 april, vier reeën luisteren mee, ongestoord bouwt hoog in een oude eik een staartmeesje zijn nest. 't Zal weeral zoveel moeite voor niets zijn, zo hoog ginderboven. Veel veiliger zit de boomkruiper met al drie eitjes in „zijn" nestkastje.

In de tweede helft van april begint algemeen de voortplantingstijd. Jonge wilde eenden hier en daar, twee paar ransuilen, één met jongen en één nog vast op het nest, acht paar wulpen, torenvalk op een oud kraaiennest, hetzelfde waarop hij vorig jaar zijn jongen groot bracht, de wintertalingen hebben hun legsels goed in de heide verborgen. Dit is maar best zo. Immers, de zwarte kraai verveelt zich niet. Ze heeft van op haar nest nu goed de tijd om al wat in de buurt beweegt rustig te bespieden.

Toen we op die 16de april bij De Snepkensvijver kwamen, stond de meeuwenmassa uit de westelijke kant der broedplaats in rep en roer. Groot kabaal! Met tientallen stootduikend zonder opgeven. We wilden natuurlijk die ongewenste rustverstoorder kennen. Niet gemakkelijk. De gagelstruiken staan er zeer weelderig. Een hoge den bracht de oplossing. Van in de kruin daarboven zagen we een blauwe reiger, och arme, die echt in de nor zat. Hoe hij hier geraakt was midden die meeuwennesten weten wij niet, maar dat hem geen de minste kans meer gegund werd om zijn lange poten te rekken en zijn nek wat op te richten zagen wij ook. Totaal ineengehurkt moest hij elke seconde een nijdige stuka-aanval van krijsend zich aflossende meeuwen ontwijken, die als een ondoordringbaar wit wemelend scherm zich boven hem hadden opgespannen. Daar was voor die sukkelaar geen uitkomen aan. Hij heeft aan de bewaker van De Snepkensvijver de bevrijding uit zijn hachelijke positie te danken. 't Duurde immers te lang. Er naartoe gaan. Daardoor geraakten de meeuwen uit hun sterke strategische positie en moest ook de blauwe reiger wel op de vleugels. 't Verliep alles goed. In fuga salus. Misschien komt

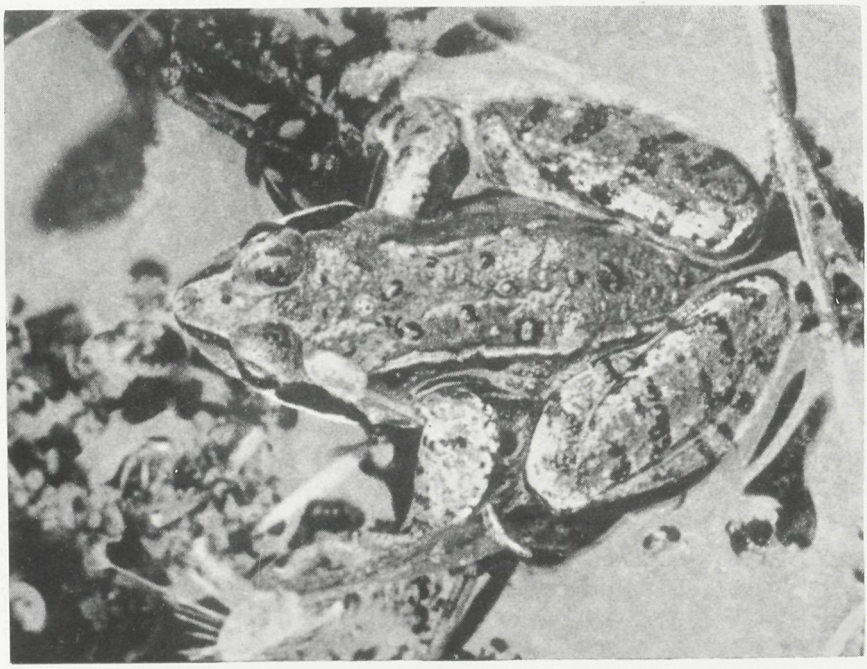
die nog wel terug naar De Snepkensvijver... maar dan als er geen meeuwen zijn.

De torenvalk broedt reeds klemvast wanneer op 29 april de boomvalk toekomt en de eerste zwarte sternen zich moeizaam tussen de kokmeeuwen slingeren. Twee jonge ransuilen, als flinke knapen, zitten ons versteven aan te staren in de buurt van hun nest. De oude, waakzaam, een eindje verder, houdt ons met zijn twee grote ogen tegelijk, de oren gespitst, goed in de gaten.

Op 30 april. Tureluurs, wielewaal, draaihals. Deze laatste slechts weer maar een paar dagen.

Tijdens de eerste week van mei kunnen we een inventaris maken van het aantal en de soorten eendachtigen die in 1967 broeden of gebroed hebben. Vijf soorten slechts, maar toch een indrukwekkend aantal. Hier gaan ze. Wilde eenden (±80 paar), wintertalingen (±100 paar), zomertalingen (±3 paar), slobeenden (6 paar), pijlstaarten (2 paar).

De lange lijst van de andere broedvogels vermelden is voorzeker overbodig. U weet uit mijn vorige verslagen welk een rijkdom ons reservaat herbergt. Ze kwamen er allemaal, behalve de fluiter, de zwarte specht en de draaihals. Zelfs de gekraagde roodstaart bracht het tot 9 eieren en een spreeuw had

De vijvers van de „Snepkensvijver" zijn voortreffelijke paaiplaatsen voor de bruine kikker (Rana temporaria). (Foto M. Ittelet)

haar eieren bijna identiek dezelfde bevlekking gegeven zoals de zanglijster alleen dat kan. De zanglijster koncentreert de donkere vlekjes meer op de stompe pool, deze spreeuw had ze liefst over de ganse eischaal verdeeld.

Toen op 24 juni de boomvalk met broeden was begonnen, hebben de vier jonge torenvalken, een sukses, kerngezond hun horst verlaten.

Aan de nachtzwaluwen zijn we dit jaar voorbijgelopen. Ze waren er. Minstens vier paar. Hoe we ook enkele malen ons inspanden om hun nest te vinden en hoe graag ik deze mooie en dankbare vogels of hun jongen aan U die ons reservaat bezochten had getoond, we zijn daarin niet geslaagd. Twee nestplaatsen als ge 't zo moogt noemen, vonden we versierd met uitwerpsels en eischalen... wanneer de jongen „uit" waren. Dit zal dan een snoepje voor volgend jaar worden.

In de tweede helft van juli, wanneer de duizenden kokmeeuwen, op een paar honderd na, hun broedplaats tot volgend jaar in maart verlaten hebben, moeten er, zo zijn we dat toch gewoon, de wilde eenden en talingen zich in groot aantal als volwassen jonge vogels melden. Jammer genoeg werd dat een tegenvaller, omwille van de uitzonderlijk lage waterstand in de vennen van het reservaat. Ze hebben zich over onveilige waterplassen in de ganse Kempen verspreid en velen zijn daar nooit meer van teruggekeerd. Na minutieuze tellingen geraakten we hoogstens nog tot een vijfde van de normale eenden- en talingenstand, die naarmate het jaar vorderde er lang niet op verbeterde.

We zaten met de handen in ons haar. Het terrein was goed, evengoed als de vorige jaren, de optimale rust was er. Quid?

Stilaan komen we tot de conclusie dat de vernuftige wijze waarop de eenden tot zelfs in de verre omgeving van de Snepkensvijver op waterplassen gelokt worden tijdens hun avondvluchten en waar ze herhaalde malen door een sterk in aantal toenemend legertje eendenschieters, na zonsondergang, met en zonder regelmatige toelating afgeschoten worden, hiervan zonder twijfel een der zeer belangrijke oorzaken is. De drieste onbeschaamdheid ging zelfs zo ver, dat boven op de zandige duinen, een paar honderd meter noordwaarts van het reservaat, enkele eendenslachters zich opstelden, om er de eenden van „De Snepkensvijver", na zonsondergang, op een spervuur te onthalen. Op meerdere andere plaatsen in de streek, waar de eendenloerjacht vroeger nooit beoefend werd, worden nu veel honderden eenden verschalkt en op „het tableau" geschreven.

Hier ligt een kluif (ik meende te zeggen een etterbuil waaraan moet gedokterd worden) voor de Overheid die vergunningen tot loerjacht op eenden aflevert, want met dit soort parasitisme en vieze praktijken zoals ze nu legio zijn, staat onze mooie eendenstand van weleer er bedremmeld voor in een nabije toekomst.

In de tweede week van augustus zijn alle meeuwen weg uit de binnenvennen van „De Heide". 't Is er volledig rustig nu. Eén en ander zwemt er

Wilde eend, wintertaling, slobeend, dodaars, meerkoet, waterhoen. Vijf blauwe reigers staan er beweegloos hun tijd te doden en een zesde, hoog in de schouders verveelt zich boven op de kruin van een oude den. Boven hem, hoog, in de zonnige lucht, scheren vier boomvalkjes af en aan. Echt schoon!

Op de Snepkensvijver alleen zwemmen nog een paar handvollen eerstejaars kokmeeuwen. In 't gezelschap van twee hunner had zich een geoorde fuut in jongkleed gevoegd. Van waar die gekomen was? Zeker niet geboren op de vijver dit jaar. Het was een behendige duiker en een gezonde vliegvlugge vogel, die op trek er een tijdje pleisterde. Ze bleven alle drie steeds dicht bij elkaar... alsof ze mekaar reeds lang kenden.

Naar einde augustus toe beleven we zo nu en dan nog fijne observaties aan doortrekkende groenpoten, zwarte ruiters en witgatjes.

Daarna wordt het, naar het einde van het jaar, in dit heerlijke gebied, weer een wachten op het volgend broedseizoen, met intussen de regelmatige ontmoetingen van de zwarte spechten, de buizerd en de hele bende wintergasten die het zo goed hebben in hun reservaat.

Alles bij mekaar, de mee- en tegenvallen netjes afgewogen, mag 1967 als een beste jaar afgesloten worden.

De Snepkensvijver. (Foto J. Cuypers)

Een voor België zeer zeldzame kolonie zwarte sternen (Chlidonias niger) *bevindt zich in de Ronde Put.* (Foto R. Verhoeven)

De Ronde Put

door Raymond VERHOEVEN

wd. conservator

Hoewel de meeste lezers uit vorige publicaties reeds één en ander vernamen over De Ronde Put, meen ik toch dat nog te weinigen de gelegenheid hebben waargenomen dit prachtig reservaat te bezoeken.

De stille, gans door bossen ingesloten wateroppervlakte die De Ronde Put vormt, dankt haar ontstaan aan de turfontginning die, veel jaren geleden, hier in de streek zeer intensief werd uitgeoefend.

Thans is de herkolonisatie naar het laagveen in volle gang.

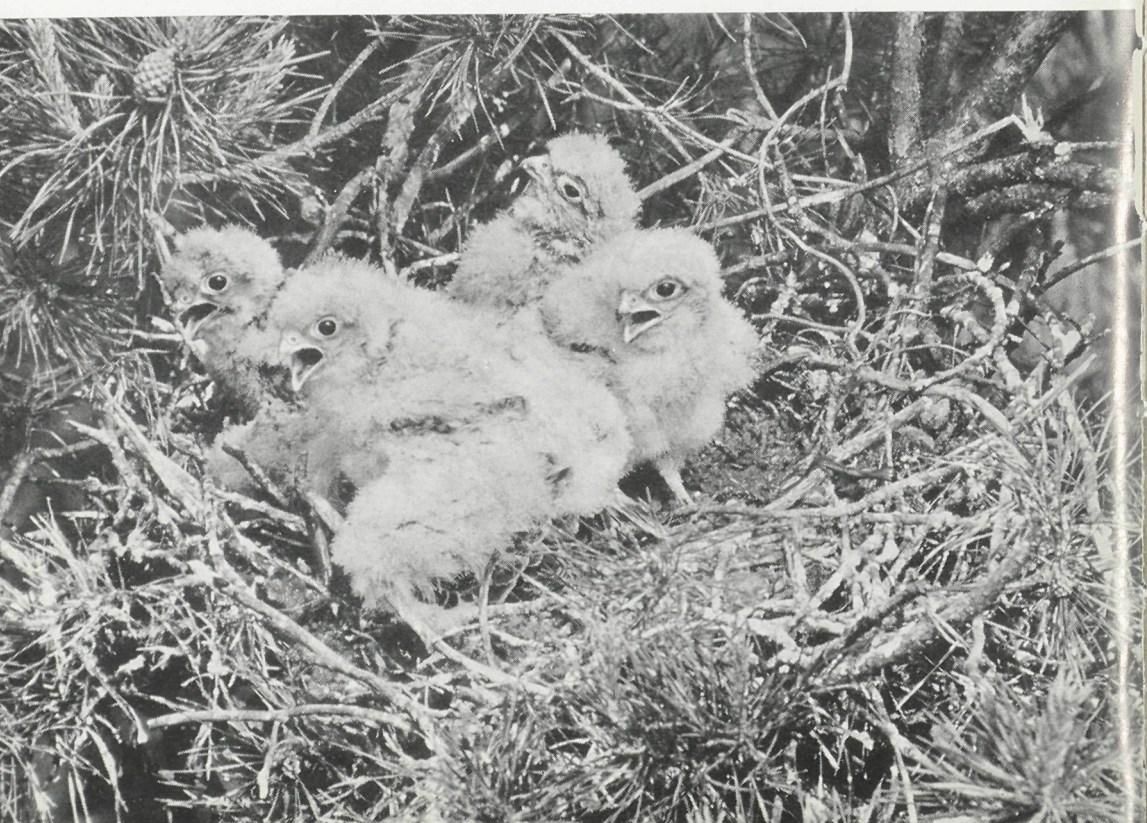
Hier moet de evolutie een beetje worden ingedijkt om na verloop van een tiental jaren niet met nog enkel een smalle gracht in het midden over te blijven. Om deze reden werd tweemaal per jaar het riet gemaaid en een zeer beperkte proef gedaan met een plantenbestrijdingsmiddel.

Op botanisch gebied is De Ronde Put van onschatbare waarde, juist door het feit dat hij een prachtig voorbeeld vormt van herkolonisatie. Over dit onderwerp verschenen trouwens reeds uitgebreide studies.

Gaat onze aandacht naar de vogels, dan is dit reservaat een paradijs. Reeds op de weg die naar het domein leidt worden we verwelkomd door wulpen, grutto's en kieviten in de omliggende weiden. Het loont reeds de moeite hier even aandachtig te observeren.

Boven de bossen aan de rand van de weiden kan men regelmatig de torenvalk waarnemen en met een beetje geluk kan men er wel eens de vergelijking maken tussen toren- en boomvalk. Op deze plaats heb ik deze winter eens voorzichtig een klapekster gevolgd en slaagde ik erin haar zo dicht te benaderen dat zelfs mijn kijker totaal overbodig was; laat ons niet vergeten te vermelden dat de klapekster een trouwe broedvogel is van De Ronde Put.

Dit nest van de torenvalk bevindt zich op 18 m hoogte in het bos van grove dennen in de „Ronde Put". (Foto A. Flausch)

Een Zomertaling vindt zijn voeding al zwemmende (Anas querquedula).

Nu wij aan de rand van de put zelf komen, verandert het beeld totaal. Wij komen hier in het heilige der heiligen van de watervogels. Honderden wilde eenden en talingen overvliegen in formatie hun gebied. Hier wordt tijdens de lente in massa genesteld.

De ideale plaats om even te verpozen is wel de dam tussen de Westelijke en de Oostelijke put; vandaar hebben wij met zeer veel voldoening de zwarte sterns kunnen gadeslaan, die de rietmatten, speciaal voor hen geplaatst, niet hebben versmaad. Vorig jaar hebben drie koppels er met sukses op gebroed.

Het moet al een ongeluksdag zijn als men van hieruit niet de bruine kiekendief te zien krijgt, die hier in het brongebied van de Kleine Neet zijn broed- en jachtterrein heeft. Het is eveneens hier dat men de roerdomp kan horen. En houdt men zich stil dan hoort men boven het water, het scherp snerpende geluidje van de ijsvogel. Ik heb op deze plaats het geluk gehad hem verscheidene malen te zien duiken om dan, op een drietal meter van me op een tak te gaan zitten roesten.

Deze dijk met een doorlaat van een achttal meter, waar verleden jaar een stevige houten loopbrug werd over geworpen is een unieke plaats, waar het goed is even te verpozen, alleen met de natuur.

Aan de achterkant van de Oostelijke put heeft dit jaar de wespendief gebroed. Meermalen hebben wij hem en zijn jongen gezien boven de Ronde Put.

In de late zomer komt als vaste gast de visarend die het hier klaarblijkelijk naar zijn zin heeft.

De laatste twee jaar werd in het najaar het waterpeil, door het uitnemen van speciale schotten op een zeer laag peil gebracht. Dit is dan de gouden tijd voor de steltlopers. Niet zelden dat hier dan 10 tot 15 reigers aan de waterkant staan. Dan krijgen wij het bezoek van de groenpootruiter, de zwarte ruiter, de kemphaan, de tureluur... en nog zoveel andere meer.

Gans het domein is van nestkastjes voorzien voor de kleine holenbroedertjes. Die worden dan ook prompt bezet door mezen, roodstaartjes, roodborstjes en door een spreeuw. Slechts één koppeltje maar.

In de loop van het voorbije jaar kregen wij eveneens enkele reeën te zien. Dan eens twee, drie, soms wel een roedel van acht tegelijk.

Deze korte samenvatting is maar een bescheiden opsomming van enkele feitjes die me te binnen vallen. Ik hoop, geachte lezer, U hiermee een beetje in de sfeer van dit gebied te hebben gebracht en wordt U in de gelegenheid gesteld aan één der geleide bezoeken deel te nemen, laat dit dan toch niet na, U gaat beslist een zeer prachtige dag tegemoet en U wordt er stellig van overtuigd dat het een onherstelbaar verlies zou zijn, gebieden als deze te laten verdwijnen.

Met uw trouw aan onze vereniging zullen wij slagen in het behoud van de Ronde Put.

Waterlelie (Nymphea alba). (Foto A. Flausch)

Natuurreservaat Genk meldt „Vooruitgang"

door E. RIJCKALTS

Het afgelopen jaar bewees weer eens te meer dat in het hart van de industriële ontwikkeling te Genk het natuurleven ongestoord haar weg verder zet. Immers en dank zij het in voege treden van het definitief jachtverbod konden wij nu dit jaar al reeds veel interessante waarnemingen vaststellen.

Het voorjaar 1967 werd luisterrijk geopend door een achttal koppels smienten (Anas penelope) die met hun helse „vieuw" en „wiwiwi"-toon de eerder rustige „kjuukende" pijlstaarden (Anas acuta) helemaal niet stoorden. Van midden maart tot midden augustus konden wij op verschillende plaatsen in het reservaat deze roomkleurige gekruinde eenden opmerken, eigenaardig genoeg telkens in het gezelschap van of wel de pijlstaart, de wintertaling (Anas crecca) of zomertaling (Anas querquedula via), spijtig genoeg hebben wij geen broedgeval ervan kunnen signaleren.

Vervolgens kwamen twee elegante koppeltjes zwarte sternen (chlidonias nigra) ten tonele, telkens kwamen zij eens hier en dan weer daar scheerwiekend opduiken, éénmaal werd mannetje opgemerkt dat in de vlucht een, in de zon schitterend, visje in de bek mededroeg, dit zou er misschien kunnen op wijzen dat er wel degelijk een broedgeval aanwezig was. Gezien deze zwart grauwe gasten ons hart veroverd hebben, brachten we dit jaar enige versterkte rietophogingen aan in de Grote Huiskensweyer, hopelijk willen zij er dankbaar gebruik van maken.

De laatste stuiptrekkingen van het voorjaar werden door de aanwezigheid van de grutto (Limosa limosa) en kemphaan (Philomchus pugnax) benevens de praktisch hele gamma van de gewone steltlopers en lopertjes ingezet.

De futen (Podiceps cristatus) spanden dit jaar de kroon op het werk, in het totaal wel 8 koppels in de opgang, waarvan vier broedende gasten en in het totaal 9 jongen.

Met een terugblik naar het verleden mogen wij hier wel degelijk spreken van een geleidelijke toename van deze prestige afdwingende gast. Dit zelfde geldt ook voor de roerdomp (Botaurus stellatus), want telkens wij tijdens de voortplantingstijd het reservaat betraden, konden we bijna onmogelijk bepalen van waar deze zware en langgerekte „oewoemb" toon geblazen werd, het was

De watervlooi (Daphnia pulex) *is een uitgelezen voedsel voor de jonge visjes (Vergroting 100 doormeter).* (Foto A. Flausch)

op sommige ogenblikken zo geweldig dat we de indruk hadden een Stereo-programma te beleven, ja zelfs kon men als het ware van een echoeffekt spreken. Veiligheidshalve hebben we niet naar nesten gezocht, het zou te spijtig zijn deze rasechte kempenaar te verstoren. Zijn kollega het wouwaapje liet zich ook niet onbetuigd, vooral in de vroege morgen als de dauw de natuur met een mysterieus pak aankleedt, werd men menigmaal verrast door een roomachtig roos met zwarte kontoeren afgetekend wouwaapje (Ixobrychus) minutus) die met scherpe „wroe, wouw, wouw" de rust verstoorde. Later op de middag kwam dan meestal de lui en traag voorbijglijdende bruine kiekendief even nota nemen van de bezoekers, en zelf mochten we dan onze kijker wegstoppen want al het levendig gestoei stierf dan uit tot een ijzige kalmte.

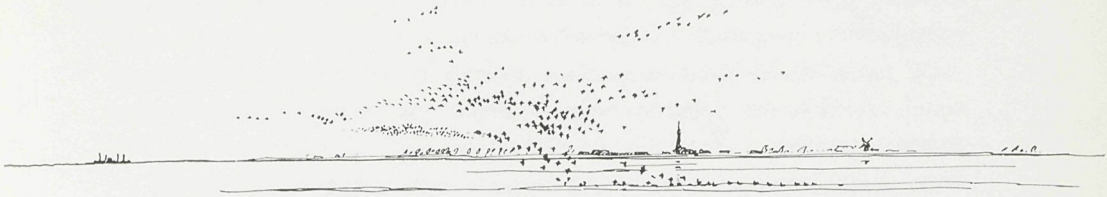
Bij het huiswaarts keren tegen valavond konden we ons telkens nog verheugen op een spelletje schaak tussen de koene roerdomp en de op kwajongensstreken beluste kraaien, hoe talrijk ook deze gemeenschap was, telkens moesten deze deugnieten het veld ruimen. U merkt dat de natuur toch weer steeds zelf orde in haar huisgezin schept, en dat wij, vurige sympatisanten, enkel dan mogen ingrijpen daar waar wij vroeger zelf deze natuur hebben afgetakeld.

Alzo heeft de plaatselijke beheerraad te Genk het reservaat vanaf 1 maart tot 1 juli als gesloten verklaard, wat ontegensprekelijk de flora en fauna ten goede moet komen. Verder werd een werkplan niet alleen opgesteld maar ook al deels uitgevoerd om het evenwicht tussen de nuttige en afbrekende plantengroei te herstellen.

Dit plan kunnen wij door volgende punten illustreren:

— verbeterde afsluiting, met enkel één ingang opdat de niets vermoedende bezoeker onze beschermelingen niet in de vuurlijn van verdoken jagers en stropers buiten het reservaat zou sturen
— verscherpte kontrole op de waterstand, die het willekeurig af- en oplaten van de vijvers tot een minimum zou herleiden
— het aanbrengen van een reeks „U"-vormige pannen in de heide als nestgelegenheid voor holbewoners als tapuiten
— tevens zal er een studie opgemaakt worden aangaande de algen, wat in enige zin ertoe zal bijdragen na te gaan in hoeverre het reservaat te Genk door waterverontreiniging bedreigd wordt
— er is tevens een werkgroep aangesteld die nauwkeurig de evolutie van de plantengroei bestudeert om het landschap terug naar haar oorspronkelijke toestand te brengen.
— en indien het budget het toelaat hopen wij spoedig een observatietoren met een daaraan verbonden laboratorium te kunnen oprichten.

Na deze terugklik op het jaar 1967 mogen wij in Genk rustig eindigen met de woorden van de alom gekende Nederlandse ornitoloog Dr. F. Brouwer: „Dat alles wat leeft en groeit ons steeds weer boeit".

Het Reservaat van het „Zwin" in 1967

door L. LIPPENS

Erevoorzitter

Ondanks het steeds toenemend aantal bezoekers, stopt het aantal vogels niet met groeien en nieuwe soorten verschijnen. Het Zwin bestaat reeds 15 jaar, en het werd bewezen dat een reservaat moet worden beheerd, bewaakt, ingericht, en georganiseerd, anders komt het tot verval, daar vrijheid die aan iedereen toegestaan wordt, noodzakelijkerwijze in losbandigheid ontaardt. De nationale parken en reservaten in een overbevolkt land als het onze, kunnen enkel hun wetenschappelijke, opvoedkundige, toeristische en recreatieve rol spelen indien ze ingericht worden op een rationele en efficiente wijze, niet volgens strenge principes, maar rekening houdend met al de specifieke elementen van elke streek.

Het Zwin heeft in 1967 ongeveer 260.000 bezoekers ontvangen, waaronder 60.000 kinderen op schoolreis. De invloed van die bezoeken op de mentaliteit van het publiek is belangrijk wat betreft hun houding ten opzichte van de bescherming van de natuur in 't algemeen en de vogels in het bijzonder. De indruk die het Zwin op de talrijke buitenlandse bezoekers nalaat is opmerkzaam. Ons reservaat is zeer bekend in de meeste Europese landen en wordt vermeld als voorbeeld. Talrijke organisaties inspireren zich eraan en vragen ons inlichtingen en raad.

Gedurende 1967 is het aantal nestende vogels gevoelig verhoogd voor het merendeel van de soorten. Wij hebben het eerste broedgeval gehad van de zwartkopmeeuw (Larus melanocephalus) in het Zwin. Tussen de trekvogels moeten verschillende observaties van kwak (nycticorax nycticorax) genoteerd worden, deze van een grote burgermeester (Larus hyperboreus) op 10 juni, deze van een drieteenmeeuw op 6 juni en uiteindelijk die van een steeds toenemend aantal eidereenden (somateria mollissima) die de zomer doorbrengen

in zee voor het Zwin, dicht bij de laatste golfbrekers. Dan zijn er ook nog verschillende kleine zwanen (cygnus columbianus) in september.

De zachte winter werd gekenmerkt door de overwintering van een hoog aantal sneeuwgorsen (plectrophenax nivalis); 245 exemplaren werden in december geringd.

De acclimatisering van de grauwe gans (anser anser) wordt voortgezet; vele koppels hebben zich gevestigd in de moerassen in de omgving van Knokke en Westkapelle. Het totale aantal grauwe ganzen geboren in het Zwin en omgeving bereikt momenteel ongeveer 500. Een groot aantal van deze vogels reïntegreert zich in de massa van de wilde trekvogels die ons land voorbijtrekken.

Geringde grauwe ganzen, geboren in het Zwin zijn teruggevonden in Zweden, Denemarken, Duitsland, Nederland en Frankrijk. Een 20-tal jonge ganzen werden geschonken aan Nederlandse organisaties om eenzelfde proef van heraanpassing te proberen in Nederland.

Een gezicht op de kustzijde van het reservaat „Het Zwin". (Foto A. Flausch)

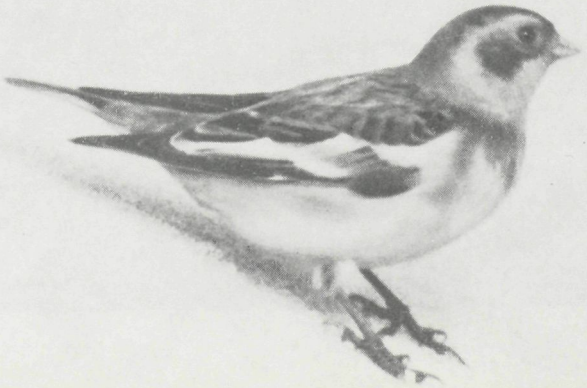
De heraanpassing van de witte ooievaar (Ciconia ciconia) vervolgt zich met succes. Het aantal ooievaars in het Zwin hebben hun maximum aantal bereikt, daarom heeft men besloten, door bemiddeling van World Wildlife Fund, de jongen die in 1968 geboren moeten worden aan het reservaat De Blankaart te schenken, en misschien ook aan Nederland; inderdaad de gelukte proef van het Zwin heeft sommige Nederlandse middens ervan overtuigd dezelfde proef te doen om de totale verdwijning van deze mooie vogel in Nederland te voorkomen. In 1967 telde men immers slechts 18 nesten, tegen meer dan 300 in 1939.

Het biologisch station van het Zwin, bestuurd door conservator Th. Robyns de Schneidauer kent een steeds groeiend succes. Studenten van de 4 Belgische universiteiten lopen er stage, zodat het Zwin een echt openlucht laboratorium geworden is, ideaal zeeoord voor practische studies. Ook buitenlandse universiteiten interesseren zich aan dit initiatief.

De vaste broedvogels zijn in 1967 voor het Zwin en de moerassen van de Hazegras polders geteld als volgt: 54 paren kluten, 35 paren scholeksters, 45 paren tureluren, 200 paren visdiefjes, 1.000 paren kokmeeuwen, 50 paren bergeenden, 10 paren slobeenden, 25 paren strandpluvieren, 1 paar bontbekpluvieren enz.

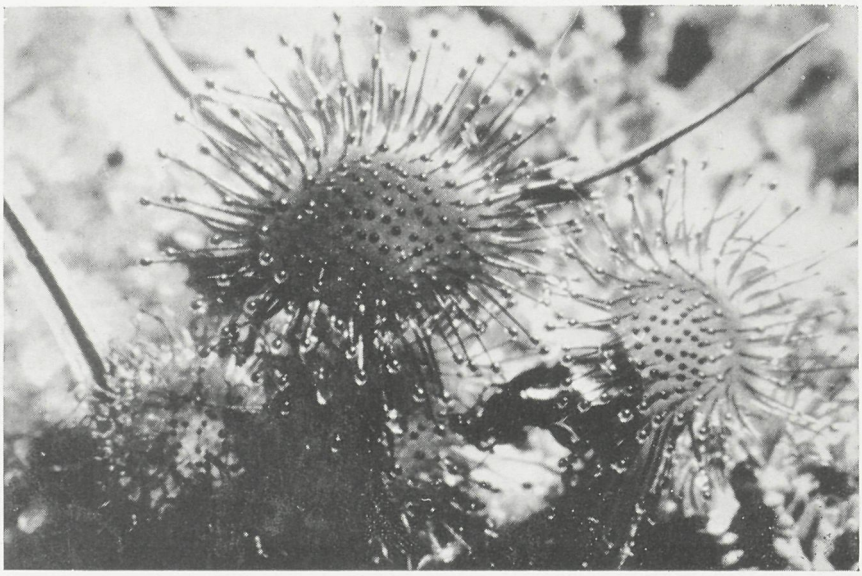
Wat uiteindelijk de plantengroei betreft, laat een sluizensysteem toe het zeewaterniveau hoog genoeg te houden, om enerzijds de afbraak van de grassen en anderzijds de groei van de halofyten en speciaal van lamsoor in de hand te werken.

De sneeuwgorzen (Plectrophena nivalis) *overwinteren elk jaar in het Zwin.*
(Foto P. Didier)

Een grote gele kwikstaart heeft zich boven een beekje gevestigd (Motacilla cinerea). (Foto J.C. Maes)

Drosera

Moerassen van Vance

door Julien NOEL

Conservator van het Natuurreservaat van Vance

De laatste twee jaren komen de wetenschappelijke waarde bevestigen, die aan de moerassen van Vance te hechten is.

De venen van Vance-Sampont, afgebakend door weiden, kultuurgronden en bossen, zijn een toevluchtsoord van planten en dieren welke de belangstelling van specialisten hebben gewekt.

De volledige inventaris van de botanische soorten en verscheidene belangrijke plantenverschijnselen werd nauwelijks aangevat.

Verscheidene belangwekkende planten werden op verscheidene tijdstippen door meerdere plantkundigen teruggevonden of aangewezen.

In de uitbatingsputten voor turf:
Potamogeton friesii Rup.
en Utricularia vulgaris (L.)

Wat de turfachtige plantengroei betreft:
Carex diandra Schrank,
Carex appropinquata-Schum.
Epipactis palustris (L.)
Pedicularis palustris (L.)
en verder,
Drosera rotundifolia (L.) welke wij herontdekten (12.7.66)
en
Thelypteris palustris Schott, tegenover het kerkhof van Vance.

In het zand langsheen de moerassen:
Galeopsis speciosa (Leers)
Senecio vernalis (Waldst. et Kit.)
Glyceria declinata (Bréb.)

Een groot deel van deze planten werd opnieuw ontdekt door de heer Georges Parent, aan wie wij dank verschuldigd zijn.

De schoonheid en de verscheidenheid van de plantensoorten, welke de vermaardheid van de moerassen van Vance uitmaken en over de grenzen droeg, zijn voor een groot deel verbonden aan menselijke tussenkomsten: het maaien, het in weiden leggen, het ontginnen van turf en branden. Aan het begrip „Natuurreservaat" moet niet worden verbonden „zonder menselijke tussenkomst". Het uitbaggeren van de rivier, de Semois, had op gebied van het water buitengewone noodlottige gevolgen. Het droogkomen van de oevers ingevolge de verlaging van het watervlak en de verhoging van de bermen

door een overvloedige organische sedimentatie bevordert er de ontwikkeling van.

De turfachtige moerassen, welke de ontginningsputten omringen, zetel van een merkwaardige flora en omgeving van voortplanting van vele zangvogels en anatides wordt vlug overweldigd door een dichte beplanting van elsen, wilgen en zelfs berken.

Deze tussenkomsten vernietigden op sommige plaatsen het evenwicht tussen de natuurlijke plantengroei en de grond en wijzigden volledig het natuurlijk uitzicht, door de vervanging van de venen door oneindige weiden tot Molinia.

De plantkundige bovenlaag bepaalt de vogelkundige fauna welke er woont. De ontginningsputten van turf blijven het toevluchtsoord van:
Blokeenden (Anas platyrynchos): 30 paren in 1966, 25 in 1967
Talingen (Anas crecca): weinig
Waterhoenen (gallinata chloropus): in 1967 op 20 paren geschat
Wateral (Rallus aquaticus): in 1967 op 10 paren geschat.

Een massa zangvogels blijven het riet bevolken:
Grote Karekiet (Acrocephalus arundinaceus)
Rietzanger (Acrocephalus schoenbaenus)
Sprinkhaanrietzanger (Locustella naevia)
Rietgorzen (Emberiza schoenicli)
Matkopmezen (Parus montanus), enz...

De omringende weiden, bij wijlen aan de zeis overgeleverd, blijven het domein van de moeraswatersnip (Gallinago gallinago) — 11 paren in 1967, de tureluren (het aantal geslonken in vergelijking met 1966) en heel dikwijls de blauwe reiger, welke zich ophoudt in het onder bewaring geplaatst deel.

Zoals men er zich van vergewissen kan, bevestigt deze vogelkundige fauna, bevoordeligd door een zeer verscheiden bevolking, jaar na jaar het belang van de Moerassen van Vance.

In de zin van de in de laatste jaren ondernomen opzoekingen om deze moerassen beter te kennen, past het melding te maken van de sociaal-plantkundige stuifmeelkundige ontledingen welke als nu op gang zijn.

Men kan zich enkel verheugen om de oprichting van een „reservaat", welke een eerste stap uitmaakt op weg naar de bewaring van de Moerassen van Vance. Het blijkt nochtans nodig dit reservaat uit te breiden tot de zone gelegen tegenover het kerkhof van Vance en het slijk van Sampont waarvan de biotopes zich in verscheidene ontwikkelingsstadiums bevinden welke noch niet in het reservaat vertegenwoordigd zijn.

Het grootste deel van de Moerassen van Vance is in evolutiestadium. De huidige ontwikkeling neigt naar een wedersamenstelling van plantkundige groepen, opbouwers van turf, bekwaam om het geleidelijk uit te bouwen.

Zo bewaren wij voor de latere geslachten een natuurlijk laboratorium, fierheid van het land van Gaume.

Het dorp Tintange. (Tekening J.P. Van de Weghe)

Domein van Tintange

door Marguerite ORTS

Het mooie en vrije reservaat van Tintange — in het zuiden van de provincie Luxemburg — omsluit kleine valleien met beboste hellingen, grote uitgestrektheden van loofbomen en coniferen en een vijver die zich in een bijrivier van de Sure stort. De wilde fauna van dit gebied is natuurlijk zeer rijk. Onze lezers vinden hieronder de treffende feiten die het jaar 1967 gekenmerkt hebben.

De operatie „nestkastjes" werd op brede schaal voortgezet, zoals de resultaten in onderstaande tabel aantonen. Spijtig genoeg hebben de roofdieren zich in 1967 aktiever getoond dan in de voorgaande jaren: marters, steenmarters en wilde katten hebben een niet gering aantal broedkooien aangevallen. Is de zwerver „potig" dan worden de lichte nestkastjes gemakkelijk omvergeworpen. Zelfs de gladde beukenstammen weerhouden hen niet; daarentegen schijnen de grotere nestkasten voorzien van een ingangsbuis in aluminium meer veiligheid te bieden.

De buizerd (Buteo buteo) is een steeds frequente nestvogel. Mr. Peltzer heeft de jongen van 5 nesten geringd; 1 nest werd verlaten gevonden.

Een zeer opmerkzame uiting van „moederinstinct" werd genoteerd: een nest van buizerds gebouwd in een pijnboom was door een storm op de grond gevallen, tussen de frambozenstruiken. De ouders hebben hun jongen met groene takken omringd en de voeding vervolgd.

Bij de hazelhoenders (tetrastes bonasia) waren er verschillende broedsels; op een spar werd een hen met haar jongen geobserveerd: ze maakte gebruik van de hoogte om haar jongen te leren vliegen.

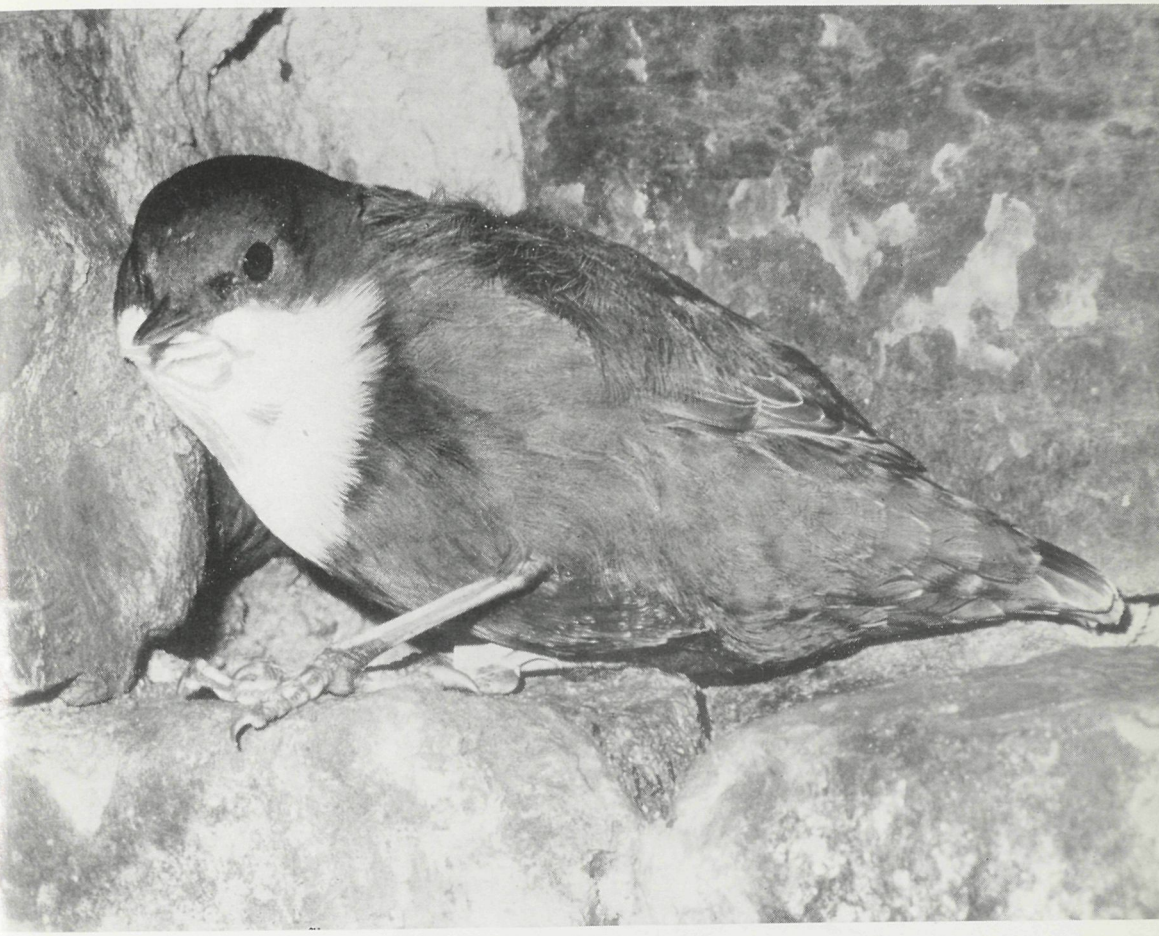
De sperwer en de havik hebben in de coniferen genest (accipiter nisus, accipiter gentilis). Deze laatste kon niet nalaten om van tijd tot tijd een jonge groene boord op te pikken!

2 nestkasten van bosuilen bevatten broedsels, de derde bleef onbezet. Toen men de nesten controleerde werden in 1 ervan 10 grote veldmuizen (sylvaemus sylvaticus) gevonden, geschikt in cirkel. Deze waarneming heeft ons ertoe aangezet het aantal broedkooien te verhogen.

De zwarte specht komt veel voor, en de groene specht groeit aan, evenals de kleine zangvogels zoals geelgorzen en roodstaartjes.

Een gladde slang (Coronella austriaca) *opgenomen te Tintange.*
(Foto A. Flausch)

De waterspreeuw (Cinclus cinlus) *waadt door snel stromende beekjes en zoekt haar voedsel op de bodem. Door haar stevige nagels is zij zelfs in staat in bergwatervallen prooien op te sporen.* (Foto J.C. Maes)

De grijze patrijzen zijn aan 't verdwijnen, waarschijnlijk door absorptie van verstoven pesticiden in mei en juni. Noteren wij hierbij dat de Belgische reglementering op dit gebied tamelijk onduidelijk is, terwijl onze buren van het Groothertogdom veel strikter zijn. Om dit panorama van het wilde leven te eindigen, noteren we een niet gewenste vangst: 2 wilde katten hebben zich laten vangen in vallen voor steenmarters; volgens de sporen in de sneeuw waren ze vergezeld van een derde specimen, misschien een wijfje.

110 nestkasten (model Zwin geschilderd) — 30 gelukte broedsels in 1967, hetzij 27 %

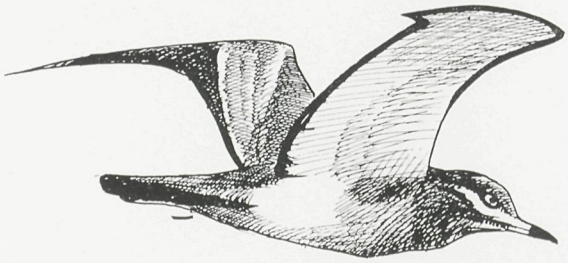
	P. coeruleus	P. major	P. ater	P. mont	P. palustris	P. cristatus	Ph. phoen	Sitta europea	Certhia
broedsels	6	16	—	—	—	1	1	1	—
jongen	55	143	—	—	—	6	8	5	—

+5 gelukte broedsels weggevlogen vóór de kontrole, hetzij ...
8 verwoeste nestkastjes
5 broedkooien bezet door hommels+1 door wespen+1 door hazelmuisjes

406 nestkasten der Vogelreservaten — 258 gelukte broedsels in 1967, hetzij 63 %

	P. coeruleus	P. major	P. ater	P. mont	P. palustris	P. cristatus	Ph. phoen	Sitta europea	Certhia
broedsels	5	4	12	3	8	1	1	1	1
jongen	50	31	96	15	51	7	—	5	—

8 gelukte broedsels weggevlogen vóór de kontrole, hetzij 2 gelukte broedsels in 1967
18 verwoeste nestkastjes
9 nestkasten bezet door hommels+5 door wespen+15 door hazelmuizen

Het Damme-kanaal. (Foto A. Flausch)

Overwinterende Wilde Ganzen te Damme (bij Brugge) - Rapport winter 1967-68

door Eckhart KUYKEN (*)

Zowat negen jaar geleden werd, dank zij de ijver van Graaf L. Lippens en de welwillende medewerking van notaris E. van Caillie, burgemeester de Pierpont, de heren de Meulemeester, Nicod en andere jachteigenaars, de basis-overeenkomst van het ganzenreservaat te Damme gesloten. Voortaan zou, geheel belangloos, alle jacht gedurende de winterperiode (van ca. half december tot en met februari) zoveel mogelijk totaal worden stopgezet.

Niemand kon toen vermoeden welk een belangrijke plaats dit overwinteringsgebied voor wilde ganzen daardoor zou gaan innemen. Het veilig stellen van

* International Wildfowl Research Bureau. Goose Working Group—Belgium.
c/o Laboratorium voor Oecologie, Dir. Prof. Dr. J. Hublé, K.L. Ledeganckstraat 35, Gent.

dit unieke rustgebied kwam immers juist op tijd om een groot aantal ganzen op te vangen dat uit Zeeuws-Vlaanderen — o.a. door de recreatie in de Braakman — zuidwestwaarts kwam afzakken. Nu nog nemen de aantallen bijna jaarlijks toe, zodat het weilandgebied van Damme stilaan tot de belangrijste pleisterplaats ten zuiden van de Westerschelde is uitgegroeid.

De bedoeling van dit rapport is, in grote lijnen, het verloop van de ganzenaantallen tijdens de winter 1967-68 te schetsen, met korte verwijzingen naar vorige jaren (meestal gemiddelden over de periode 1959-1967).

Bij de opstelling van dit verslag gaat onze dank vooral naar de heer Guido Burggraeve voor de aangename samenwerking, evenals naar de heer W. Suetens, de heren landbouwers en jagers te Damme en eenieder die ons tellingen of nuttige inlichtingen bezorgde.

Aantalverloop van Kolgans (Anser albifrons) *en Kleine Rietgans* (Anser fabalis brachyrynchus) *te Damme, winter 1967-68*

De eerste ganzen kwamen toe op 5.11.67, een groepje van 4 ex., zoals gewoonlijk kleine rietganzen. Het is inderdaad steeds deze soort die het eerst verschijnt, gemiddeld rond 7.11, met als vroegste aankomst 3.11.66.

Kolganzen (Anser albifrons). (Foto P. Didier)

Op 18.11.67 ziet G. Burggraeve de eerste kolganzen van het seizoen: 5 ex. tussen ruim 100 kleine rietganzen. De kolganzen komen bijna elk jaar vroeger en vroeger naar Damme afzakken, gemiddeld rond 26.11, met 11.11.66 als vroegste datum. Ze verschijnen vrijwel steeds als afzonderlijke familie tussen de reeds aanwezige kleine rietganzen.

Dit jaar duurde het vrij lang voor de kolganzenaantallen merkbaar toenamen. In de eerste decade van december bereikte ze slechts 370 ex., terwijl ondertussen de kleine rietganzen tot ± 500 ex. toenamen (op 10.12.67; een dag met sterke sneeuwval).

De tweede helft van december geeft een sterke toename, van 730 tot 6.900 kolganzen, van 450 tot 700 kleine rietganzen (31.12.67). Dit aantal (7.600) was voor eind december bijzonder hoog, vergeleken met 4.000 in 1966 en 5.900 in 1965.

Vanaf januari begonnen echter de moeilijkheden met de bescherming: vanuit een kleine enclave in de jacht, waar de overeenkomst niet kon gesloten worden, werd gedurende verschillende halve dagen intens op alle overvliegende ganzen geschoten. Hierdoor werd het hele aantalverloop sterk gestoord, gezien de ganzen zich tot ver buiten Damme gingen verspreiden. Deze andere toevluchtsplaatsen konden echter wegens bejaging, niet voor langdurig pleisteren in aanmerking komen.

De gemiddelde aantallen in de eerste januaridecade lagen rond 6.000 kolganzen en 600-650 kleine rietganzen (vorig jaar resp. 5.200 en 750). De maximale aantallen werden deze winter voor beide soorten bereikt op 10.1.68, met resp. 7.900 ex. en 850 ex. Een record betekende dit niet, gezien in de vorige winter, 1966-67, deze aantallen resp. 8.650 en 1.090 bedroegen (12-14.1.67).

Onmiddellijk daarna begon de kortstondige, maar vrij strenge koudegolf, die gepaard ging met een daling tot minder dan 200 kol- en 20 kleine rietganzen.

Het is zeer waarschijnlijk dat „onze" ganzen gingen uitzwermen over grote gebieden ten zuiden van de Westerschelde, gezien de hoge aantallen tijdens deze periode in Zeeuws-Vlaanderen (med. W. Suetens). Een deel van deze aantallen zal wellicht ook afkomstig zijn uit Friesland of westelijk Noord-Brabant.

De kans dat de ganzen uit Damme naar Frankrijk zijn afgezakt, is minder reëel. F. Roux (in litt.) schrijft hierover: „En ce qui concerne *Anser albifrons,* il ne semble pas que les oiseaux de Damme aient fui vers la France lors de la vague de froid du 10 au 14 janvier dernier. Les dénombrements effectués dans notre pays du 7 au 21 janvier n'ont donné que 350 *A. albifrons* au total, soit deux fois moins qu'au cours de l'hiver précédent. La majorité des oiseaux se tenaient en Baie du Mont-St-Michel".

Zodra echter de dooi intrad (na 14.1.68) gebeurde op twee dagen tijd een snelle toename te Damme tot ruim 6.000 ex., waaronder 580 kleine rietganzen. Deze gunstige evolutie, die wellicht een tweede wintermaximum tegemoet ging, werd ruw verstoord door de onsportieve jacht vanuit de enclave, wat weer een sterke afname van de aantallen veroorzaakte.

De laatste grote groepen vertrokken nog vóór het einde van dezelfde maand (2.300 ex. op 26.1.68). Gevolg was weer, dat de hier verjaagde ganzen in zeer wisselende aantallen de polders binnen de driehoek Brugge-Wenduine-Knokke hebben bezocht.

Vanaf eind februari tot half februari schommelden de aantallen te Damme van 160 tot 700 kolganzen en van 0 tot 10 kleine rietganzen. De hele verdere maand februari verbleef er een vrijwel konstante groep van resp. ± 750 en 5 à 15 ex.

De definitieve wegtrek, die gemiddeld rond 21.2 gebeurt, viel dit jaar zeer laat: de laatste troep (150 kolganzen) zagen we rondvliegen op 11.3.68. De laatste waarneming te Damme betrof 32 kolganzen op 12.3.1961 (archief IWRB).

Waarnemingen van andere ganzensoorten

Dit seizoen werden minder waarnemingen van andere soorten ganzen te Damme gesignaleerd. Evenals G. Burggraeve noteerden wij slechts nu en dan één of enkele grauwe ganzen (*Anser anser*), rietganzen (*Anser fabalis rossicus*) of brandganzen (*Branta leucopsis*) resp. 6, 8 en 9 waarnemingen.

Van de zeldzame soorten zagen we, steeds tussen de kolganzen:
op 25.12.67: 1 dwerggans (*Anser erythropus*)
op 6.1.68: 2 rotganzen (*Branta b. bernicla*)
op 24.1.68: 1 sneeuwgans (*Anser caerulescens*)

(Nota: deze waarneming houdt geen verband met de twee vrijvliegende sneeuwganzen die o.a. een gehele tijd in het Zwin hebben vertoefd. Ook in Zeeland en overig Nederland zijn verschillende waarnemingen van sneeuwganzen genoteerd.)

Uit de evolutie te Damme deze laatste winter hebben we enkele zaken kunnen leren. Vooreerst is bij wegvallen van één zone van het reservaat (door jacht b.v.) de oppervlakte van het overige grasland niet groot genoeg om alle ganzen te herbergen (In totaal slechts ca. 300 ha grasland!). Verstoring heeft dus voor gevolg dat ook bouwland percelen, blv. met wintergraan worden bezocht, zeer tot ongerustheid van de landbouwers.

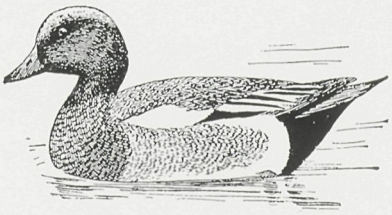
De huidige status van dit vrije reservaat blijkt dus nog steeds al te kwetsbaar te zijn, zodat geen blijvende garanties voor de toekomst kunnen gegeven worden.

Het uitkeren vorig jaar van een schadevergoeding (WWF) aan twee landbouwers met enige achterstand in grasopbrengst op enkele percelen, had de bedoeling een rechtvaardig beheer te bewijzen en onze goede wil t.o.v. de landbouwers te bewijzen. Dit is blijkbaar niet tot iedereen te Damme doorgedrongen, zodat verdere moeilijkheden van deze zijde zich eventueel opnieuw kunnen voordoen.

Niet iedereen kan of wil inzien dat het behoud van Damme een dringende noodzaak is. Vermelden we daarom dat 50 à 70 % van de kolganzen beneden de Westerschelde in januari te Damme vertoeft, wat betekent ca. 15 % van de Nederlandse en Belgische overwinteraars samen, of ca. 10 % van de gehele Westeuropese kolganzenpopulatie: Voor de kleine rietgans vormt Damme een extreem zuidwestelijk volledig geïsoleerd overwinteringsgebied, een fenomeen waarvoor een sluitende verklaring nog moet gevonden worden. Ook werden alle andere soorten ganzen die in West-Europa voorkomen te Damme waargenomen, sommige slechts éénmaal, andere bijna jaarlijks tot vrij regelmatig.

Laten we daarom hopen dat dit unieke gebied voorgoed kan veilig gesteld worden, ondanks de dreigende plannen van wegenbouw en urbanisatie. Een officieel statuut voor Damme is een eerste en dringende vereiste; het zou bovendien een zeer gewaardeerde Belgische bijdrage tot de internationale ganzenbescherming betekenen.

* * *

Onze Nestkast Operatie in 1967

Voor vergelijking met de voorgaande jaren (van 1962 tot 1966) verwijzen wij naar het Bulletin 1966.

Onze talrijke medewerkers bleven ook in 1967 op de bres en bezorgden ons gedetailleerde verslagen voor de volgende lokaliteiten (tussen haakjes het aantal door hen gekontroleerde selektieve nestkasten):

West-Vlaanderen: Anzegem (120), Beernem (372), Bossuit (20), Hertsberge (15), Oostkamp (157), Sint-Andries (32), Wingene (38), Zedelgem (90). *Totaal:* 844 (8 lokaliteiten).

Oost-Vlaanderen: Aalter (161), Bellem (101), Buggenhout (80), Elene (123), Lembeke (112), Maldegem (40), Meerbeke (65), Meldert (50), Melsen (38), Nokere (38), Opbrakel (62), Ursel (70), Wortegem (110). *Totaal:* 1.050 (13 lokaliteiten).

Antwerpen: Beerse (40), Brasschaat (183), Kapellen (150), Kasterlee (4), Ravels (455), 's Gravenwezel (15), Turnhout (4), Weelde (75); *Totaal:* 926 nestkasten in 8 lokaliteiten.

Limburg: Achel (50), Bocholt (22), Dilsen (32), Eksel (155), Genk (47), Hamont (199), Hechtel (80), Neerpelt (22), Opgrimbie (97), Sint-Huibrechts-Lille (100), Sint-Truiden (192); *Totaal:* 1.123 nestkasten in 11 lokaliteiten.

Brabant: Asse (35), Bierbeek (140), Halle (24), Haasrode (140), Heverlee (30), Hoeilaart (82), Honsem (128), Lembeek (60), Opwijk (100), Tervuren (126); *Totaal:* 865 nestkasten in 10 lokaliteiten.

Henegouwen: Bonsecours (47), Chimay (184), Couillet (27), Flobecq (53), Marcinelle (96), Nalines (16), Rance (188), Roux (40); *Totaal:* 641 nestkasten in 8 lokaliteiten.

Namen: Briquemont (118), Cerfontaine (83), Eprave (146), Falaën (22), Florennes (30), Javingue (412), Louette-St-Denis (50), Monceau (51), Montgauthier (19), Nafraiture (61), Naomé (88), Oizy (151), Orchimont (99), Rochefort (124), Silenrieux (79), Vonêche (66), Walcourt (75), Winenne (242); *Totaal:* 1.916 nestkasten in 18 lokaliteiten.

Luik: Amblève (250), Bellevaux-Ligneuville (125), Bévercé (100), Eupen (403), Lierneux (17), Membach (13), Sart (30), Theux (36); *Totaal:* 974 nestkasten in 8 lokaliteiten.

Luxemburg: Anlier (250), Anloy (72), Bande (76), Beausaint (44), Champlon (29), Chiny (80), Habay-la-Neuve (190), Les Tailles (51),Maissin (56), Mellier (200), Rulles (100), Saint-Hubert (116), Vance (11), Villance

De pimpelmees (Parus caeruleus) *maakt in haar nestkastje een uitholling belegd met mos en paardeharen. Zij legt van 8 tot 12 eieren, die ongeveer 15 mm lang zijn.* (Foto J.C. Maes)

(35), Virton (100), Wellin (200), Wibrin (18); *Totaal:* 1.628 nestkasten in 17 lokaliteiten.

Voor België geeft dat alles: 9.967 nestkasten in 101 lokaliteiten; in deze nestkasten werden in totaal 5.293 broedsels vastgesteld, wat een percentage geeft van 53,2 % (tegenover 44,4 % in *1966,* 54,7 % in *1965* en 43,2 % in 1964).

Van groter belang is echter te weten hoe de verschillende soorten nestkast-bewoners dit jaar evolueerden, en meer in het bijzonder hoe de meer gespecialiseerde soorten (matkopmees, glanskopmees, zwarte mees en kuifmees) het dit jaar stelden. Dit alles blijkt het best uit volgend vergelijkend lijstje waarop wij alle nestkastbewonende soorten hebben gerangschikt met hun bezettingscijfers per 1.000 nestkasten tijdens de jaren 1964 tot en met 1967:

	1964	1965	1966	1967	Evolutie 1966-67	Evolutie 1964-67
Aantal nestkasten:	7.660	10.449	15.643	9.967	(totaal=43.719)	
Ringmus	28	62	30	25	— 5	— 3
Koolmees	171	213	146	142	— 4	— 29
Kultuurvolgers	199	275	176	167	— 9	— 32
Pimpelmees	114	151	144	201	+57	+ 87
Matkopmees	40	37	29	35	+ 6	— 5
Glanskopmees	24	20	28	35	+ 7	— 11
Zwarte Mees	30	27	27	44	+17	+ 14
Kuifmees	10	8	8	8	—	— 2
Speciale mezen	104	92	92	122	+30	+ 18
Gekraagde Roodst.	8	11	9	6	— 3	— 2
Winterkoning	4	7	5	8	+ 3	+ 4
Boomkruiper	1	2	2	6	+ 4	+ 5
Boomklever	1	1	1	2	+ 1	+ 1
Bonte Vliegenv.	1	8	12	20	+ 8	+ 19
Andere soorten	15	29	29	42	+13	+ 28
Totale bezetting	432	547	441	532	+91	+100

Uit deze cijfers blijkt maar al te duidelijk welke uitzonderlijk gunstige evolutie wij dit jaar konden bekomen ten voordele van de drie meest-gewaardeerde kategorieën onder de nestkast-bewonende vogelsoorten (de speciale mezen, de pimpelmees en de andere holtebewoners) en ten nadele van de hinderlijke ringmus en de meestal te talrijk voorkomende koolmees. Deze twee bewoners van onze selektieve nestkasten hebben de laatste tijd een te grote uitbreiding genomen in alle landen van West-Europa, zodanig zelfs dat de veiligheid en het uiteindelijk voortbestaan van de andere minder aanpassingsrijke holtebewoners daardoor in het gedrang waren gekomen. De vermindering van die „echte" waardevolle soorten in de grotere „klassieke" nestkasten tijdens de jongste 10 tot 20 jaren is er wel het meest sprekende bewijs van!

Dat is nu juist het meest positieve en werkelijk hoopgevende aspekt van onze nestkast-operatie. Toen wij in 1964 op massale wijze van wal staken, wisten wij natuurlijk niet of er zich ook bij ons experiment na zekere tijd geen degradatie inzake soortenverhouding zou voordoen, zodat de uiteindelijke evolutie ten slotte toch in het voordeel van de zozeer begunstigde kultuurvolgers zou verlopen... De tijd werkt immers in dat verband totaal tegen ons, want elk jaar breidt zich de menselijke, landbouwkundige en industriële expansie steeds verder uit en verminderen dus de levensgebieden waar de voornoemde gespecialiseerde holtebewoners leven. Zij worden steeds verder verdrongen in de steeds schaarser wordende ongerepte natuurgebieden...

Dat na de hongerwinter van 1963 onze beschermelingen fel in aantal waren geslonken was helemaal niet verontrustend, want op dat ogenblik zelf (tijdens het broedseizoen 1963) werden nog meer verliezen geleden door de kultuurvolgers met daarbij de ringmus aan de spits (58 % verminderd van 1962 tot 1963!). Maar in 1964 en 1965 verliep alles veel ongunstiger, vooral laatstgenoemd jaar toen er een werkelijke invasie van de ringmus in alle boslandschappen van Laag- en Midden-België plaats greep. Als ongunstige tegenhanger deed zich een verontrustende vermindering van de vier gespecialiseerde mezensoorten voor, ook in onze selektieve nestkasten (van 104 tot 92 voor 1.000 selektieve nestkasten zoals blijkt uit voormelde lijst).

Toch viel het ons toen reeds op dat deze verliezen niettemin vrij gematigd bleven in vergelijking met die vastgesteld in de gewone nestkast-types. Wij rekenden dan ook niettegenstaande alles op een gunstige kentering in 1967. In 1966 werd voornoemde achteruitgang reeds tot stilstand gebracht door onze aktie meer en meer in de Ardennen te laten ontplooien. Wij hebben kunnen slagen door een zware inspanning en dank zij ook de prachtige samenwerking zowat overal ontmoet bij de uitvoerende kaders van het Beheer van Waters en Bossen! In de Ardennen leven immers zo goed als geen ringmussen en ook minder koolmezen dan in de andere delen van ons land...

Dat onze vooruitzichten dit jaar 1967 zo schitterend uitkwamen hadden wij eerlijk gezegd zelf niet durven verhopen. Nu reeds bekwamen wij het ongelooflijk gewaand verschijnsel dat de aantallen van de ringmus en koolmees samen in onze selektieve nestkasten zo goed als geëvenaard werden door de „echte" gespecialiseerde nestkast-bewonende soorten, de pimpelmees zelfs niet bijgerekend! Inderdaad kregen wij dit jaar nog 1.411 koolmees-broedsels en slechts 245 ringmus-broedsels, wat een totaal van 1.656 geeft, tegenover onze 348 matkoppen-nesten, 345 glanskoppen, 440 zwarte mezen, 75 kuifmezen, 64 gekraagde roodstaarten, 79 winterkoninkjes, 59 boomkruipers, 1 langklauwboomkruiper, 21 boomklevers en (last but not least) 203 nesten van de bonte vliegenvanger, wat een totaal aantal van 1.635 nesten geeft. Voegen wij daarbij de 2.002 pimpelmeesnesten, stellig ook een zeer positief winstpunt, dan mogen wij toch besluiten dat 1967 een voorheen nooit gekende „gezonde"

soortenverhouding in de selektieve nestkasten heeft gekend. Wij zijn dus werkelijk goed op weg om in dit belangrijk aspekt van de vogelbescherming heel wat gunstiger wijziging tot stand te brengen in kwalitatieve zin, dan wanneer wij door kwantitatieve bezettingscijfers de wedloop met de steeds wisselende fluktuaties in het leven van onze holenbroedende soorten (koude winters, natuurlijke vijanden, onderlinge kompetitie, biotoopsveranderingen, enz.) zouden trachten te winnen! Voormelde faktoren zullen natuurlijk heel wat machtiger blijven dan alle „zwakke" inspanningen die wij tegen deze stoere „windmolens" zouden ondernemen, in de zin van „nestkasten met veel bezetting", „wintervoedering", „vermindering van de druk van jacht of vogelvangst", enz. Onze zo doelmatige aktie heeft slechts één nadeel: in de ogen van de welmenende doch terzake jammer genoeg nog zeer onbevoegde massa wordt dit „kwaliteits-princiep" toch zo gebrekkig begrepen! Maar „toch draait de aarde rond de zon", want ook bij alle andere vogel- en dierengroepen is het verdringen van de meer gespecialiseerde soorten door de kultuurvolgers het grootste probleem. Denken wij zelfs aan het verdwijnen van onze laatste orchideeën tengevolge van een steeds rijker wordende samenstelling van onze bodem, waardoor zoveel andere „banalere" plantensoorten verschijnen. Zij komen de plaats van eerstgenoemden innemen. Ook daar zouden wij ons kunnen verheugen in een „zogezegde" aangroei, waar het integendeel een enorme verarming van ons vegetatiebeeld betreft.

Enkel het maken van een scherp onderscheid tussen de ten allen prijze te beschermen soorten en de schadelijke kultuurvolgers moet in de toekomst de basis uitmaken van alle natuurbeschermingsmaatregelen. Door het bestaan echter van veel „grensgevallen" (b.v. het onderscheid in dat opzicht tussen de meer dominerende koolmees en de meer tolerante pimpelmees) wordt deze taak ver van eenvoudig, doch *noodzakelijk!* Laat ons dan ook niet verleiden door meestal vrij spektakulaire doch gewoonlijk in dat opzicht funeste maatregelen, die wel tijdelijk de massa kunnen verblinden doch ten slotte ons „natuur-patrimonium" onherstelbare slagen toebrengen...

Keren wij echter naar onze selektieve nestkasten terug en bekijken wij van dichterbij de talrijke ornithologische inlichtingen die wij de jongste tijd dank zij onze nationale aktie mochten verzamelen:

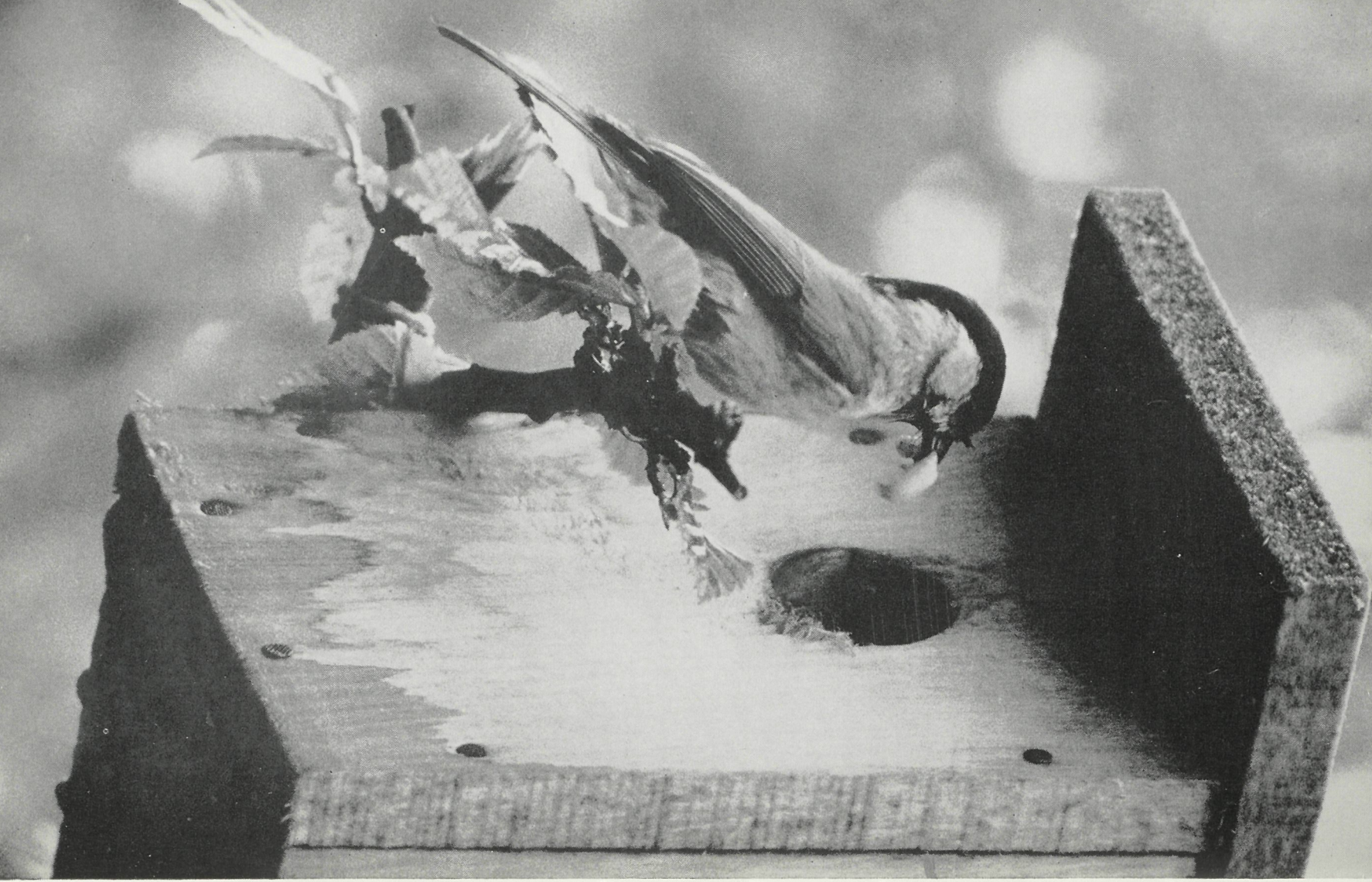
1. Het is een feit dat de *matkopmees* nu een zo getrouwe nestkastbewoner is geworden in tegenstelling met hetgeen alle auteurs vroeger beweerden (Bannerman b.v., 1953, blz. 204: „Willow tits never use a nest-box!"). Nu zijn er reeds 1.761 gevallen door ons verzameld waardoor voornoemde bewering werkelijk de kop is ingedrukt! Maar enkel de „selektieve" nestkasten brachten hier voldoende inzicht. Toch komt deze soort niet overal voor in ons land, want in de grote Ardeense wouden ontbreekt ze zo goed als totaal! Weelderige groei van allerlei onkruidzaden in de omgeving van het nest (hennepnetel vooral) is voor deze soort kapitaal, wat verklaart waarom de matkop het talrijkst

voorkomt in bossen met goede ondergroei, zoals wij die in Oost-Vlaanderen vooral aantreffen: Ursel, Meerbeke, Petegem/Schelde en Waasmunster brachten hiervan de beste illustraties: in laatstgenoemde lokaliteit bekwamen wij tot op heden de beste densiteit: 26 koppels in 126 nestkasten, selektieve natuurlijk!

2. Het verschijnen in ons land van een vroeger bijna ongekende broedvogelsoort, de *bonte vliegenvanger,* die tot in 1964 slechts als een toevallige en zeer onregelmatig voorkomende broedvogel bekend was. In voornoemd jaar slaagden onze selektieve nestkasten erin het woud van Anlier voor deze soort open te stellen: met 92 kasten hadden wij toen 6 nesten bekomen. Reeds in 1965 gebeurde de grote sprong voorwaarts van de definitieve vestiging aldaar: 81 nesten in de toen 726 gekontroleerde kasten! In 1966 waren het er reeds 171 met 695 kasten en in 1967 liep het aantal op tot 183 met 740 kasten. Uitbreiding kon dan ook niet langer achterwege blijven zodat wij de soort in 1966 ook te Saint-Hubert (5 in 182 kasten) en te Wellin (3 in 272 kasten) konden vinden. In 1967 telde Saint-Hubert er reeds 9 in slechts 116 gekontroleerde nestkasten, en Wellin 5 in 200 kasten. Ook Chiny kreeg dit jaar een flinke bezetting, met 5 nesten in 80 gekontroleerde selektieve nestkasten. Zo zijn wij er dus in geslaagd de natuur hier op kunstmatige wijze te verrijken met een nieuwe, wegens haar gering aantal toch zo welgekomen vogelsoort. Sommigen denken nog steeds dat het hier een dungezaaide soort blijkt, maar te Anlier, Mellier en te Habay-la-Neuve werd de bonte vliegenvanger nu reeds veruit de gewoonste nestkastbewoner, met respektievelijk 68, 51 en 60 broedsels in 1967, tegenover slechts 35,2 en 31 nesten van de pimpelmees, de voorheen hier talrijkste nestkastbewoner! Dat bewijst wel hoe vlug sommige evoluties in de vogelwereld kunnen gebeuren!

3. De vrij precieze verspreiding in België van soorten zoals de *glanskopmees* werd ons nu heel wat duidelijker, dank zij ons massaal doorgevoerd onderzoek in alle Belgische provincies: zo weten wij nu zeer goed dat deze meest ontbreekt in Antwerpen (5.214 negatieve gegevens tot op heden), in West-Vlaanderen enkel voorkomt in een zuid-oostelijke uithoek (Anzegem: 2 nesten in 428 kasten, Bossuit: 1 in 40 en Waregem: 1 in 34), daarentegen in Oost-Vlaanderen en Limburg reeds een flink bezette broedzone bezet in het zuidelijk gedeelte (46 nesten met 6.080 nestkasten in Oost-Vlaanderen, namelijk te Elene-Leeuwergem, te Ruien, te Orroir, te Nukerke en te Opbrakel en 27 nesten in Limburg met 4.968 kasten, namelijk te Sint-Truiden, Lanaken en Leut), terwijl in Brabant precies de helft van de onderzochte gebieden (13 op 26) glanskopmezen herbergden. In het zuiden van België (de provincies Henegouwen, Namen, Luik en Luxemburg) komt de glanskop overal voor, maar daar ontbreekt dan de matkop in meer dan de helft der onderzochte gebieden.

Er is dus wel een zekere kompensatie tussen beide soorten, en die steunt waarschijnlijk op een vrij grote rivaliteit. Daar waar ze uitzonderlijk samen

voorkomen domineert blijkbaar de glanskopmees, die door onze aktie nu meer aangroeit dan de matkop. De ekologische eisen liggen echter ver uiteen, want de glanskop leeft meer in dezelfde middens waar ook de pimpelmees verblijft: daar echter domineert laatstgenoemde soort! De enige uitzonderingen hierop bevinden zich in de Luxemburgse Hoge Venen (Les Tailles, Wibrin, Petit Thier, Freux, Vesqueville, Tintange) waar nu nog wat loofhout overblijft. In de Luikse Hoge Venen echter heeft de pimpel zich nu ook sneller weten aan te passen aan de uitgesprekte epicea-bossen, wat eveneens haar meer kultuurminnend karakter (in vergelijking met de glanskop) onderlijnt. De verhouding pimpelmees-glanskopmees-matkopmees is nu de volgende in onze Belgische provincies, per 1.000 selektieve nestkasten gemiddeld gerangschikt:

	Pm	Gm	Mm	Tot.
West-Vlaanderen	183	1	68	252
Oost-Vlaanderen	177	7	91	275
Antwerpen	134	0	44	178
Limburg	131	5	44	180
Brabant	191	32	21	244
Henegouwen	192	58	10	260
Namen	144	51	23	218
Luik	99	37	3	139
Luxemburg	111	45	13	169

Uit dit alles blijkt vooral welke enorme ornithologische verarming de uitgestrekte aanplantingen van epiceas in de Luikse Hoge Venen hebben veroorzaakt, ook op soorten (zoals de hier behandelde 3) waarvan men dat op het eerste gezicht niet zou bemerken. Maar alle andere vogelsoorten zijn in dat gebied ook meestal slechts dun gezaaid.

4. Als uitzonderijke broedgevallen van onverwachte soorten in de zo kleine nestkasten dienen wij in de eerste plaats de *boomklever* te vermelden, met een jaarlijks stijgend aantal nesten, vooral in de provincie Luik, waar er in 1967 reeds 12 nesten in 974 kasten werden aangetroffen. Ook de gewone *boomkruiper* steeg vrij plots dit jaar (59 in totaal, of 6 per 1.000 nestkasten voor gans België), dit misschien ook wel door het rotten van een groot deel onzer houten nestkasten, na 3-4 jaren gebruik. Ook de *winterkoning* nam fel toe, vooral in de dennebossen met braamstruiken als ondergroei (Oost- en West-Vlaanderen): met 79 broedgevallen bezit deze soort reeds een densiteit van 8 broedsels per 1.000 selektieve nestkasten! De *gekraagde roodstaart* echter kent achteruitgang, maar de verklaring ervan is niet zo gemakkelijk te vinden. In 1966 en 1967 leek zowat overal achteruitgang te bespeuren bij deze zomergast die zoveel gunstige nestgelegenheden (wilgentronken b.v.) zag verloren gaan door „ruilverkavelingswerkzaamheden". In onze selektieve nest-

Een glanskopmeesje (Parus palustris) *staat hier op het punt in de vliegopening van een selektief nestkastje te verdwijnen (ongeverfd hout, doormeter van de opening 32 mm) ten einde haar kroost op voedsel te vergasten.*
(Foto P. Van Groenendael-.W Suetens)

kasten trad vaak de ringmus als spelverbreker op bij de open plaatsen waar beide soorten zo graag verblijven...

Nog zeldzamer zijn de twee degelijk vastgestelde broedgevallen van *langklauwboomkruipers* in onze selektieve nestkasten (in 1966 te Wibrin en nu te Naomé in de provincie Namen). In de Ardeense epicea-wouden neemt de soort inderdaad de jongste tijd uitbreiding (te Tintange b.v.) en jaagt er veel op de aldaar talrijk voorkomende langpootmuggen.

Toekomstige ontwikkeling

Het groot probleem bij de uitbouw van deze zo suksesvolle operatie stelt zich wel bij het onderhouden van de nestkasten en de regelmatige kontroles om de toestand op de voet te kunnen volgen en eventueel in te grijpen daar waar de toestand ongunstig dreigt te evolueren. Dat zal in 1968 het geval geweest zijn in veel streken van Laag-België, waar de ringmussenplaag opnieuw in volle hevigheid de kop heeft opgestoken. Onnodig te herhalen dat de zeer brutale aangroei van de ringmussenpopulaties, ook in volle bos, rechtstreeks en onrechtstreeks het ganse evenwicht van de soortensamenstelling bij de holtebewonende zangvogels dreigt te vernietigen. Reeds nu blijkt de kuifmees, in Vlaanderen de zeldzaamste mezensoort, zo goed als geheel verdwenen te zijn in meerdere dennebossen waar ze enkele jaren geleden nog voorkwam (in klein aantal weliswaar) in enkele selektieve nestkasten. Als gouden raad kunnen wij onze medewerkers enkel dit aanprijzen: verwijder (tijdens de wintermaanden) alle nestkasten waarin enig spoor van ringmussenbezetting aanwezig is. Hang die kastjes bij voorkeur op beter beschutte plaatsen, b.v. midden in het bos, met de opening naar het gesloten gedeelte gekeerd, dus niet naar een open plek zoals nu nog veel te veel gebeurt. Het is zelfs te verkiezen dat in gebieden met te hevige besmetting (b.v. wanneer de helft van alle uitgehangen nestkasten door ringmussen werden bezet) de proef eenvoudig wordt gestaakt en dus alle nestkasten worden verwijderd gedurende enkele jaren. Enkel op die wijze kunnen wij de dreigende overrompeling van onze andere nestkastvogels tijdig weten af te wenden! Ook voor de koolmezenaangroei dienen wij beslist op onze hoede te blijven. Vooral wanneer deze gebeurt in die zeldzame biotopen waar er nu nog plaats is voor de meer zeldzame mezensoorten zal de vestiging in groot aantal van koolmezen meestal de verdwijning van die zwakkere mezen tot gevolg hebben. Op dat gebied is echter de toestand in België ver van ongunstig, vergeleken bij die in Nederland, waar de nestkastaktie in zijn vroegere vorm, met behulp van grotere modellen, tezeer de dominerende koolmees heeft begunstigd ten nadele van de kleinere mezen. Daar zijn ze meestal zeldzamer dan bij ons, vooral in gebieden waar soms tijdens vele jaren die grote nestkasten werden aangewend. Het is natuurlijk zeer lastig het afdoende bewijs te leveren dat de achteruitgang van de kleine mezen wel degelijk het gevolg is van de koolmezen-overheersing.

Maar de wijsheid houdt ons ook hierin voor het zekere voor het onzekere te nemen en niet te kwistig om te springen met het toekomstig lot van onze gewaardeerde en steeds zeldzamer wordende kleinere mezensoorten. Wij willen ze „kost wat kost" bij ons behouden. Laat ons b.v. ook niet uit het oog verliezen wat er nu in Duitsland met zeer zeldzame uilensoorten als Tengmalms uil of ruigpootuil en mussenuiltje aan het gebeuren is ten gevolge van het overdadig uithangen van bosuilen-nestkasten! Ook daarin dienen wij in België meer voorzichtigheid aan de dag te leggen, want bosuilen zijn sterke, aanpassingsrijke vogels die sinds het wegvallen van de wilde kat en het zeldzamer worden van de havik bijna geen natuurlijke vijanden meer bezitten in ons land. Bovendien staan ze aan de top van de voedselpyramide. Tijdens jaren met weinig muizen zullen onze zangvogels onbetwistbaar het slachtoffer worden van elke onbezonnen vermeerdering van de bosuil... een huis wordt toch ook niet van het dak af opgebouwd? Eerst dienen wij de basis van de voedselpyramide te verstevigen, vooraleer wij kunnen denken aan invoer van soorten die aan de top staan. Wij denken hier zowel aan de ooievaar die zich als een echte roofvogel kan ontpoppen waar zijn basisvoedsel schaars is, als b.v. aan de in sommige landen ingevoerde roofvogels zoals de havik of raven nadat deze wegens ekologische oorzaken waren verdwenen.

Alles is in de natuur kwestie van graduatie: dat alle nestkastbewoners in enge zin „kultuurvolgers" zijn, verandert niets aan de zaak dat sommige onder hen, ringmus en ook de koolmees in sommige gebieden, veel gemakkelijker kunnen aangroeien precies wegens hun grotere aanpassingszin. Denk b.v. aan koolmezen in brievenbussen. Juist daardoor vormen ze een rechtstreekse of onrechtstreekse ekologische hinderpaal voor de minder aanpassingsrijke soorten die wij daarom alleen en ook wegens hun meer gespecialiseerde voedings- en nestgewoonten als „specialisten" kunnen betitelen. Andere vogelsoorten weten vooral profijt te halen uit onze „kultuur- technische" wijzigingen van het landschap en wij beschouwen ze daarom als „echte kultuurvolgers".

Het baardmannetje is steeds een welgeziene gast (Panurus biarmicus) : *Deze kent een ongewone aangroei ten gevolge van de uitbreiding van haar biotoop, de moerassige rietvelden van de polders.* (Tekening J.P. Van de Weghe)

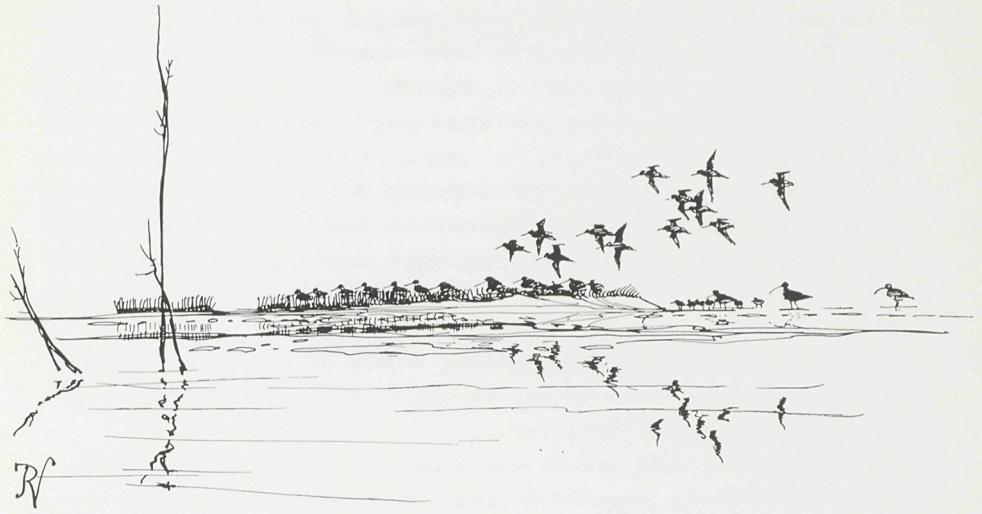
De aangroei van deze laatste, onbetwistbaar en onweerlegbaar gevolg van het „klassiek" plaatsen van de grotere nestkasten, dient dan ook als een verarming van ons landschap beschouwd te worden, omdat precies terzelfdertijd de andere soorten verminderen. Die evolutie blijkt maar al te goed uit het wegblijven van nestkastverslagen na meerdere jaren proefneming, eenvoudig omdat er dan weinig of niets merkwaardigs meer te melden valt. En moeten wij dan werkelijk afwachten tot onze laatste kuifmezen, zwarte mezen of matkopmezen verdwenen zijn, vooraleer te moeten besluiten dat het inderdaad zo gekomen is omdat koolmezen en pimpelmezen overal hun plaats hebben ingenomen? Wij weigeren in elk geval met gekruiste armen de afslachting van onze meest merkwaardige vogelsoorten af te wachten en verkiezen toch iets te ondernemen, zelfs als wij in de huidige stand van zaken nog te zeer onwetend zijn inzake natuurhuishouding om onze gegronde vermoedens te staven. In bossen zonder nestkasten worden niet alleen in België doch ook in Groot-Brittannië meer pimpelmezen dan koolmezen gevonden, zoals ook door Yapp (Birds and woods - 1962) werd bewezen. Dit komt het best tot uiting in de gemengde bossen en de echte inheemse „bossen" als berkenbos en het zomereikenbos: ook dat bewijst dat onze grotere begunsting van de pimpelmees in onze selektieve nestkasten een herstel van de vroegere soortenverhoudingen inhoudt.

Tot slot een korte samenvatting van de in 1967 geboekte nestkast-gegevens in onze Belgische provincies:

aantal nestk.		Km	Pm	Mm	Gm	Zm	Kfm	GR	WK	Bkr	Bkl	Bvl	Rm	Tot.
West-Vl.	(844)	127	162	59	2	30	—	13	39	8	—	—	43	483
Oost-Vl.	(1.050)	138	199	95	10	15	—	13	24	3	—	—	88	586
Antwerpen	(926)	193	108	63	—	65	11	20	—	18	1	1	26	506
Limburg	(1.123)	203	191	70	12	94	21	3	2	1	1	—	33	631
Brabant	(865)	186	283	25	60	32	9	5	8	2	1	—	53	664
Henegouwen	(641)	85	172	7	57	3	—	1	5	11	—	—	2	343
Namen	(1.916)	252	496	13	109	71	13	2	1	12*	6	—	—	975
Luik	(974)	118	138	—	24	56	4	5	—	1	12	—	—	358
Luxemburg	(1.628)	108	253	16	71	74	17	2	—	4	—	202	—	747
BELGIE	(9.967)	1.411	2.002	348	345	440	75	64	79	60	21	203	245	5.293
1.000 nestk.		142	201	35	35	44	8	6	8	6	2	20	25	532

* waaronder 1 langklauwboomkruiper

Ornithologisch Nieuws

door J.P. VAN DE WEGHE

Nederland blijft nog steeds één der landen waar men de grootste concentraties van limicolen of eendachtigen kan waarnemen.

De Waddenzee en de Zeeuwse Delta vormen twee sleutelgebieden voor de watervogels van Europa en een deel van West-Azië. Om beter het belang van die gebieden aan te tonen werden de laatste jaren volledige waterwildtellingen georganiseerd.

Zo kon W.J. Wolff (1) aantonen volgens tellingen van 1966 dat de populatie van het Deltagebied buiten de broedtijd van 325.000 tot 471.000 vogels bedraagt. Het aantal limicolen daarin gaat van 145.000 tot 185.000. Deze vogels zijn het juist die na het afwerken van het „Deltaplan" en de verdwijning der getijen het meest zullen bedreigd worden. In de nabije toekomst (1976) zal immers enkel nog de Westerschelde voor hen geschikt blijven. Dit gebied bezit echter een huidige capaciteit die slechts een vierde bedraagt van de gehele Deltazone en het is te verwachten dat deze capaciteit nog in belangrijke mate zal verminderen door de indijkingen van de schorren van de Braakman en Saaftinge, en door de steeds toenemende waterverontreiniging.

(1) Wolff W.J. (1967), Watervogeltellingen in het gehele Nederlandse Deltagebied. Limosa 40, 216-225

Gelijkaardige tellingen hebben plaats gehad in de Waddenzee. Volgens A.L. Spaans (2) bedroeg aldaar de totale watervogelpopulatie in december 1966 670.000 ex. Daarin waren er ongeveer 55.000 zwemeenden, 55.000 zeeëenden, 50.000 bergeenden, 11.000 ganzen, 445.000 limicolen en 50.000 meeuwachtigen.

Sedert meer dan 100 jaar reeds breidt de Kramsvogel zijn broedareaal steeds meer naar het westen uit. Via Duitsland, Zwitserland en Oost-Frankrijk heeft deze soort nu ook het oosten van België bereikt. In het voorjaar 1967 heeft R. Arnhem (3) verschillende nesten ontdekt in de streek der Hoge Venen.

In verband met de natuurbescherming worden de weinig aanmoedigende nieuws verkondigingen met de dag talrijker. Gelukkig is er nu en dan toch ook nog een verheugende gebeurtenis.

In 1967 hebben aldus voor de eerste maal op het eiland Fetlar in Shetland een paar sneeuwuilen gebroed (4). Dank zij de goede zorgen en de voortdurende waakzaamheid van de Royal Society for Protection of Birds is het broedsel gelukt en konden vijf jongen het nest verlaten.

Tot dan toe was deze grote witte uil van de arctische gebieden slechts een onregelmatige of zelfs een dwaalgast van de Britse Eilanden.

Sneeuwuil (Nyctea scandiaca).

(2) Spaans A.L. (1967), Waadvogeltellingen in het gehele Nederlandse Waddengebied in december 1966. Limosa 40, 206-215.

(3) Arnhem R. (1967), Première découverte en Belgique d'une colonie de Grives litornes (*turdus pilaris*). Aves 4:117-122.

(4) Tulloch R.J. (1967), Snowy owls breeding in Shetland in 1967. British Birds 67, 119-132.

De Wielewaal, v.z.w.

Deze ornithologische vereniging heeft lokale afdelingen in de voornaamste steden van het Vlaamse landsgedeelte. Zij richt lezingen in, filmprojecties, binnenlandse en buitenlandse uitstappen. Zij bezit haar maandblad "DE WIELEWAAL". Zij onderneemt veldornithologische onderzoeken en heeft een actieve rol in de natuurbescherming door de stichting van talrijke ornithologische studiecentra.

"DE WIELEWAAL", Graatakker 13, Turnhout, Tel. 014-422.52.
Abonnementsprijs (voor België) 150 F - P.C.R. 3197 85

Le Gerfaut - De Giervalk
Belgisch Tijdschrift voor Ornithologie

Dit tweetalig tijdschrift wordt uitgegeven door het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen en verschijnt vier maal per jaar.

Het jaarabonnement kost 200 F (220 F voor het buitenland) en kan aangevraagd worden bij het Patrimonium van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, 31, Vautierstraat, Brussel 4, P.C.R. 916 81.

Het redactie-comité bedankt de uitgevers, de Heer Snoeck-Ducaju en Zoon, evenals alle personen die tot de verwezenlijking van dit bulletin hebben bijgedragen, in het bijzonder zij, die zorgden voor de fotografische documenten of de tekeningen. Dat zij onze dank aanvaarden.

Dit Bulletin werd gedrukt bij Snoeck-Ducaju en Zoon te Gent.

De clichés werden vervaardigd door "Photogravure Gantoise" te Ledeberg.

Kaftfoto
Genk (Foto G. Minders)

